

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

СОЦІОЛОГІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦІОСТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Колективна монографія

*За загальною редакцією В.І. Докаша,
С.Ю. Ципко, В.В. Пержуна, К.Ю. Шестакової*

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2019

УДК 316.42(477)
С-693

Рекомендовано до друку вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 4 від 25 березня 2019 року)

Рецензенти:

Петрушина Т.О., доктор соціологічних наук, професор, завідувач відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

Чепак В.В., доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Щудло С.А., доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Автори:

Тулєнков М.В., доктор соціологічних наук, професор (розділ 1)

Гнатчук О.С., кандидат історичних наук, доцент (розділ 2)

Пірен М.І., доктор соціологічних наук, професор (розділ 3)

Шманько О.В., кандидат історичних наук, доцент (розділ 4)

Камбур А.В., кандидат соціологічних наук, доцент (розділ 4)

Медіна Т.В., кандидат соціологічних наук, доцент (розділ 5)

Пержун В.В., кандидат соціологічних наук, доцент (висновки, розділи 6, 9)

Ципко С.Ю., кандидат соціологічних наук, доцент (передмова, розділ 7)

Докаш В.І., доктор філософських наук, професор (розділ 8)

Пержун І.В., викладач соціології та філософії коледжу ЧНУ (розділ 9)

Шестакова К.Ю., кандидат соціологічних наук, асистент (розділ 10)

Яремчук С.С., кандидат історичних наук, доцент (розділ 11)

Соціологічні інтерпретації соціоструктурних процесів в
С-693 Україні: колект. монографія / за заг. ред. В.І. Докаша, С.Ю. Ципко,
В.В. Пержуна, К.Ю. Шестакової. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т
ім. Ю. Федьковича, 2019. – 136 с.

ISBN 978-966-423-447-1

Монографія є результатом роботи колективу кафедри соціології, соціального забезпечення та місцевого самоврядування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича над науковою проблемою «Регіональна специфіка соціоструктурних процесів в Україні» упродовж 2014-2018 рр. До співпраці були залучені науковці з інших підрозділів та вузів. На основі аналізу широкого кола проблем автори характеризують процеси соціоструктурних змін українського суспільства в їх різноманітні та багатofакторності.

Для викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів, усіх,
хто цікавиться соціологічною проблематикою досліджень життя соціуму.

УДК 316.42(477)

ISBN 978-966-423-447-1

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2019

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Розділ 1. Соціальні процеси у фокусі соціологічної рефлексії	7
Розділ 2. Функціонування інституту освіти як підсистеми суспільства: механізми взаємних змін	27
Розділ 3. Особливості індивідуальної ціннісної системи сучасного молодого покоління та її вплив на вибір адаптивних практик у контексті нової соціальної ситуації.....	37
Розділ 4. Психологія і поведінка людей під впливом соціальних змін в українському суспільстві	51
Розділ 5. Інтелектуальна міграція як актуальна проблема сучасного українського суспільства.....	62
Розділ 6. Публічне управління в Україні: етапи становлення, розвиток в умовах трансформації суспільства.....	73
Розділ 7. Сутнісні аспекти соціальної політики в розрізі теоретичних і практичних питань	86
Розділ 8. Релігійна мережа Чернівецької області в умовах інституціональних змін: соціологічний моніторинг.....	95
Розділ 9. Гуманізація та людський фактор як важливі критерії реалізації ефективної державної кадрової політики.....	106
Розділ 10. Динамізм етнічності в локальних спільнотах: аналіз на рацій	117
Розділ 11. Методологія та результати опитування «Чернівецький моніторинг» у 2017-2018 рр.	125
Висновки.....	134

ПЕРЕДМОВА

Наукова спільнота українських соціологів визнає, що дослідження динаміки соціоструктурних змін в українському суспільстві має велике теоретичне і практичне значення для осмислення трансформаційних процесів, які відбуваються у вітчизняному соціумі. Поряд з актуальністю предмета дослідження існує проблема його науково-теоретичного забезпечення. Адже українська соціологія, певною мірою, ще знаходиться на етапі свого становлення. В питаннях методологічних засад науковці опираються, перш за все, на здобутки європейської та американської соціологічної думки щодо вивчення соціальної структури суспільства, процесів її змін і трансформацій.

Кожна наукова дисципліна має своїм фундаментом комплекс знань про те, з яких елементів, великих і малих частин складається об'єкт її вивчення. Суспільство – надзвичайно складне утворення, соціальна система, вивчення якої вимагає від соціологів використання комплексного, багатофакторного підходу. Соціологічний аналіз дозволяє «поглянути за лаштунки», переконавшись, що багато подій, які, здавалося б, стосуються лише індивіда, насправді віддзеркалюють набагато ширші проблеми, пов'язані із соціальною структурою суспільства, динамікою її розвитку. Класична традиція в соціології визначає структуру суспільства як його будову, де кожний елемент (група, клас, верства, соціальні інститути та організації) об'єднанні спільністю інтересів і об'єктивно відрізняються від інших своїм специфічним місцем. У сучасній соціології набуває поширення використання терміна «структура» в дещо іншому значення – як порядку, який дозволяє уявляти відтворення соціальних практик у часі і просторі, те, що надає їм «систематичну» форму (Е.Гіденс). Якщо засновники соціології головню вивчали питання великих соціальних груп, об'єднань індивідів, які є основою суспільства, аналізували характерні ознаки, за якими можна віднести конкретного індивіда до певної групи (К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер та ін.), то соціологи ХХ століття набагато частіше спрямовували свій погляд на пошуки «безособових» елементів – статусів, ролей, функцій, інститутів (П. Сорокін, Т. Парсонс,

Р. Мертон та ін.). Соціологія початку XXI століття дедалі активніше веде мову не про єдину соціальну структуру, а про множинні соціальні структури, акцентує увагу на мережевій структурі соціальних взаємодій. Попри зміну методологічних підходів до вивчення соціальної структури, вона все ж залишається однією з центральних тем у соціології.

У 90-х роках XX століття, коли Україна як самостійна держава вступила в стадію пошуку нових форм соціальної організації і ціннісних орієнтацій життєдіяльності розпочався якісно новий етап у вивченні соціальної структури та процесів її змін вітчизняними науковцями. Кардинально змінилися політичні пріоритети, економічна і соціальна політика, сутність культурних, духовних цінностей. У суспільстві почався складний перехід до ринкових відносин та демократії. Політичні та економічні реформи в Україні привели до виникнення нових структурних елементів, яких не було в недалекому минулому, а також до відродження, посилення ролі певних інституцій (наприклад, релігії, громадської думки). Аналіз соціоструктурних процесів в Україні вимагає зосередження на багатофакторності соціального розшарування, символічній оформленості поляризації суспільства та ін. Особливо актуальні питання нерівності, соціальної стратифікації, ціннісних орієнтацій, адже процеси, які відбулися з часу проголошення державної незалежності, докорінно змінили форми власності, розподілу матеріальних благ тощо. Відповідно змінилися механізми статусно-рольової та соціогрупової ідентифікації індивідів, можливості соціальної мобільності. Соціальна нерівність – універсальна характеристика суспільного життя. Відомий німецький соціолог Р. Дарендорф зазначав, що навіть для розвинутих суспільств характерним та невід’ємним явищем є нерівне становище людей. Звісно, йдеться не про природні відмінності між людьми, оскільки вони цікавлять соціолога в тому разі, коли стають критеріями диференціації (дискримінація за віком, за статтю та ін.), а про соціальну нерівність, яка є відображенням політичної, економічної та культурно-нормативної структури суспільства. Пояснення сутності та форм прояву, історичних передумов виникнення та характеру соціоструктурних процесів – одне з основних завдань дослідження сучасного стану суспільства.

Пропоноване видання є результатом роботи колективу кафедри соціології, соціального забезпечення та місцевого самоврядування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича над науковою проблемою «Регіональна специфіка соціоструктурних процесів в Україні» упродовж 2014 – 2018 рр. До співпраці залучені науковці з інших підрозділів і вузів. На основі аналізу широкого кола проблем соціоструктурних перетворень в Україні, опираючись на постулат П. Сорокіна, що особистість – суспільство – культура є нерозривною тріадою, крізь призму якої слід аналізувати механізми та шляхи соціального розвитку, соціальні переміщення, соціокультурну динаміку, автори намагаються дати відповідь на питання, які тенденції домінують у суспільних процесах – цілеспрямована трансформація чи тенденція невизначеності. Ми вважаємо своїм завданням формувати як у суспільній свідомості, так і у представників сфери управління, знання та адекватне уявлення про соціоструктурні перетворення, бо саме вони впливають на вироблення стратегічних прогнозів і розробку оптимальних моделей соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку, наукового обґрунтування державної соціальної, економічної, освітньої, гуманітарної та демографічної політики, спрямованої на розбудову в Україні якісно нового суспільства постіндустріальної, інформаційної доби, здатного до сприйняття і реалізації цивілізаційних цінностей, моделей і стандартів розвитку, успішного і конкурентного функціонування в умовах глобалізації економічного і соціального життя, нових викликів XXI століття.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ У ФОКУСІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Історичний розвиток людської цивілізації свідчить, що стає функціонування будь-якої суспільної системи нерозривно пов'язане зі здатністю людей використовувати різноманітні соціальні процеси з метою забезпечення упорядкованої взаємодії індивідів і соціальних груп, спрямованої на досягнення поточних і стратегічних цілей. Водночас будь-які позитивні соціальні зрушення, що сприяють розвитку сучасного суспільства, відбуваються у результаті свідомої та цілеспрямованої процесуальної діяльності індивідів і соціальних груп, яка неможлива без їхніх соціальних відносин, дій і взаємодій.

Сукупність таких цілеспрямованих і повторюваних соціальних дій, які можна виділити з безлічі інших різноманітних соціальних дій, називається соціальним процесом. У перебігу цих процесів люди переміщуються з місця на місце, спільно проводять дозвілля, навчаються, виробляють споживчі товари і продукти, надають одне одному різноманітні соціальні послуги, розподіляють і споживають їх, беруть участь у політичних подіях, культурних перетвореннях, багатьох інших процесуальних діях, якими наповнене практично все соціальне життя індивідів і соціальних груп.

З моменту виникнення соціологічної науки, як показує аналіз, і дотепер важливе значення надається вивченню соціальних процесів, яке здійснювалося спочатку в контексті аналізу соціальних явищ, а вже потім пізнавальний інтерес дослідників стосовно соціальних процесів перемістився головно у бік теорій соціального розвитку, соціальної структури, соціальної мобільності, соціального конфлікту, соціальних змін та інших соціологічних напрямів.

Виходячи з цього, під *процесом* (від лат. «processus») у соціальних науках прийнято розуміти: *по-перше*, послідовну зміну стану або руху елементів соціальної системи чи її підсистем, або будь-якого соціального об'єкта чи явища; *по-друге*, сукупність різних видів соціальної (людської) діяльності, які зумовлюють стабільний стан або певні зміни чи перетворення,

що відбуваються у життєдіяльності будь-якого суспільства; *по-третє*, будь-яку повторювану або відтворювану модель соціальної поведінки чи взаємодії, що піддаються ідентифікації, наприклад, кооперація, суперництво, конфлікт, диференціація, інтеграція, соціалізація, конференція тощо [4, с. 263-264].

У даному контексті соціальним процесом вважається також нескінченний потік різноманітних соціальних подій, перебіг різного роду суспільних модифікацій чи трансформацій, соціально-економічних, політичних або соціально-культурних змін, або, наприклад, послідовність етапів функціонування та розвитку будь-яких соціальних явищ або зміна стану цих явищ у соціальному часі та просторі. Як бачимо, без *соціальних процесів*, які приводять до певних соціальних змін, будь-яка соціальна система (індивід, група, спільнота, організація, інститут або суспільство в цілому) не може існувати та взаємодіяти у сучасному соціальному світі, підтримувати необхідний режим свого суспільного буття та подальшого соціального розвитку.

Більше того, різноманітні соціальні зміни, як показує суспільна практика, є результатом різноманітних соціальних процесів, які постійно розгортаються і відтворюються в суспільстві та його окремих частинах у межах певного історичного періоду. А оскільки зазначені соціальні процеси розгортаються на різних рівнях функціонування соціальної системи, то об'єктом спостереження в даному разі виступає не тільки окремий індивід, соціальна група, спільнота, організація, інститут, будь-яке суспільство, але й міжнародне світове співтовариство, тобто глобальне суспільство у цілому. Водночас, поряд із реально існуючими соціальними процесами, результатом яких стають відповідні соціальні зміни у свідомості людей постійно відбуваються, накопичуються та відтворюються рефлексивні процеси осмислення, оцінювання, переоцінювання, тлумачення та інтерпретації різноманітних соціальних феноменів, подій і явищ. На одну й ту ж саму соціальну подію може бути висловлено нескінченно багато різних поглядів, від частково збіжних до діаметрально протилежних. Наприклад, більшовики й мільйони людей на теренах колишнього СРСР, а також в усьому світі оцінювали й продовжують оцінювати Жовтневу соціалістичну революцію 1917 року як велику й прогресивну

соціальну подію в історії людства. Але водночас, значна частина людей (зокрема, і в Україні) оцінює дану подію як велику трагедію в житті людства, а не тільки в житті радянського народу. Як бачимо, суспільній людській свідомості властиве не тільки постійне переоцінювання певних соціальних подій, що вже відбулися, але й, попри все, надавати їм нових тлумачень, властивостей та інтерпретацій. На цей факт звернув особливу увагу відомий американський соціолог П. Бергер, який зазначав, що в «людській свідомості постійно відбувається конструювання нової соціальної реальності» [1, с. 58- 65].

Отже, *соціальний процес* слід також визначати як послідовну зміну станів у соціальних системах або в їхніх підсистемах: соціальних групах, спільнотах, інститутах і організаціях, тобто трактувати даний процес як відповідні соціальні зміни в динаміці. У широкому значенні соціальний процес виступає сукупністю односпрямованих соціальних дій, які можна виокремити із сукупності інших дій. Він принаймні постає як довготривала серія різноспрямованих соціальних взаємодій між людиною і соціальним середовищем. Завдяки цій довготривалій серії соціальних явищ, що впливають одне на одного людина отримує можливість шляхом спостережень фіксувати нові знання.

Причому серію таких соціальних явищ визначають як *процес* лише тоді, коли дана серія: *по-перше*, зберігає ідентичність у часі, що дозволяє виокремити її з інших серій; *по-друге*, ті явища, що передують цій серії, зумовлюють бодай частково інші явища, що йдуть за ними, а *по-третє*, стан змінних явищ або речей, що утворюють певний соціальний процес, не обов'язково має бути однорідним.

Аналіз також показує, що *соціальний процес* може розглядатися у двох іпостасях: з одного боку, як сукупність структурно-функціональних змін у будь-якій соціальній системі або її частині, а з іншого – як у певний спосіб упорядкована, структурована та повторювана соціальна взаємодія. Більше того, у межах власне соціологічного підходу *соціальний процес* розглядається здебільшого в контексті людських взаємодій, що визначає певні форми і способи функціонування даного процесу, а відтак і напрями змін у людських стосунках, у становищі як соціальних спільнот і окремих індивідів, так і соціальній

структурі суспільства в цілому. Це, між іншим, дає підстави для ідентифікації соціального процесу як серії соціальних явищ, пов'язаних між собою структурно-функціональними залежностями, які врешті-решт приводять соціальну систему до необхідного їй переходу від одного соціального стану до іншого.

Даною проблемою, як свідчить аналіз, предметно переймався відомий російсько-американський соціолог П. Сорокін, який, зокрема, зазначав, що «соціальний процес – це будь-який вид руху, модифікації, трансформації, черговості чи еволюції, тобто, якщо коротко, то це будь-яка зміна досліджуваного соціального об'єкта протягом певного часу, будь то зміна його місця у соціальному просторі чи певна модифікація його кількісних або якісних характеристик» [7, с. 36-43; 9, с. 23-24]. На цей аспект процесуальної проблеми звернув особливу увагу й російський соціолог Г. Козирев, який, наслідуючи думку американського соціолога П. Бергера, наголошував, що «під процесом слід розуміти будь-який вид руху або зміни станів яких-небудь об'єктів або явищ» [1, с. 12-13].

Досить слушною в даному плані видається й думка авторів «Вільного словника» (США), які тлумачать *соціальний процес* як акт включення індивідів у суспільство, соціальну організацію чи групу людей. Одночасно вони наводять і перелік основних соціальних процесів, зокрема, таких як асиміляція, абсорбція, урбанізація, цивілізація, професіоналізація, децентралізація, маргіналізація, демілітаризація, процеси встановлення миру тощо. Окремою групою автори словника виділяють «людські процеси», які безпосередньо стосуються людей та їх включення у перебіг соціальних подій із плином лінійного часу [2, с. 12-13]. Водночас американський соціолог А. Грін стверджує, що термін «*соціальний процес*» включає в себе взаємодію людини і моделей поведінки. Взаємодія, стверджує дослідник, є взаємотвердженням окремих індивідів і соціальних груп при спробах розв'язання власних проблем у процесі досягнення певної мети. Соціальна взаємодія, на думку вченого, розкриває конкретні результати реалізації соціальних ролей, статусів і моральних норм, а соціальні процеси – лише характерні способи, завдяки яким, власне, й відбувається соціальна взаємодія [2, с. 13].

Виходячи з цього, можна констатувати, що *соціальний процес* здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх

чинників, а також характеризується при цьому стійким порядком взаємодії власних компонентів, тривалістю в часі та спрямованістю до набуття відповідного стану. Можна сказати, що соціальний процес є не чим іншим, як розгортанням особистісного потенціалу людей, а також ствердженням ними певного способу життя, соціальних позицій, статусів і ролей у системі суспільних відносин як представників певних соціальних груп, класів, етнічних або інших соціальних спільнот. Кожний соціальний процес охоплює при цьому декілька стадій, що різняться між собою за змістом, механізмами та способами взаємозв'язку елементів, які входять до складу даного процесу.

У зв'язку з цим, характеризуючи соціальні процеси, необхідно, насамперед, враховувати такі їх ключові ознаки, як стадійність, фазність і етапність, а також різний ступінь їхньої організації, перебігу, функціонування та розвитку. Кожен з етапів зміни соціальних процесів охоплює, як правило, відповідні фази, які відображають специфіку цих процесів. Окрім цього, кожному етапу властиві також і свої особливості, що визначають специфіку стадійності певного соціального процесу. При цьому більшість соціальних процесів розгортаються в суспільстві неоднорідно і протікають у перебігу соціального простору та часу за різними стадіями, кожна з яких є конкретно й предметною для певного процесу, стосується, передусім, тільки досліджуваного соціального феномену або його певного аспекту.

Варто також зазначити, що значна частина соціальних процесів включає в себе безпосередньо особистий контекст, зміст і сутність якого детермінована соціальними процесами іншого рівня організації суспільної системи. Адже сам по собі соціальний процес ще не є гарантом розвитку соціального потенціалу особистості людини чи певної соціальної спільноти. Для розкриття цього потенціалу необхідно, передусім, пізнати механізми формування, відтворення та впливу різних соціальних процесів на соціальну систему, щоб забезпечити її необхідну керованість.

Але кожний соціальний процес завжди безпосередньо пов'язаний із діючим соціальним суб'єктом (актором), особисті характеристики якого, а також міра його включення в соціальне життя в цілому (тобто наявність або відсутність певного соціального

досвіду, рівня загальної культури або професіоналізму) суттєво впливають на характер здійснення того або іншого соціального процесу. Отже, суб'єктивний чинник прямо або опосередковано істотно впливає не тільки на соціальну організацію, але й на сам порядок протікання соціальних процесів, а відтак і на соціальну життєдіяльність індивідів і соціальних груп. Це також стверджує той факт, що всім соціальним процесам властива обов'язкова суб'єктивність, оскільки у відриві від людей існування соціальних процесів як таких узагалі неможливе.

Отже, усі соціальні перетворення, що відбуваються в суспільстві, його частинах і елементах, а також зміни соціального потенціалу особистості людини є одночасно як причиною, так і наслідком соціальних процесів у перебігу соціально-історичної практики людей. Завдяки цьому окремі дослідники взагалі вважають, що соціологічна наука має розглядати всі соціальні феномени, тобто будь-які соціальні утворення, об'єкти і явища виключно під кутом зору процесуального контексту.

Варто при цьому підкреслити, що місце і роль соціальних процесів у багатогранній соціально-перетворювальній діяльності людей, як і в життєдіяльності суспільства в цілому, реалізується через низку відповідних *функцій*, які виконують дані процеси у суспільній системі як такий. Натомість функції соціальних процесів, як свідчить аналіз, зумовлені не стільки самою природою цих процесів, скільки їхньою можливістю цільового впливу на життєдіяльність суспільства загалом.

Отже, можна констатувати, що функції соціальних процесів визначають основні функціональні ролі останніх, тобто головні обов'язки соціальних процесів перед суспільством, а також їхню спрямованість і межі впливу на функціонування та розвиток даного суспільства. Водночас будь-який соціальний процес виконує в сучасному суспільстві низку як загальних, так і специфічних функцій. Але серед *загальних функцій*, властивих будь-яким соціальним процесам, найбільш важливі такі:

- 1) функція закріплення й відтворення суспільних відносин у різних сферах суспільного життя, в яких завдяки соціальним процесам відбувається ретрансляція соціального досвіду, культурних традицій, норм і цінностей від покоління до покоління;

2) функція організації та інтеграції суспільної системи, яка полягає в об'єднанні ідей, цілей, прагнень, відносин і взаємодій індивідів і соціальних груп, що забезпечує соціальну стабільність суспільства в цілому;

3) функція соціального управління, регулювання та контролю, що має на меті упорядкування соціальної діяльності індивідів і груп людей шляхом установлених соціальних норм, правил поведінки і відповідних санкцій, які, з одного боку, сприяють поширенню бажаних соціальних відносин і дій, а з іншого боку, забороняють небажану діяльність і поведінку;

4) функція соціальної комунікації або включення людей у суспільну життєдіяльність, яка націлена на встановлення та відтворення соціальних відносин і зв'язків, способів спілкування ті взаємодії людей на основі організації спільної життєдіяльності [2, с. 18-20].

Здійснюючи в такий спосіб свої функції, соціальні процеси, з одного боку, заохочують позитивні та продуктивні дії індивідів і соціальних груп, які узгоджуються з відповідними соціальними нормами і стандартами, прийнятими в суспільстві, а з іншої сторони, задовольняють відповідні суспільні потреби стосовно створення умов для безпечного життя та всебічного розвитку особистості людини, захисту її прав і свобод, а також поділу й використання наявних матеріальних благ, духовних цінностей і ресурсів, якими володіє дане суспільство.

Натомість в умовах інтенсивного протікання суспільних процесів, прискорення темпів соціальних змін може виникнути така ситуація, коли певні суспільні потреби не тільки істотно змінилися, але й не знаходять належного відбиття в структурі та функціях відповідних соціальних процесів. Такі суперечності спричиняють виникнення негативних або так званих дисфункціональних процесів, під якими розуміється, зокрема, їхня невідповідність певним суспільними потребами, які вони покликані задовольняти. Водночас усунення таких дисфункціональних соціальних процесів може бути досягнуто різними способами, наприклад, шляхом зміни форми, структури чи змісту цих процесів, або їхньою заміною на нові, більш адекватні та прогресивні соціальні процеси, які, порівняно з попередніми, значно більшою мірою сприятимуть задоволенню певних суспільних потреб.

У соціологічній науці, як показує аналіз, існує ціла низка доволі продуктивних ідей щодо впорядкування форм, видового різноманіття та типології соціальних процесів, поділу їх на певні класи, групи чи категорії з метою більш предметного пояснення перебігу та механізмів їхнього протікання в суспільстві на різних етапах його розвитку. Причому критеріями класифікації соціальних процесів у концепціях різних дослідників обираються межі дії процесу, система, в якій він протікає, форма, загальне спрямування, тривалість, сфера поширення соціального процесу тощо. Параметрами групування також можуть виступати: групи чинників, що зумовлюють соціальний процес, міра усвідомлення індивідами і соціальними групами кінцевих результатів перебігу соціального процесу, а також можливість їхнього обернення та загальна спрямованість даного процесу.

Натомість одним із ключових критеріїв типізації соціальних процесів є, насамперед, ступінь їхньої загальності, згідно з яким прийнято розрізняти такі соціальні процеси, як соціетальні (або великі соціальні), загальні, спеціальні (або особливі) та окремі (або конкретні). *Соціетальними процесами* називають, як правило, соціальні процеси історичного розвитку людської цивілізації або глобальні процеси значних економічних, політичних, демографічних, екологічних та інших соціальних змін. *Загальними процесами* вважають такі з них, які пов'язані з діяльністю окремих соціальних інститутів, наприклад інституцій управління, охорони здоров'я, освіти, науки, економіки, політики, виховання тощо. До *особливих процесів* належать специфічні процеси урбанізації, модернізації, трансформації, соціалізації, адаптації, стабілізації тощо, а серед *окремих процесів* виділяють такі з них, які відбуваються в суспільній системі у перебігу конкретного часу і місця [2, с. 21].

За напрямом руху прийнято розрізняти спрямовані та неспрямовані соціальні процеси. *Спрямовані процеси* передбачають певну мету або тенденцію в перебігу свого руху. Вони здебільшого передбачувані або явні. Що стосується *непередбачуваних процесів*, то вони зазвичай вирізняються випадковим характером протікання. Поряд із цим, за можливістю оберненості виділяють такі типи процесів, як *зворотні процеси*, що приводять соціальну систему до певних змін (навіть

радикальних), але потім повертають її до попереднього стану, та *незворотні процеси*, які вказують на неможливість повернення соціальної системи до попереднього стану.

За кінцевими результатами процесуальних змін соціальних феноменів виділяються процеси морфогенетичні та трансмутаційні. *Морфогенетичні процеси* є творчими, інноваційними процесами, що ведуть соціальні об'єкти до здійснення фундаментальних нововведень, наприклад до виникнення нових станів або нових умов існування соціуму. Що стосується *трансмутаційних процесів*, то вони загалом поділяться на репродуктивні і трансформаційні. Наприклад, перші – *репродуктивні процеси* – це адаптивні процеси, що врівноважують (або підтримують) соціальну систему та вирізняються характером кількісних змін, а другі – *трансформаційні процеси* – є деякими репродуктивними процесами, що приводять соціальну систему, її окремі частини або елементи до відповідних якісних змін [2, с. 22].

Необхідно також підкреслити, що соціальні процеси можуть відбуватись як об'єктивним, так і суб'єктивним чином, бути вираженими у конкретній або у абстрактній формі, бути детерміновані внутрішніми чи зовнішніми чинниками, або бути пов'язаними зі структурними чи функціональними змінами, а також вимірюватися кількісними чи якісними показниками. У багатьох соціальних процесах, які протікають у суспільстві та отримали назву *цілеспрямованих*, людська свідомість відіграє вкрай велику роль. До таких процесів належать, зокрема, процеси *самоорганізації, самоосвіти, самовиховання, професійного самовдосконалення тощо*. Проте деякі з них здійснюються немовби поза свідомістю індивідів, що часто-густо змушує людей замислюючись над цими процесами постфактум, тобто тоді, коли людина вже має справу з їх небажаними для неї наслідками.

Варто відмітити, що в соціології за змістом самим соціальних процесів виділяють такі їхні категорії:

1) *процеси людського виснаження*, до яких відносять процеси скорочення робочої сили через вихід на пенсію, зміну місця роботи або через еміграцію;

2) *процеси освітнього та культурного збагачення* – це процеси вироблення, продукування й розвитку нового знання, засвоєння нових культурних цінностей, норм і зразків поведінки,

або, наприклад, створення нових категорій, понять чи узагальнень в окремих сферах і видах людського розвитку;

3) *процеси мотиваційного розвитку (чи збитку)* – це, зокрема, процеси зменшення (чи збільшення) в людини необхідних мотиваційних стимулів щодо виконання нею певних видів трудової чи іншої соціальної діяльності;

4) *процеси трудового залучення* – це процеси розширення робочої сили за рахунок активного залучення нових членів або з інших причин, наприклад міграції тощо;

5) *соціально-конфліктні процеси* – це процеси руйнування, перетворення або вдосконалення існуючого соціального порядку внаслідок соціальних конфліктів, війни чи тероризму в міжнародному, національному або локальному масштабі.

За критерієм виконуваної соціальним суб'єктом (або актором) соціальної ролі у суспільстві визначаються такі процеси, як:

1) *процеси зародження або становлення соціальної системи*, тобто процеси її формування, наприклад шляхом організації чи самоорганізації;

2) *процеси стабілізації* соціальної системи, тобто процеси її згуртування навколо виконання поставлених цілей;

3) *процеси забезпечення функціонування* соціальної системи, тобто процеси впорядкування її комунікативних чи регуляторних чинників;

4) *процеси адаптації* соціальної системи до змінних зовнішніх умов і впливів, тобто процеси її інформаційної та кадрової забезпеченості з метою випереджального ухвалення оптимальних і антикризових рішень;

5) *процеси еволюції* соціальної системи, тобто процеси вибору модернізаційного, реформаційного або революційного вектора розвитку;

6) *процеси розпаду* соціальної системи, тобто процеси її стагнації, системної кризи або «антиселекції»;

7) *перехідні (або транзитивні) процеси*, тобто процеси створення соціальною системою плюралістичної форми власності або децентралізації структури управління суспільними процесами тощо.

Необхідно також зазначити, що відносно самої соціальної системи, в якій відбуваються різноманітні соціальні події, явища і зміни, виділяють такі соціальні процеси:

1) *внутрішньоособистісні процеси* (наприклад, процеси самоосвіти, самоорганізації чи самовиховання);

2) *міжособистісні процеси*, що відбуваються у стосунках між двома індивідами;

3) *мікросоціальні процеси*, що відбуваються у стосунках між індивідом і соціальною групою;

4) *міжгрупові соціальні процеси*, що змінюють відносини між двома соціальними групами (або спільнотами);

5) *макросоціальні процеси*, які змінюють організацію і внутрішню структуру соціальної спільноти, інституту або сфери суспільного життя;

6) *соціетальні соціальні процеси*, які змінюють структуру та організацію національного суспільства;

7) *глобальні соціальні процеси*, що головню відбуваються всередині людства або глобального суспільства (наприклад, процеси демілітаризації або міждержавної інтеграції). Рівні соціальних процесів, як показав проведений аналіз, в основному відповідають рівням соціальних змін, яких налічується чотири:

1) глобальний рівень;

2) рівень великих соціальних груп;

3) рівень соціальних інститутів і організацій;

4) рівень міжособистісних відносин.

Поряд із цим, у сучасній соціології існують й інші типологічні матриці соціальних процесів. Так за особливостями їхнього спрямування виділяються:

1) *висхідні процеси*, що передбачають прогресивний розвиток соціальної системи, який отримав назву соціальним прогресу;

2) *спадні (чи низхідні) процеси*, що приводять соціальну систему до негативних і деструктивних змін, тобто до регресу;

3) *лінійні процеси*, що передбачають поступові, безперервні висхідні або низхідні зміни в соціальній системі;

4) *ступінчасті процеси*, що передбачають поступове нарощування кількісного потенціалу соціальних змін, які в певний момент часу можуть призводити до якісних стрибків (або

проривів) у розвитку соціальної системи;

5) *циклічні процеси*, що припускають періодичне повторення певних фаз у розвитку соціальної системи (тобто кругові або замкнуті процеси);

6) *спіралеподібні процеси*, що характеризуються висхідним або спадним циклічним рухом (тобто такі зміни, виконавши коло, повертають систему до початкового стану, але на якісно іншому рівні) [2, с. 22-25].

Відомий американський соціолог Р. Мертон запропонував розрізнити три основних типи соціальних процесів у залежності від усвідомлення людьми їх кінцевих результатів: а) наявні процеси; б) приховані процеси та в) «процеси-бумеранги». *Наявні процеси* вчений трактує як такі зміни, зміст яких і наслідки повною мірою усвідомлюються людьми. *Приховані процеси* – це такі зміни, зміст яких не усвідомлюється людьми. А «*процеси-бумеранги*» – це такі соціальні процеси, зміст яких хоча й усвідомлюється людьми, проте їхні наслідки для більшості людей незрозумілі. [6, с. 106-112].

Досліджуючи низку дивовижних і парадоксальних процесів, які фіксувалися науковцями протягом ХІХ-ХХ століття, російський соціолог Ж. Тощенко поділив їх на дві великі групи: 1) процеси-кентаври і 2) процеси-фантоми. *Процеси-кентаври*, вважає вчений, є породженням фантастичних уявлень людей про деякі розумові образи, що відображають парадоксальний стан людської свідомості у вигляді уявних феноменів, яких у реальному світі насправді ніколи не існувало. Що стосується *процесів-фантомів*, то їх дослідник відносить до вкрай незвичних соціальних явищ, які мають виключно аномально-деструктивну суть і форму свого соціального прояву, оскільки дискредитують існуючі правила і норми суспільної поведінки, а відтак ніяк не вписуються у звичні моральні параметри організації суспільного життя [8, с. 271-292].

І нарешті, залежно від часу розгортання та протікання соціальних процесів, розрізняють короткочасні, довготривалі й постійні процеси. *Короткочасні процеси* – це такі соціальні зміни, час протікання яких менший від часу існування самого соціального об'єкта. *Довготривалі процеси* – це такі соціальні зміни, що відбуваються протягом усього часу існування певного соціального об'єкта. *Постійні процеси* – це, насамперед,

глобальні соціальні процеси, перебіг розгортання та дії яких не пов'язані з існуванням якого-небудь одного соціального об'єкта.

Що стосується *форм соціальних процесів*, то в соціальних науках існує кілька підходів до визначення процесуальних форм соціальних феноменів. За критерієм суб'єктності соціальних процесів розрізняють такі їх форми, як індивідуальну, групову, організаційну, інституційну, загальносуспільну тощо. За можливим перебігом протікання соціальних процесів виділяють три форми їх здійснення: 1) об'єктну форму, тобто форму послідовної зміни стану соціального об'єкта; 2) суб'єктну форму, тобто форму послідовних дій соціального суб'єкта; 3) технологічну форму, тобто форму дотримання відповідних вимог у перебігу здійснення соціальної технології (або технологій) [2, с. 16].

Водночас останнім часом у соціології виокремлюється три головні форми соціальних процесів, які більшою мірою, ніж інші форми, знаходяться в центрі уваги прикладних соціологічних досліджень. Це, зокрема, такі процесуальні форми соціальних феноменів, як соціальна зміна, соціальний розвиток і соціальний цикл. *Соціальна зміна* як форма соціального процесу передбачає перехід будь-якого соціального феномену (соціального суб'єкта або об'єкта) із одного стану до іншого протягом певного часу. Цей перехід на макрорівні відбувається, зокрема, шляхом модифікації соціальної структури суспільства, перебудови діяльності його соціальних інститутів або зміни соціальної поведінки індивідів і груп людей.

Соціальний розвиток як форма соціального процесу являє собою сукупність економічних, соціальних, політичних і духовних процесів, які розгортаються в суспільстві та характеризують не тільки рівень певних його соціальних змін, але й спрямованість даних процесів на поліпшення та вдосконалення соціального життя індивідів і соціальних груп у цілому. Натомість *соціальний цикл* як форма соціального процесу становить сукупність взаємопов'язаних соціальних явищ і процесів, які утворюють закономірне коло розвитку будь-якого соціального утворення (групи, спільноти, організації, інституту чи суспільства в цілому) в певному проміжку часу, що характеризується повторюваністю суспільних станів, а також відповідними ритмами коливань суспільно-історичного процесу [2, с. 16-18].

Розглядаючи будь-який соціальний процес не як хаотичний перебіг соціальних подій, а як свідомо впорядковане розгортання цих подій відповідно до однієї з аналітичних моделей соціальних процесів, можна досягти, *по-перше*, адекватного розуміння суті самого соціального процесу в усій його складності, суперечності та багатоаспектності, *а по-друге*, сформувати структурно-логічну схему пояснення, передбачення та розгляду певного соціального процесу в цілому та окремих його частин і компонентів у їхній взаємодії у просторі та часі.

У межах дослідницьких стратегій у соціології сформувалася ціла низка *аналітичних моделей* вивчення соціальних феноменів, явищ і процесів, серед яких найчастіше виділяються такі з них, як когнітивна, змістовна, концептуальна, формальна, структурна, динамічна, факторна, типологічна, технологічна та системна моделі аналізу соціальних процесів. У реальності всі перелічені та інші модельні форми аналізу соціальних процесів можуть чергуватися, змінюючи одна одну, або використовуватися паралельно, чи накладатися одна на одну, або охоплювати основні елементи одна одної, чи проявлятися в численних фрагментах кожної з моделей. При цьому одні процеси, що вивчаються, виступають передумовами соціальних змін, другі залишаються нейтральними до цих змін, а треті можуть сприяти відтворенню (або збереженню) чи трансформації соціальної системи. Тож розглянемо перелічені моделі аналізу соціальних процесів більш докладно [2, с. 37-57].

1. *Когнітивна модель соціального процесу* базується, як правило, на когнітивному підході, в основі якого лежить розв'язання традиційних для науки когнітології проблем за допомогою методів, які враховують когнітивні аспекти сприйняття, мислення, пізнання, пояснення та розуміння. Цей підхід у будь-якій предметній сфері акцентує свою увагу, передусім, на «знаннях, а точніше, на процесах їх подання, збереження, оброблення, інтерпретації та виробництва нових знань. На разі будь-яка аналітична модель у кінцевому рахунку є не чим іншим, як моделлю об'єкта спостереження, тобто моделлю певного фрагмента соціальної реальності.

2. *Змістова модель соціального процесу* дозволяє досліднику отримати нову інформацію стосовно поведінки

соціального об'єкта, а також визначити його закономірності та взаємозв'язки, які не вдається виявити за умов використання інших способів аналізу. Цю модель називають інколи вербалізованою копією когнітивної моделі. За функціональним чинником змістові моделі аналізу соціальних процесів поділяються на описові, пояснювальні та прогностичні. *Описовою моделлю* можна вважати будь-який опис об'єкта. *Пояснювальні моделі* призначені давати відповідь на питання, чому щось відбувається. Що стосується *прогностичних моделей*, то вони мають описувати майбутню поведінку будь-якого соціального об'єкта, тобто відповідати на питання, до яких змін приводить той чи інший вплив на досліджуваний об'єкт.

3. *Концептуальна модель соціального процесу* фактично є змістовою моделлю, при створенні якої використовуються теоретичні концепти і конструкти певної предметної галузі наукового знання. У більш широкому контексті під даною моделлю розуміють змістову модель, яка базується на певній концепції або теоретичній позиції. Формування концептуальної моделі передбачає досягнення певного рівня абстрагування на шляху від попереднього опису об'єкта (явища, процесу) до його формальної моделі. Ця модель у ході вивчення певного об'єкта втілюється в життя або в суто вербальному вигляді, або у змішаній вербально-візуальній формі. Виділяють три види концептуальних моделей: 1) *логіко-семантичні моделі* (елементами яких є твердження і факти, включені до вербального опису об'єкта); 2) *структурно-функціональні* (елементами яких виступають соціальні процеси, що розглядаються як цілісні системи, які слід розчленовувати на складові частини та визначати прямі й зворотні зв'язки між ними); 3) *причинно-наслідкові моделі* (елементами яких є фактори, що виступають рушійними силами досліджуваних процесів).

4. *Формальна модель соціального процесу* базується на поданні змістової сторони досліджуваного об'єкта (явища, процесу) у вигляді формалізованої системи або логічної структури обчислення, тобто в математичній або символічній формі. Ці моделі, що поділяються на *математичні та комп'ютерні*, посідають чільне місце в соціальних науках, оскільки при проведенні досліджень, соціологи мимоволі занурюються в математичні моделі та методи, займаючись вимірами соціальних явищ і процесів, розрахунком вибірки,

аналізом зібраних даних тощо. Створення формальних моделей соціальних процесів дає можливість осягнути сутність досліджуваних соціальних явищ, а також виявити основні взаємозв'язки й закономірності їх функціонування та розвитку.

5. *Структурна модель соціального процесу* виходить з об'єктивної необхідності чіткого визначення його змісту, форми, учасників, напрямку і масштабу. Залежно від параметрів його поширення вирізняються локальні та глобальні процеси. *Локальні процеси*, обмежені певним простором або місцем, охоплюють певну його частину, а *глобальні процеси* поширюються на весь соціальний простір. Одні й ті ж самі соціальні процеси (співпраця або конфлікт) можуть бути як локальними, так і глобальними. Прагнення обмежити соціальний процес певним просторовим місцем, а також не допускати його поширення в соціальному просторі називають *локалізацією*. Натомість, прагнення до розширення масштабу соціального процесу визначається як *глобалізація*. Точна оцінка масштабу соціального процесу з урахуванням усіх його аспектів є ключовою передумовою аналітичного моделювання та розуміння способів організації суспільної системи, а також вироблення оптимальних систем управління суспільством, його підсистемами або окремими ланками.

6. *Динамічна модель соціального процесу* оперує в основному такими категоріями, як фази (стадії), тривалість, інтенсивність, темп, ритм, стан і оберненість. При цьому соціальний процес у межах даної моделі аналізується головню за допомогою динамічних змінних у часовому вимірі. Основна увага при використанні даної моделі аналізу соціальних процесів фокусується на факторі часу стосовно виявлення тих або інших динамічних властивостей даного соціального феномену.

7. *Факторна модель соціального процесу* базується на виділенні таких факторних змінних, що викликають, зумовлюють, змінюють або «тягнуть» за собою сам соціальний процес. Будь-який соціальний процес детермінований, як правило, не однією, а кількома факторними змінними, які в сукупності іменуються факторною моделлю соціального процесу. Роль окремих змінних у детермінації соціального процесу неоднакова: одні змінні викликають його, другі – зумовлюють, а треті – впливають на тривалість і темп змін.

Виходячи з цього, можна подати таку їх класифікацію: 1) факторні змінні, що викликають соціальний процес і визначають його зміст, прийнято називати джерелами соціального процесу; в основі будь-якого соціального процесу лежать ті або інші джерела, що породжують або відтворюють даний процес; 2) факторні змінні, що самі по собі не викликають соціального процесу, але без яких даний процес не може існувати, прийнято називати умовами соціального процесу; 3) факторні змінні, що впливають на соціальний процес, змінюючи його окремі характеристики (наприклад, форму, тривалість, інтенсивність тощо), прийнято називати факторами соціального процесу.

Ці фактори не викликають соціального процесу (на відміну від його джерел), а також не забезпечують його існування (на відміну від його умов), але вони все ж вчиняють певний вплив на даний процес, який іноді може бути настільки сильний, що цей процес може або припинитись, або, навпаки, відбуватись у більш швидкому темпі. Натомість, узяті разом, джерела, умови і фактори спричинюють виникнення соціального процесу; джерела при цьому виражають необхідність, а умови – можливість здійснення соціального процесу.

1. Типологічна модель соціального процесу розкривається за допомогою різних наукових концепцій і підходів. Так, німецький соціолог Л. фон Візе в своїй концепції зробив спробу дати повну класифікацію соціальних процесів, можливих у стосунках між людьми. На його думку, всі процеси, які змінюють суспільство, можна звести до двох великих груп: 1) це процеси взаємного зближення або об'єднання людей; 2) це процеси віддалення або розділення людей. Перші вчений назвав *асоціативними процесами*, серед яких він виділив чотири основні процеси: зближення, пристосування, зрівнювання і об'єднання, а другі – процесами роз'єднання, що постають у трьох основних видах: суперництво, опозиція і конфлікт.

Іншу концепцію запропонував польський соціолог Я. Щепанський, у якій він виклав свою типологію соціальних процесів. «Може виникнути, – пише він, – серія явищ співпраці для спільного здобування необхідних благ або цінностей. Може виникнути процес суперництва або конкуренції, побудований на тому, щоб випередити аналогічні прагнення інших індивідів або

груп і раніше від них прийти до мети. Якщо під час суперництва з'явиться прагнення ліквідувати конкурента чи яку-небудь його систему предметів або цінностей, то суперництво перетвориться на конфлікт, який також має різні види за різного ступеня інтенсивності. Це процеси, які виникають під час взаємодії між людьми. Далі виділимо ті процеси, які змінюють місце індивідів або груп як у соціальному просторі, так і в соціальних структурах. Ці процеси Я. Щепанський називає процесами мобільності. Виділяє він й ті процеси, що в певний спосіб змінюють соціальну організацію спільноти і поділяє їх на процеси реорганізації та дезорганізації. У концепції вченого є також і процеси змін, що відбуваються в системах культури, які накладають глибокий відбиток на взаємини між людьми, а також на організацію і структуру соціальної спільноти, наприклад, такі процеси, що змінюють систему ідеології, релігії, науки і техніки» [10, с. 193-196].

2. *Технологічна модель соціального процесу* передбачає погляд на даний процес з позиції його оптимізації, визначення та вишукування найбільш адекватних шляхів, способів і методів оптимального розгортання цього процесу в просторі та часі. Для виконання цього завдання важливі такі категоріальні характеристики соціального процесу, як результат, наслідки, некеровані змінні, керовані змінні, ступінь керованості соціального процесу, його обмеженість і ефективність. Технологічна модель соціального процесу не тільки цілком предметно відтворює причинно-наслідкові зв'язки між процесами, але й дозволяє виявляти основні залежності чи закономірності між елементами соціального процесу.

3. *Системна модель аналізу соціальних процесів* передбачає вивчення будь-якого складного соціального об'єкта як нерозривної сукупності певних елементів (частин або одиниць), об'єднаних за спільною ознакою чи призначенням. Ця модель базується на положеннях теорії систем і системного підходу, суть якого зводиться до того, що діяльність будь-якої частини (елемента) соціальної системи вчиняє певний вплив на діяльність усіх інших частин і системи в цілому. У перебігу вивчення соціальних феноменів системна модель передбачає змістовий та формальний системний опис соціального об'єкта; визначення

його функціональних закономірностей та виявлення відношень між різнорідними системними утвореннями; виокремлення відношень між конкретним соціальним процесом як системою та метасистемою – більшою зовнішньою соціальною системою, до складу якої входить досліджувана; розроблення практичних рекомендацій та оптимальних методів управління соціальним процесом.

Результатом застосування системної моделі аналізу соціальних процесів зазвичай є розроблення концептуальної або структурно-логічної схеми, що використовується для осмислення, опису та можливої оптимізації управління реальними соціальними процесами як системними утвореннями.

І на кінець зазначимо, що на сучасному етапі суспільного розвитку особлива увага з боку наукової спільноти стала приділятися соціологічному вивченню динаміки соціальних процесів. І це не випадково, оскільки перебіг соціальних процесів – це в певний спосіб упорядкована сукупність соціальних дій, взаємодій та відносин у суспільстві, за допомогою яких воно організує та впорядковує соціальне буття людей на всіх етапах свого історичного розвитку, а також підтримує ефективність виконання своїх суспільних функцій. І хоча існує безліч варіантів класифікації соціальних процесів за різними критеріями, все ж найбільш актуальним виявляється розгляд даних процесів у контексті аналітичних моделей: когнітивної, змістової, концептуальної, формальної, структурної, динамічної, факторної, технологічної, типологічної та системної, оскільки кожен з цих моделей знаходить своє втілення в синтетичній парадигмі, яка передбачає всебічний комплексний розгляд даного суспільного феномену, що допомагає створити адекватну картину бачення реального соціального світу.

Список література

1. Бергер П. Приглашение в социологию. Гуманистическая перспектива. Москва: Логос, 1996. 323 с.
2. Докаш В. І., Теленков М. В. Моделювання та прогнозування соціальних процесів: навчальний посібник. Чернівці: ЧНУ імені Ю.Федьковича, 2018. 336 с.

3. Косалс Л. Я. Социальный механизм инновационных процессов. Новосибирск: Наука, 1989. 288 с.
4. Краткий словарь по социологии. (Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина). Москва: Политиздат, 1989. 479 с.
5. Лавриненко В. Н. Исследование социально-экономических и политических процессов. Москва: Изд-во Юрайт, 2014. 251 с.
6. Мертон Р. Социальная теория и аномия. Социологические исследования. 1992. № 3. С. 104-114.
7. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Прогресс, 1992. 543 с.
8. Тощенко Ж. Т. Социология жизни. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2016. 399 с.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений: пер с англ. Москва: Аспект-Пресс, 1996. 416 с.
10. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии: пер с польск. Москва: Прогресс, 1969. 238 с.

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ ЯК ПІДСИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА: МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМНИХ ЗМІН

Суспільство, в якому ми живемо, а саме суспільство ХХІ ст., дедалі називають «постмодерним», «постіндустріальним», «інформаційним», «суспільством знання», тому логічним є той факт, що одну з провідних ролей у ньому відіграє освіта. Володіння інтелектуальним та культурним потенціалом – основна мета у формуванні нового типу людини сучасності.

Серед найбільш значимих для суспільства функцій, які повинна забезпечувати система освіти, визначають такі: підготовку до трудової діяльності нового покоління спеціалістів, представників різних професій; включення особистості у соціальні відносини, залучення її до загальноприйнятих у суспільстві норм та цінностей; об'єднання людей в різні соціальні групи; переміщення індивідів і груп у соціальному просторі (соціальна мобільність); розвиток особистості та ін. Проте результати численних досліджень стверджують, що з більшістю цих завдань держава не справляється. Головна причина цього, на нашу думку – протиріччя між постійно зростаючою динамікою соціальних процесів і консервативністю освіти. Освіта з інструменту формування особистості (соціальне замовлення) стає самостійним соціальним феноменом, який уможливорює багатоваріантність розвитку соціальної реальності.

Очевидно, що освітня система України потребує змін, оскільки змінюється зовнішнє та внутрішнє суспільне середовище. У розвитку сучасної системи освіти відбувається зміщення основного акценту із засвоєння обсягу інформації на розвиток самостійного, критично-рефлексивного мислення. Бразильський педагог П. Фрейре доводить, що освіта є тією інституцією, яка дає змогу особі виробити в собі практичне ставлення до реальності, втручатися у свій контекст реальності та інтегруватися з ним. Учений переконаний, що змінити суспільство можна тільки через посередництво «критичної інтервенції в дійсність», яка починається з формування критичного мислення в освіті. А просте (некритичне) сприйняття

реальності, за яким немає критичної інтервенції, не в змозі змінити світ. Разом з розвитком критичного мислення відбувається визрівання соціальної сили індивідів і груп, розвивається і міцніє здатність до змін, перетворень соціальної реальності [15]. Освітні пріоритети зміщуються з кількості засвоєної інформації на вміння нею оперувати та використовувати у реальному житті. Як результат – розумова діяльність постає самостійно сформульованою й аргументованою думкою особистості, яка не контролюється сторонніми силами, а сама контролює інформаційну ситуацію та дає реальну оцінку дійсності.

За рахунок розвитку критичного мислення під час освітнього процесу підвищується продукування власного знання, а не забезпеченням молоді переліком знань, формуються покоління, здатні створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Людина стає суб'єктом освіти.

Аналіз сутності інституту освіти в сучасному інформаційному суспільстві як рушійної сили розвитку суспільства, що впливає на всі форми суспільного виробництва, набуває чимраз більшої актуальності, оскільки стає важливим чинником формування розвитку індивідів.

Інститут освіти як соціальний інститут виступає як певний тип соціального зв'язку людей, їхнього духовного формування, формування їхньої свідомості, форми спілкування, долучення більш соціалізованого індивіда до більш високого рівня інформації.

Однією із загроз, яка нависає сьогодні над системою освіти, на нашу думку, є віртуалізація освітнього простору, що веде до дистанціювання тих, хто навчається, від тих, хто навчає. А найголовніше – відбувається позбавлення від освітнього середовища, яке є суб'єктом освіти і соціалізації в освіті. Популярність дистанційних інституцій освіти може призвести до порушення тих важливих функцій, які були традиційними в інституті освіти і пов'язані з трансляцією знань і культури, а також з забезпеченням процесу соціалізації. Ці процеси, звичайно, закономірні в постмодерному суспільстві, проте ведуть до зниження освітньої значимості таких традиційних форм навчання, як лекції і семінари, зниження культурної значимості

книги, збільшення ваги самостійної роботи студентів. Проте знижується можливість дати оцінку здатності студентів робити висновки, творчо мислити та ін., що є запорукою успішної адаптації та самореалізації особистості в умовах сучасного суспільства, суспільства постмодерну.

Вищезазначене підтверджує соціопитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 26 жовтня по 1 листопада 2018 року в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2013 респондентів віком від 15-ти до 59-ти років. Теоретична похибка вибірки - 2,3%. На жаль, маємо ситуацію, що протягом року лише 62% українців прочитали бодай одну книжку. Загалом же у них у пріоритеті телевізор, інтернет і соцмережі. Це засвідчують дані всеукраїнського дослідження «Ukrainian Reading Publishing Data 2018», здійсненого культурно-видавничим проектом «Читомо» спільно з цифровим видавництвом GUTENBERGZ у співпраці із соціологічною службою Центру Разумкова. Про це повідомила на презентації дослідження співзасновниця ГО «Читомо» Ірина Батуревич. «Читання посідає 5-те місце серед дозвілля. 11% роблять це щодня, 17% – кілька разів на тиждень, 20% – кілька разів на місяць, 21% – кілька разів на рік, 31% не читає книжки ніколи [17].

Продуктом конкретної людської праці, зокрема інтелектуальної, стає критично мислячий розум, що реагує на навколишнє середовище, яке перебуває у стані трансформації. Соціальний статус особистості при цьому визначається рівнем її поінформованості. Тобто від якості освіти залежить, з яким світоглядом, знаннями, громадянською позицією увійде молоде покоління в суспільство.

Соціально-психологічні якості розвитку критичного мислення виокремлюють таку важливу складову, як високий соціальний інтелект, тобто спроможність правильно розуміти поведінку людей, логіку розвитку ситуацій, здатність аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та прогнозувати поведінку людей у соціумі [9].

Важливо не лише використовувати критичне мислення, а перш за все розуміти сутність цього феномену задля кращого

оволодіння критичним мисленням як практичною навичкою. Тому отримання знань на основі соціально-значущого феномену, а в подальшому розвитку – вміння є першочерговим завданням закладів освіти [10]. Важливим моментом реалізації цього завдання повинна бути однонаправленість та масовість, якої можна досягти через освіту, тобто тієї соціальної системи, того соціального інституту, через який проходить практично кожна людина.

Зміни в освіті як соціальній системі, функціонування освіти як підсистеми суспільства, механізми взаємних змін суспільства і освіти – це проблемне поле для наукових пошуків багатьох дослідників. Представники різних теоретичних напрямків і течій відрізняються своїми уявленнями про визначальні фактори соціальних змін. Деякі з них за визначальний фактор трансформацій беруть культурний, інші – економічний тощо. Виокремлені також різноманітні функціоналістські, структурно-функціоналістські, системні, конфліктні теоретизування, представниками яких є класики соціології О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, К. Маркс та ін. На сучасному етапі питання трансформацій у пострадянських суспільствах досліджували й досліджують Є. Головаха, Т. Заславська, Н. Паніна та ін.

Що ж стосується розгляду освіти як підсистеми суспільства, то теоретична база дослідження була закладена ще Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом та ін. Продовжили теоретико-методологічні проблеми дослідження освіти праці М. Андрєєва, В. Астахової, П. Бурд'є, М. Майєра, Н. Смелзера, А. Турена та ін.

Серед учених, які так чи інакше обговорювали проблеми взаємодії суспільства та освіти, можемо відзначити Н. Аїтову, В. Лисовського, Д. Константиновського, О. Шкаратан.

Заслужують на увагу також дослідження розвитку сучасного суспільства, таких науковців, як Д. Белла [2], П. Дракера [5, С. 67-100], М. Кастельса [7, с. 292-308]. Ґрунтовно вивчають це питання також праці, де аналізується сучасний освітній простір (Г. Балл [1] та А. Валицька [3]).

Зрозуміло, що розмірковувати про трансформацію суспільства в умовах глобалізації можна тільки у випадку, коли відбуваються глибинні якісні зміни на рівні ціннісної свідомості індивідів і груп. І. Нечитайло зауважує: «Процес соціальної трансформації відбувається в деякому суб'єктно-культурному

континуумі. Коли внутрішній стан суб'єкта стає образом нового суспільства, його суб'єктивною проекцією. Під перетворенням внутрішнього стану суб'єкта розуміють розвиток духовно-моральних якостей (тих, кого навчають) і педагогічної майстерності (тих, хто навчає) [11, с. 496].

Системні зміни суспільства нерозривно пов'язані зі змінами системи цінностей, оскільки в сучасному суспільстві культура характеризується певною інтеграцією із соціальною структурою. На думку Н. Паніної, авторки нормативно-особистісної концепції соціальної трансформації, сукупність базових цінностей і норм усіх членів суспільства складають основу його консолідації, протидіють його розпаду як системи [12, с. 30-32].

На думку Л. Сокурянської, в сучасному українському суспільстві формування ціннісного поля особистості не закінчується з досягненням повноліття. В сучасних соціальних умовах цей процес затягується [14].

Отже, кінцева ціль освіти полягає у формуванні такої особистості, котра стане повноцінним суб'єктом соціальної діяльності, активним творчим потенціалом, який розуміє свою відповідальність не тільки за особисті дії, а й за ті, які відбуваються в суспільстві. Ця ціль повинна бути в пріоритеті діяльності будь-якого сучасного навчального закладу, незалежно від його форми власності, рівня чи ступеня акредитації. В основі такої діяльності лежить трансляція особистісно-формуючого знання, яке базується на постійних цінностях, ідеях гуманізму [11]. Якість освіти в цьому випадку буде визначатися успіхами людини, яка його отримає, в реалізації особистого потенціалу, в умінні жити і працювати з достоїнством, в поліпшенні якості власного життя, в бажанні постійно розвиватися.

Нова суспільна трансформація змушена ставити й вирішувати такі питання, які не виникали раніше. Тобто сьогодні потрібно наголошувати на суспільстві моралі та культури, яке зумовлює не стільки ринкові, скільки інші види саморегуляції, формуючи і соціалізуючи людину не лише в межах сім'ї, родичів, сусідів, професійного колективу, але й суспільства в цілому, яке вже неможливо підмінити економікою або зводити до неї. На порядок денний повинні виходити питання етики та відповідальності, тобто формування високоморальної

особистості, здатної використовувати знання на користь людей. У цих умовах тільки слід остерігатися хибного використання критичного мислення, що може призвести до суттєвих змін на ціннісно-смысловому рівні, якщо його використовувати як єдино можливий спосіб мислення.

Людина повинна навчитись осмисленому й ефективному функціонуванню в умовах світу, що глобалізується, тобто розвивати здатність постійно поповнювати особисті знання, оволодівати інформацією, виявляти креативні здібності, тобто використовувати освіту як засіб розширення і реалізації життєвого потенціалу.

У період подолання глибокої соціально-економічної кризи, що вразила всі сфери суспільства, вища школа стає найважливішою ланкою між соціальною сферою та сферою матеріального виробництва. Забезпечення конкурентно-спроможності й розвиток інтелектуального потенціалу країни, що значною мірою залежить від ефективності, якості та змісту освітньої системи, стає першочерговим завданням.

Про це свідчить загальнонаціональне соціологічне опитування «Освіта в Україні» з проблем стану освіти, корупції в освіті та ставлення громадян до ЗНО проведене з 2 по 12 грудня 2016 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс». Всього опитано 1808 респондентів за квотною загальнонаціональною вибіркою населення, яка за статтю, віком, типом поселення та областями репрезентує населення України (18 років і старше). Опитування проводилось у всіх областях України та місті Києві, крім окупованих територій Донбасу та анексованого Криму й м. Севастополя.

Максимальна випадкова похибка опитування (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,5% з вірогідністю 0,954. Серед питань до респондентів головними були: проблеми вдосконалення освіти – і вищої, і середньої – у суспільстві розцінюються як важливі (як такі ці проблеми розглядають трохи менше 3/4 населення), причому більше чверті населення відносить їх до першочергових. Натомість, близько чверті опитаних вважають ці питання другорядними. Водночас якість і середньої, і вищої освіти оцінюється більшістю населення на

середньому рівні (приблизно на рівні 3-х балів за 5-бальною шкалою, де 1 – дуже низький рівень, а 5 – дуже високий). Основні позитиви вищої освіти населення вбачає в тому, що вона дає добрі професійні та світоглядні знання (із цим згодні 45% та 51% опитаних відповідно, а не згодні – 32% та 27% респондентів). Утім, переважають негативи: лише 26% населення згодні з твердженням, що вища освіта в Україні дає можливість знайти гарну роботу (не згодні – 56%), так само 26% вважають, що вища освіта дає всім рівні можливості навчатися безплатно (не згодні із цим 58%). Неоднозначний розподіл у громадській думці щодо того, чи дає змогу вища освіта реалізуватися найбільш здібним і талановитим людям (із цим твердженням згодні 43%, а не згодні 37%). Трохи більше чверті (27%) населення хотіли би повчитися за кордоном (у 2015 р. таких було 39%) та лише третина опитаних хотіли би відправити на навчання за кордон своїх дітей (у 2015 р. таких було 45%). Примітно, що кількість тих, хто не хотів би відправляти дітей на закордонне навчання (33%), переважає кількість тих, хто хотів би, але не має такої можливості (28%). Рівно половина населення підтримує на сьогодні пропозицію щодо повернення технікумів та коледжів до системи середньої спеціальної освіти – 50%, тоді як рік тому ця підтримка була дещо меншою – 46%, а позаминулого, навпаки, істотно вищою – 61%.; Переважна більшість населення (71%) вважає, що заочну форму навчання у ВНЗ потрібно зберегти, тоді як у 2015 р. цю думку поділяли 67% опитаних, а у 2014 р. – 73%. Близько третини (35%) всього працездатного населення відчуває потребу (різною мірою) у курсах підвищення кваліфікації. При цьому 2015 року таких було 43%, а 2014 р. – 51%. Серед найбільш серйозних проблем української вищої освіти приблизно третина респондентів цього року відзначили: корумпованість викладацького складу ВНЗ (37%, тоді як у 2015 р.– 50%), невизнання дипломів українських ВНЗ в інших країнах світу (34% проти 47% у 2015 р.), невідповідність викладання вимогам ринку праці (32% так само як і минулого року) та слабку матеріально-технічну базу вишів (32%, у 2015 р. – 27%). Першочерговими кроками для поліпшення якості вищої освіти, на думку населення, мають бути: боротьба з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ (хабарі, списування курсових та дипломів

тощо) – 44% (у 2015 р. – 59%), стимулювання наукової діяльності у вишах (39% проти 32% у 2015 р.), підвищення оплати праці викладачів – 37% (у 2015 р. – 38%), налагодження співпраці з кращими світовими університетами – 35% та більше пов'язування викладання з потребами майбутньої професії – 33% (у 2015 р. – 37%) [4].

Зважаючи на вищезазначене, саме освіта повинна допомогти людині й людству відповідати на виклики нової епохи. Метою сучасної системи освіти є завдання розвинути особистість, здатну до самореалізації, позаяк у цьому процесі формується особистісний досвід індивіда.

Український вчений і державний діяч В. Г. Кремень вказує на «...необхідність забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, аніж зміна поколінь людей, система освіти теж повинна знайти раціональні схеми співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і людською здібністю творчо їх засвоювати...» [8, с. 7].

Отже, освіта та культура є основними чинниками розвитку матеріального та духовного багатства суспільства завдяки своїй унікальній місії щодо зростання інтелектуального капіталу – знань та компетентностей людини, соціальної стабільності та ефективного забезпечення зайнятості населення, збільшення національного доходу, зменшення бідності, зростання рівня культури виробництва і споживання, підвищення якості життя.

Для того, щоб суспільство розвивалось і прогресувало, необхідні кардинальні дії і перетворення в освіті. Першочергового значення в цій ситуації набувають освітні заклади. Умовою формування «суспільства знань» є переосмислення ролі освіти у житті кожної людини і суспільства в цілому. XXI ст. ставить нові, більш високі та складні виклики, належні відповіді на які може дати лише високоосвічене суспільство. Перехід до нового типу суспільства стане можливим тільки завдяки зростанню освітнього ресурсу як окремого індивіда, так і суспільства загалом, що забезпечить умови для повноцінного життя в багатовимірному соціокультурному просторі [16]. Тому потрібно віднайти найбільш оптимальні форми розвитку суспільства та освіти (науковий пошук), сприяти розвитку критичного мислення (проблемно-орієнтоване

навчання), творчого потенціалу особистості, формувати висококваліфікований кадровий потенціал для освітньої сфери. В умовах національного відродження та побудови демократичної держави критичне мислення стане не тільки наслідком демократичного способу життя, але й чинником його формування.

Список літератури

1. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне: Ліста. 2003. 128 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 1999. 578 с.
3. Валицька А.П. Современные стратегии образования: варианты выбора. Педагогика. 1997. № 2. С. 3-8.
4. Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016
5. Дракер П. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Москва: Academia, 1999. С. 67-100.
6. Дракер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества. Москва: Вильямс, 2007. 231 с.
7. Кастельс М. Могущество самобытности. Социальные преобразования в обществе сетевых структур. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Москва: Academia, 1999. С. 292-308.
8. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття. Урядовий кур'єр. 2003. № 23. С. 7-8.
9. Липкина А. И. Критичность и самооценка учебной деятельности. Москва: «Просвещение», 1969. 218 с.
10. Михайлова Е. С. Тест Дж. Гилфорда та М. Салливена: диагностика социального интеллекта: [метод. сб.]. Санкт-Петербург: «Иматон», 2002. 56 с.
11. Нечитайло И.О. Изменение общества через изменения образования: иллюзия или реальность? Харьков: Из-во НУА, 2015. 552 с.
12. Панина Н. В. Проблемы демократизации в условиях

посттоталитарной аномии. Избранные труды по социологии: Т.1. Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики. Киев: Факт, 2008. 472 с.

13. ТБ, інтернет або книги: соціологи розповіли, як українці проводять дозвілля [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2588821-tb-internet-abo-knigi-sociologi-rozpovili-ak-ukrainci-provodat-dozvilla.html>
14. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков : ХНУ, 2006. 576 с.
15. Фрейре П. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність: пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: ВД «Кисво-Могилянська академія», 2004. 122 с.
16. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis. Харків; Дрогобич: Коло, 2012. 340 с.
17. [www.ukrinform.ua\rubric-culture](http://www.ukrinform.ua/rubric-culture)

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВИБІР АДАПТИВНИХ ПРАКТИК У КОНТЕКСТІ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ

В умовах трансформаційних демократичних перетворень в Україні на сучасному етапі особливого значення набуває проблема утвердження ціннісних світоглядних основ, які би базувалися на європейських загальноприйнятих принципах. Тобто, існує проблема запровадження громадянських цінностей, які ґрунтуються на визнанні гідності людей і характерні для демократичних суспільств. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо. Дана категорія важлива для формування громадської свідомості, чіткого розуміння та прийняття правил поведінки в громадському суспільстві. Усвідомлення людиною власних прав, а також обов'язків по відношенню до інших членів громади, до законів громадського утворення, членом якого є кожен з нас [9]. Достатня ретельність у вихованні громадянських цінностей дає змогу існувати суспільству як цілісному утворенню окремих індивідуумів, що проводять активну життєдіяльність у його межах. Одним із ключових напрямів, який, на нашу думку, актуальний і відповідає вимогам часу, стосується інноваційних механізмів реалізації громадянських принципів у сучасному суспільстві у процесі підготовки майбутніх фахівців.

Розглядаючи людину як найвищу суспільну цінність, варто зауважити, що цінність – це суттєве, значуще для людини (соціальної спільноти) явище в предметному та ідеальному світі, якісна характеристика якого визначається рівнем задоволення потреб та інтересів людей.

Осмислюючи стан сучасного українського суспільства, дослідники виділяють такі ціннісні характеристики серед громадян:

- орієнтованість на матеріальні потреби;
- постійне звуження поля соціального інтересу;
- пластичність менталітету українського населення, що

продовжується здатністю адаптуватися до будь-яких змін;

- підпорядкованість масової свідомості до певної міри впливу засобів масової інформації, які не завжди відповідальні за інформацію;

- відсутність регулювальних функцій масової свідомості через брак ідеологічно-просвітницької роботи у суспільстві;

- терпіння частиною населення «неефективної влади» навіть у ситуації відносної свободи вибору альтернатив;

- низька культурна вимогливість і готовність інколи спонсорувати будь-які культурні сурогати;

- зростання релігійності як позитивної цінності, не завжди дієве у плані активної праці та моралі;

- поступове зростання етноцентризму та відчуття себе українцем;

- крайня непопулярність насильства, особливо викликаного тероризмом та війною на Сході України [6, с. 22-23].

Основоположні принципи європейської інтеграції, які називаємо європейськими цінностями, чітко зазначені в Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу, прийнятій 7 грудня 2000 року в м. Ніцца, Італія. Положення про соціальні права та принципи містить застереження про те, що вони реалізуються «на умовах, закріплених правом Союзу та національними законодавствами і національною практикою» [4, с. 87].

Європейські цінності є не чим іншим, як стандартами певних технологічних процедур у різних галузях життя суспільства і діяльності держави. Наприклад, для формування органів державної влади й управління важливими є стандарти демократії; взаємодія гілок влади; діяльність партій та існування багатопартійної системи загалом; ставлення влади і громадян до права; взаємодія між державою і громадянином (аспект прав та свобод людини); управління економікою (в тому числі освітою і наукою) тощо.

Головними цінностями у сучасній Європі є демократичні цінності, де в центрі перебуває людина – так звана політика людиноцентризму.

Основними європейськими цінностями, на яких базується європейська спільнота, є:

- повага до людської гідності;

- фундаментальні права, включаючи права спільноти та родин;
- свобода (свобода волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ);
- демократія;
- рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини та незалежно від гендеру;
  - верховенство закону;
  - плюралізм думок;
  - відсутність дискримінації;
  - толерантність;
  - справедливість;
  - солідарність;
  - відповідальність;
  - рівні гендерні права тощо [6, с. 56].

Члени ЄС мають поділяти вищезазначені цінності. Членом ЄС може бути будь-яка європейська країна, що сповідує європейські цінності.

Найголовнішими цінностями для європейського суспільства, як уже нагадувалося, є людська гідність, відповідальність та солідарність.

У сучасній Україні проголошена пріоритетність загальнолюдських цінностей над цінностями груповими, насамперед класовими, тому що без цього не може бути подальшого успішного розвитку як України в цілому, так і народів, що її населяють.

З огляду на ієрархію цінностей, тобто розташування цінностей відповідно до тієї ролі, яку вони відіграють у житті окремої людини і суспільства, виділяють три групи цінностей.

По-перше, це *цінності, що мають другорядне значення для людини і суспільства*. Без них нормальне функціонування суспільства і людини не порушується.

По-друге, *цінності повсякденного попиту і повсякденного побуту*. До цієї групи належить більшість матеріальних і духовних цінностей. Вони включають у себе все те, що необхідне для нормального задоволення матеріальних і духовних потреб людини, без чого суспільство не може функціонувати й розвиватися.

По-третє, *вищі цінності*. Вони увінчують складну і багатоярусну систему цінностей та відображають фундаментальні відносини й потреби людей, вони пов'язані з духовністю та навколишнім світом [2, с. 66].

Майже всі сучасні європейці поділяють такі цінності, як демократія, свобода, рівність, людська гідність та солідарність. Цікаво, що європейці не відчувають себе занадто «європейськими», радше – вважають себе громадянами світу. Найщасливішими людьми в Європі є ірландці (47,7%); 60% нідерландців вважають себе релігійними; найбільш успішними у Європі є датчани, шведи та нідерландці [2, с. 90].

За нинішніх умов людський капітал є головною цінністю суспільства і визначальним чинником його прогресу; формування людського капіталу вимагає від самої людини і всього суспільства певних регулярних витрат, великої праці, про які ми маємо наголошувати студентам у процесі набуття знань, а не лише дбати про їх дипломованість, а державним службовцям – служити справі на добро людям.

Ядром людського капіталу сьогодні, як і раніше, є людина, але нині – людина освічена, творча, компетентна, ініціативна, духовна, відповідальна, схильна до інновацій, елітна особистість [1, с. 8]. Освіта робить більш продуманою працю кожного окремого працівника, розвиває у людини підприємницькі навички, робить її більш успішним організатором, збільшує не лише швидкість, з якою поширюється інформація, але й сприяє науковим відкриттям.

До основних елементів, що впливають на формування людського капіталу в процесі освітнього впливу, насамперед відносять компетентність і мотивацію. Формування людського капіталу відбувається на основі постійного накопичення відповідної інформації та знань, що забезпечує безперервний розвиток професійної компетентності та мотивації, які стають основою, джерелом елітності та конкурентоспроможності особистості й розквіту нації.

У процесі осмислення людського капіталу як цінності важливо звернути увагу на те, що:

- у дискурсі людського капіталу людина розглядається в єдності виховного, економічного, соціального та індивідуального аспектів;

- у поняття «людський капітал» включають три групи рис, що характеризують людину в процесі її життєтворчості: фізичні, інтелектуальні та психологічні;

- поняття «людський капітал» вміщує у собі вільну особистість, в яку вкладають і яка сама свідомо готується бути здатною творити та накопичувати капітал для себе і для суспільства. Людський капітал також є діалектичною сутністю розвитку людини та цивілізаційного поступу.

Розвиток людського капіталу – одне з найважливіших завдань, що стоїть сьогодні перед Україною, яка здійснює модернізацію суспільства на основі європейських цінностей. Освічені люди з високою кваліфікацією, професійним досвідом, компетентністю визначають можливості і результати необхідних змін, яких чекають громадяни України, зокрема після Революції Гідності [6, с. 63].

Сьогодні держава трансформується з традиційного ладу суспільства з елементами авторитаризму до соціально-орієнтованого суспільства з прозорою демократією. Відбувається заміна кількох ціннісних систем на європейську шкалу цінностей, на моральне оздоровлення суспільства, зростає значення культури, духовності, моралі, етики спілкування у процесі взаємодії людей, зростає бажання позбутися тягаря корупційних проявів. Ці чинники поставили перед суспільством завдання виховувати дієвого патріота, громадянина, відповідального за все, що в Україні відбувається, на основі загальнолюдських та європейських цінностей.

Проте останнім часом серед дослідників активізувались дискусії стосовно місця, значення і змісту цінностей в умовах нової соціокультурної реальності. Їх позиції умовно поділились на три групи. Перші стоять на позиціях відродження традиційних моральних духовних історичних цінностей, другі обґрунтовують цінності сформованого гедоністичного суспільства, що базується на задоволенні та споживацькій психології, треті перебувають у стані пошуку нових суспільно-моральних ідеалів, наголошуючи

на їх актуальності в умовах відмирання старих ціннісних орієнтацій та не сформованості нових [10].

Суспільні зміни в Україні, впливаючи на соціальну ситуацію, породжують процес ціннісного відчуження, який виникає внаслідок усвідомлення молодого особою невідповідності між офіційно задекларованими цінностями і реальними ціннісними орієнтирами, що детермінує порушення усталених адаптаційних практик особистостей і змушує молодих людей звернутися до стратегії заміни цінностей, які втратили свою функціональність, іншими ціннісними зразками, які більшою мірою відповідають новим соціальним умовам.

У процесі суспільних змін пристосувальні стратегії формуються через ідентифікацію особистості із ситуацією, що породжує як конструктивну, так і руйнівну адаптивну поведінку, остання проявляється в маргінальній та девіантній поведінці.

У процесі проведеного авторами дослідження враховано, що існують певні розбіжності між ціннісними орієнтаціями української молоді та молоді країн ЄС, що зумовлені етнічними та культурними особливостями, а також певні соціальні міжетнічні стереотипи сприйняття українськими та європейськими студентами один одного.

Отже, формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасному українському суспільстві проявляється в одночасному впливі на особистість молодої людини різних факторів, які часто суперечать один одному. Молоді складно зорієнтуватися у такому вирі подій, у насиченому різноманітними правилами та нормами суспільства, коли сімейне оточення диктує одні манери поведінки, а з екранів телевізора лунають протилежні заклики. Тому молоді у такому шаленому розмаїтті цінностей наявному в сучасному перехідному українському суспільстві, доводиться самій вирішувати, що в нинішніх умовах є цінним, і від того, яка шалька терезів переважить у системі їхніх цінностей, значною мірою залежатиме майбутнє України. Комплекс проведених досліджень щодо формування механізмів адаптації в турбулентному соціокультурному вимірі дає можливість спрогнозувати ефективні шляхи соціалізації при умові належного засвоєння соціальних знань, цінностей, умінь та навичок поведінки у суспільно-політичному житті. Це визначило пошук

таких основ, знання яких дозволило б оптимізувати процес створення сприятливих передумов життєвого самовизначення та самореалізації молодих людей, розв'язання нагальних проблем молоді щодо інтелектуального, морального, фізичного розвитку, реалізації її творчого потенціалу, підтримки інноваційної діяльності та громадської активності. Аналіз впливу турбуленцій на соціалізацію молоді визначив множинні шляхи подолання (мотивування) кризових ситуацій, викликаних негативним впливом турбуленцій на соціокультурну визначеність людини, що можлива як взаємний обмін, внаслідок якого відбувається взаємне збагачення думками, знаннями, почуттями. Моніторинг поведінки молодіжного середовища на сучасні виклики свідчить про активізацію порівняно з попереднім періодом молодого покоління та небажання лишатись осторонь важливих суспільно-політичних подій. Соціокультурна реалізація тут можлива за умов задоволення людиною духовних потреб, а не матеріальних, адже саме культура виступає рушійним чинником становлення людини.

У процесі дослідження ціннісних орієнтацій української молоді на сучасному етапі у березні 2016 р. – жовтні 2018 рр. нами було проведено дослідження на основі розробленого опитувальника «Майбутні перспективи України очима студентської молоді» серед студентів ЗВО Чернівецької області [12, с. 25].

Всього опитано 106 студентів у віці 17-20 років. Відзначимо, що практика проведення подібного опитувальника здійснюється протягом останніх 5 років (з 2012 р.) у ході проведення навчальних занять із загальної соціології, що дає змогу порівняти тенденції щодо рівня оптимізму молоді та її місце в майбутньому своєї країни.

На питання «У якій сфері у майбутньому Україна змогла би добитися успіхів?» 11% респондентів назвали економічну, 23 – галузь науки та мистецтва, 3,6 – духовну, 11 – військово-політичну. 5 % опитаних висловили сумніви щодо будь-яких перспектив розвитку, а 31 % респондентів узагалі вибрали варіант «важко відповісти». Якщо порівняти ці дані з моніторингом попередніх років, то можна відзначити тенденцію зростання оптимізму відносно військово-політичного майбутнього України

(11 % проти 2-5% у 2012-2013 рр.), а також значного зменшення песимістів, котрі сумніваються, що вдасться досягти чого-небудь (5% зараз, 13-25% раніше). Щоправда, дані 2016 р. показують деякий спад оптимізму порівняно з 2014 р. і пов'язане це, очевидно, із певним розчаруванням населення відповідно до тієї суспільно-політичної ситуації, що склалася у країні сьогодні [12, с. 25-26].

Наступне питання звучало «Від кого залежить майбутнє України?». Абсолютна більшість опитаних (88%) вибрала варіант «Від спільних зусиль», 9 % – «від уряду», решту респондентам було «важко відповісти». Цікаво, що у попередні роки, незважаючи на подібну тенденцію, частина опитуваних вибирала варіанти «Від Бога» (3-9 %), «Від випадкового збігу обставин» (3-5 %), «Від мене» (2-4 %). Іншими словами, абсолютна більшість опитуваної молоді починає усвідомлювати розуміння спільної відповідальності за майбутнє України [12, с. 25-26].

Цікава думка молоді стосовно соціального ідеалу, близького для опитуваних. Кожен третій (понад 35,4 %) називає цим ідеалом ліберальне суспільство західного типу, 32,3 % – національний самобутній ідеал, 16,7 % православне суспільство, 3,2 % пропонують свій варіант відповіді. Привертає увагу той факт, що кожен восьмий студент не визначився з відповіддю (12,4 %). Водночас певна невідповідність спостерігається при постановці питання так: «Який соціальний ідеал здатний, на Вашу думку, об'єднати українське суспільство?». Так, якщо твердження стосовно православного суспільства приблизно збігаються (13,8 %), то тих, хто вірить у те, що ліберальне суспільство може об'єднати українську спільноту, дещо менше (21,2 %). Фактично відсоток тих, хто поділяє європейські цінності, в даному питанні проголосував на користь національного самобутнього ідеалу (45,6 %). Впадає у вічі, що 17,0 % пропонують свій варіант відповіді. Отже, значна частина тих, для кого близькі європейські цінності, все-таки висловилися за те, що об'єднувчим началом для українців має бути національний самобутній ідеал [12, с. 25-26].

Ключовим питанням анкети стало таке: «Чим особисто Ви готові пожертвувати для здійснення імпонуючого Вам соціального ідеалу?». 36,5 % респондентів висловили готовність пожертвувати «вільним часом», 6,1 % – «кар'єрним ростом», 20,3

% – «розвагами», 3 % – «щасливим сімейним життям». 34,1 % опитуваних взагалі вибрали варіант відповіді «нічим». По великому рахунку – тільки кожен десятий готовий до серйозних жертв заради реалізації своїх поглядів. Тут чітко простежується проблема формування громадянського суспільства в Україні, коли значна частина молоді не готова брати на себе відповідальність за майбутнє країни [12, с. 25-26].

Інше соціологічне опитування здійснене в рамках проведення круглого столу на тему «Вступ України в ЄС: переваги та перспективи очима молоді». Проведено соціологічне опитування студентів I-V курсів віком 18-23 роки шляхом анкетування (всього взяли участь у анкетуванні 89 чоловік). Згідно з результатами, 85,5 % опитаних студентів підтримують (або скоріше підтримують) вступ України до ЄС і виступають за поширення європейських цінностей, 14,5% – проти; вірять у те, що Україна стане членом ЄС – 81,6 %. Щодо хронологічних термінів вступу України до ЄС, то 59% респондентів, які підтримують вступ України до Європейського Союзу, вважають, що Україна стане членом ЄС через 10 років, 41% – що це питання довшої перспективи. Загалом було відзначено готовність і бажання молоді стати частиною Європейського Співтовариства. Адже це дасть нові можливості для розвитку країни, підвищення рівня соціальних і економічних стандартів, гарантує безпеку та утвердження європейських цінностей. При порівнянні з матеріалами попереднього дослідження, можна припускати, що відсоток «єврооптимістів» більший серед студентів старших курсів. Очевидно, це пояснюється кількома чинниками, серед яких – участь у програмах обміну з вищими навчальними закладами європейських країн, процес адаптації студентів – вихідців із сільських населених пунктів тощо [13].

На основі аналізу опитувальників нами зроблено порівняльну характеристику даних, отриманих українським дослідником М. В. Мосьондзом стосовно ранжування ціннісних пріоритетів молоді у зрізах 2012 р., що дало змогу встановити таку тенденцію: попри домінування у сучасної української молоді таких цінностей, як сім'я, матеріальні блага, професійна майстерність, на кілька порядків вище (з 8-12 позиції на 4-6) піднялися такі, як чесність, чіткі життєві цілі, принциповість.

Порівняльний аналіз статистичних даних показує швидкоплинні зміни в поглядах молодого покоління на базові цінності сучасного суспільства. Так, нами проаналізовані та переглянуті статистичні дані Л.Д. Бевзенко (2009 р.). Дослідження 2009 р. показали, що 6 % респондентів вважали прийнятним для себе шахрайство, 3,5 % – рекет, вимагання, а 26 % – шлюб «заради грошей» (причому частка представниць жіночої статі тут переважає не так суттєво, як очікувалось). Було констатовано, що бажання бути соціально успішним, багатим, шановним і керувати людьми переважало над загальногуманістичними цінностями. Зокрема, згідно з даними Інституту соціології НАН України того ж року, в уявленнях про успіх у житті матеріальний достаток (82 %) обирають практично на рівні з фізичним здоров'ям, при цьому можливості для самореалізації, розвитку здібностей залишаються на останніх позиціях (11 %) [13].

Отже, можна констатувати, що останнім часом важливе місце у мотиваційних прагненнях української молоді займають орієнтації, пов'язані з самоствердженням. Молоді українці прагнуть активніше будувати професійну кар'єру, досягати успіху в навчанні, науці, бізнесі, проявляючи компетентність та професіоналізм відповідно соціальних стандартів, отримувати нові враження і задоволення. Ця загальна тенденція спостерігається й у суттєвих відмінностях між молоддю і людьми, старшими за 25 років, за інтегральними ціннісними осями: молодь є значно відкритою перед новим досвідом і орієнтованою на задоволення власних потреб, ніж покоління старших. Водночас, дані 2015 р. показують ріст на 15 % саме бажання самореалізації на основі власних здібностей та кваліфікацій, що свідчить якщо не про оздоровлення молодого покоління, то про появу в ньому творчої активної меншості, здатної в подальшому до активних дій заради себе та блага суспільства

Застосування на практиці результатів дослідження активізує вплив молоді, молодіжних об'єднань на розвиток місцевої демократії в Україні й, на нашу думку, посилить роботу в таких напрямках: подальший розвиток спільних програм молодіжних об'єднань та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на залучення молоді до роботи в представницьких

(місцевих радах) та виконавчих структурах місцевого самоврядування, створення необхідних умов для професійного зростання молодих депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування. Важливе також зміцнення громадських професійних об'єднань молодих депутатів, молодих посадових осіб місцевого самоврядування в напрямі розширення сфери їхньої діяльності, залучення позитивного іноземного досвіду тощо.

Підкреслимо, що задля розвитку молодіжних громадських об'єднань на місцевому рівні вкрай необхідно зміцнити їхню ресурсну базу, зокрема, запровадити практику надання фінансової підтримки з боку місцевих органів влади (на конкурсній основі), втілити систему соціального замовлення. А оскільки важливим чинником розвитку партії є активна участь у ній молоді, то місцевим партійним лідерам потрібно сприяти створенню молодіжних клубів прибічників партії. При цьому партійцям, окрім ідеологічних питань, варто роз'яснювати молоді можливості, які відкриває для них така участь, а саме: спілкування з тими, хто ухвалює рішення; розширення своїх політичних знань; можливість зустрічей з однодумцями.

Незважаючи на те, що нині склалася важка соціально-економічна і суспільно-політична ситуація у країні, події останніх років усе-ж довели безпідставність поглядів песимістів стосовно відсутності активної громадянської позиції молоді відносно векторів розвитку українського суспільства. Моніторинг поведінки молодіжного середовища на сучасні виклики свідчить про активізацію порівняно з попереднім періодом молодого покоління та небажання лишатись осторонь важливих суспільно-політичних подій. Соціокультурна реалізація тут можлива за умов задоволення людиною духовних потреб, а не матеріальних, адже саме культура виступає рушійним способом становлення людини.

Зазначені результати показують необхідність подальшої активізації гуманітарної складової навчально-виховного процесу ВНЗ відносно молодого покоління щодо формування та закріплення громадянських, політичних, духовних цінностей. Сьогодення вимагає нових підходів і методів у даній площині, в тому числі використовуючи напрацювання європейських країн.

Подальші дослідження вбачаються у визначенні ролі

політико-владної еліти, державних і недержавних організацій, інших інститутів громадянського суспільства у проведенні та реалізації ефективної молодіжної політики з метою формування таких ціннісних орієнтацій, які мали би базуватися на засадах людиноцентризму, толерантності, поваги до честі, моралі, гідності й духовності кожної молодої особистості.

Можемо констатувати з власного досвіду, досвіду вітчизняних і зарубіжних колег доцільність застосування й ефективність таких напрямків роботи з молоддю (зокрема у сфері гуманітарної політики ВНЗ з метою формування сучасних ціннісних пріоритетів):

– запровадження нових навчальних курсів для молодого покоління – студентів ЗВО. Наприклад, цікавий у цьому плані курс «Елітологія та кадрова політика» (автор – докт. соц. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України М. І. Пірен), який вперше в Україні читається з 2015 р. для майбутніх магістрів соціальної роботи. Основна мета курсу – подолання викликів часу для сучасного українського суспільства, модернізація держави шляхом реформ та елітизації державної кадрової політики. Цьому потрібно сприяти, щоб сформувати кадри для держави, які мали би психологію державного народу. Крім того, серед нових та оновлених курсів, які би допомогли виконати поставлені вище завдання, наведемо такі: «Соціальна робота в країнах ЄС та світу», «Електронне урядування», «Фандрайзинг», «Технології ресоціалізації», «Моделі та моніторинг соціальних процесів», «Управління соціальними проектами» та ін.;

– активна співпраця з українськими і закордонними науковими й громадськими інститутами. Практика Буковинського регіону показала ефективність активізації транскордонного співробітництва із суміжними регіонами Румунії як країни, що входить до Європейського Союзу. З цією метою проведено низку міжнародних заходів з метою обміну досвідом, а також порівняння ціннісних орієнтацій та прагнень молоді сусідніх країн;

– поглиблення співпраці з установами з державними та недержавними організаціями філантропічного характеру (геріатричні пансіонати, психоневрологічні диспансери, будинки

дитини, школи-інтернати тощо), спрямованої на актуалізацію ціннісних мотивів у свідомості молоді особистості. Результат показує високий ступінь готовності молоді до роботи зі особливими категоріями людей та вихованням на цій основі загальнолюдських цінностей.

Список літератури

1. Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні: Навчальний посібник (у 2 ч.). Ч. 1. Теоретико-методологічні засади. Київ: ВПЦ АМУ, 2010. С. 7-9.
2. Європейські цінності – якісно новий формат державотворення в процесі реформування українського суспільства на шляху до демократії. Вісник Національної академії державного управління при президентіві України. 2015. №4. С. 87-92
3. Кармалюк С. П., Шманько О. В. Інноваційні механізми формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді в процесі навчання у ВНЗ. Матеріали XXI Міжнародної науково-методичної конференції «Управління якістю підготовки фахівців». Збірник матеріалів XXI Міжнародної науково-методичної конференції «Управління якістю підготовки фахівців» (м. Одеса, 21-22 квітня 2016 р.). Одеса: друкарня ОДАБА, 2016. С. 102-105
4. Пірен М. І. Стратегія управлінської культури в соціальній роботі територіальних громад: навчальний посібник. Чернівці: ЧНУ, 2017. 276 с.
5. Пірен М. І., Барна О. С. Професійна компетентність та національна ідентифікація політико-владної еліти – базова цінність суспільно-політичних змін та самостійності держави України. Вісник НАДУ при Президентіві України. №3. 2016. С. 13-21
6. Пірен М.І. Європейські цінності – детермінанта змін в сучасній Україні: навч. посібник-практикум. Чернівці: Друк Арт, 2016. 287 с.
7. Пірен М.І., Пержун І.В. Людський фактор в управлінській культурі та державній службі в Україні. Вісник Національної академії державного управління при президентіві України. 2015. № 1. С. 76-83

8. Прядко В. В., Пірен М. І. Ефективна кадрова політика – найважливіша державотворча цінність для реалізації реформ в Україні. Вісник Національної академії державного управління при президентіві України. 2015. №3. С. 78-83
9. Система моральних цінностей людини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.educationua.net/silovs-1297-2.html>
10. Федосова И. В. Проблема ценностных ориентаций в научной литературе. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.litera.inst-et.ru/admin/pdf/20110221154632file.pdf>
11. Шманько О. Громадянські цінності як базова складова виховання молодого покоління в процесі навчання у ВНЗ. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Якісна освіта в Україні»: проблеми тенденції, перспективи (факультет педагогіки, психології та соціальної роботи ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 26-28 жовтня 2017 р.). Чернівці: Рута. С. 122-126.
12. Шманько О.В. Динаміка змін ціннісних орієнтацій української молоді у 2014-2016 рр. (на прикладі соціологічних досліджень серед студентів Буковинського державного фінансово-економічного університету). Науковий вісник БДФЕУ. Гуманітарні науки. Спецвипуск «Соціальна робота та кадрова політика»: збірник наукових праць [ред. кол.: Пірен М.І (наук. ред.) та ін.]. Чернівці: Технодрук, 2016. С. 22-27.
13. Шманько О.В. Трансформація ценностных ориентаций украинской молодежи. Электронный научно-образовательный журнал «Studia Humanitatis» (Гуманитарные дисциплины). 2016. №4. ISSN 2308-8079. Режим доступу: <http://st-hum.ru/content/shmanko-ov-transformaciya-cennostnyh-orientaciy-ukrainskoy-molodezhi>
14. Шманько О.В. Трансформація громадянських цінностей у сучасної молоді та шляхи їх утвердження в умовах перехідного українського суспільства. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2016. Том. ІХ: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Випуск 9. Київ: Талком, 2016. 620 с.

РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГІЯ І ПОВЕДІНКА ЛЮДЕЙ ПІД ВПЛИВОМ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті об'єктом дослідження виступає українське суспільство, яке впродовж кількох років називали суспільством, що трансформується, суспільством перехідного типу, транзитним суспільством, а нині, напевно, можна назвати посттрансформаційним, оскільки ЄС надав Україні статус країни з ринковою економікою. Отже, можна вважати, що трансформація від командно-адміністративної системи до ринкової відбулася й почалася посттрансформаційна доба. Проте від зміни назви помітних змін у ньому не відбувається, адже, наприклад, рівень життя основної частини населення – один з найнижчих у Європі, людина все ще залишається соціально незахищеною тощо. І хоча про теперішнє українське суспільство вже написано чимало солідних праць, опрацьованих і опублікованих переважно Інститутом соціології НАН України, у цій частині свого дослідження ми ставимо завдання (спираючись на матеріали як українських, так і закордонних соціологічних досліджень) провести порівняльний аналіз суспільних оцінок життєдіяльності з боку суб'єктів різних типів суспільства та «зазирнути» в найближче майбутнє з позицій соціального прогнозування.

З огляду на реформи соціальних інститутів та органів офіційної влади в сучасній Україні, в ціннісних орієнтирах різних типів соціальних суб'єктів посилюються внутрішні суперечності. Так, В. Кудрявцев підкреслює, що внаслідок «невідповідності нормативних вимог реальним умовам життя виникає *«подвійна мораль»*, за якої звичайним стає розбіжність між словом і дією, а також виникає *«тіньова нормотворчість»*, тобто створення неофіційних правил поведінки, якими й раніше керувалися й нині керуються певні особи (різного штибу авантюристи, пройдисвіти, шахраї, карні елементи), що діють за принципом *«ти – мені, я – тобі»* [7, с. 44]. Цей механізм *«неправової свободи»* полягає в тому, що індивіди змушені дедалі частіше вступати в неправові стосунки (односторонні чи двосторонні, антагоністичні або солідаристські) з

владою, правоохоронними органами, злочинними угрупованнями чи елементами. Оскільки їхні права реалізуються в умовах відсутності надійних інституційних механізмів захисту інтересів не лише слабких, а й сильних соціальних суб'єктів, зростає свавілля, всездозволеність, безвідповідальність та безкарність влади різного рівня, а також всілякого роду злочинних угруповань тощо [5, с. 156].

Серйозною соціальною проблемою будь-якого суспільства, особливо того, що трансформується, є *бездіяльність і безвідповідальність* (із цим феноменом ми стикаємося майже кожного дня, про що буде докладніше сказано далі). Щоб успішно «лікувати» цю небезпечну соціальну хворобу, потрібно знати механізм її формування.

Традиційно більшість авторів пов'язує названі вище феномени з тоталітарним режимом, соціальними умовами існування людини. Це важливий, однак не єдиний чинник формування людської бездіяльності і безвідповідальності. Причини цього явища значно глибші. Відомо, що певну частку вітальної активності новонароджена дитина отримує генетичним шляхом (особистістю в повному розумінні цього слова вона стає пізніше, в процесі соціалізації). Проте ким вона стане, залежатиме від соціального мікросередовища та її власних духовних (і частково матеріальних) потреб, інтересів, активності й діяльності. Якби все залежало від соціального середовища, рівня життя, демократії, політичних та економічних свобод, то в більшості сучасних капіталістичних країн не було би безпритульних і алкоголіків, наркоманів, злочинців та інших антисоціальних елементів, що перебувають на соціальному дні суспільства. Проте вони є у найблагополучніших, з позицій рівня життя, країнах світу. Звідки ж беруться люди, які ведуть примітивний (майже тваринний) спосіб існування, не хочуть працювати й брати на себе будь-яку відповідальність?

Назване явище породжується як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. У суб'єктивному плані головними причинами є недостатньо розвинуті духовні потреби та інтереси, воля й характер особистості. Природні задатки новонародженої дитини – продукт тривалої еволюції, вони передаються спадково в генетично закріплених «кодах». У процесі людської життєдіяльності ці «закодовані» дані не можуть реалізовуватись

самі собою. Навіть такі, на перший погляд, найпростіші й начебто дані людині природою здібності, як здатність розрізняти людську мову, музичні звуки і т. ін., формуються в дитини лише в процесі оволодіння мовою й залучення до музичної культури. На нашу думку, «дитина після свого народження є лише «кандидатом» у людське суспільство й не може стати його повноцінним членом за умов ізоляції чи перебуванні в зграї тварин. Вона (дитина) може стати людиною, лише спілкуючись з іншими людьми» [5, с. 261].

Людина здійснює свою практичну й теоретичну діяльність у формах, створених у процесі розвитку суспільства. Соціальне проникає у свідомість індивіда й звідси визначає суть його діяльності шляхом предметного світу, створеного попередніми поколіннями людей – культури, мови, нагромадженого знання і досвіду тощо. Отже, особистість – це продукт середовища й власної активності, діяльності. Проте в одному й тому самому соціальному середовищі формуються різні особистості – активні, дійові, які хочуть багато знати й чогось досягти у своєму житті, і пасивні, безвольні, інертні, позбавлені будь-яких духовних інтересів і не здатні прийняти жодного самостійного рішення. Які ж причини цього явища?

Очевидно, ці причини приховані в особливостях першого етапу соціалізації людини, яка перебуває в сімейному оточенні, де здійснюється формування свідомості, мови, знань і досвіду в дитини. Блокування її індивідуальної ініціативи при бажанні зробити щось самій, коли замість неї це роблять батьки (в багатьох сім'ях – і в зрілому віці їхньої дитини), призводить до відповідного блокування свідомості людини, що формується, і закладає психологічні підстави соціальної пасивності та безвідповідальності. За Г. Гегелем, саме діяльність є найкращим виразником і реалізацією як настроїв, так і цілей людини. Тож поки молода людина не знайшла себе в практичній діяльності, все довкола може здаватися їй дріб'язковим і неістотним. А неможливість (чи небажання) реалізувати свої життєві ідеали може спричинити своєрідну іпохондрію. І чим активніше вона оволодіває індивідом, тим важчими бувають її симптоми. У слабких натур, на думку Гегеля, іпохондрія може тривати все життя [3, с. 100].

Рано чи пізно людина повинна відчутти себе самостійною й

отримати підтвердження своєї цінності серед інших людей, які визнають її автономію. Соціальне самовизначення (незалежно від того, йдеться про вибір професії чи світоглядної позиції) є визначенням свого місця у світі. Відповідь на самопитання «ким бути? і що робити?» містить й певну оцінку себе і своїх можливостей.

Однією з причин суб'єктивного порядку соціальної пасивності та безвідповідальності людини можуть бути *слабка воля та імпульсивний характер*. Відомо, що волю Ф.Енгельс визначив як «сплав почуттів і розуму». Це здатність людини діяти в напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому виникаючі бажання й прагнення, які можуть стати перешкодою на шляху досягнення життєво важливої мети. Ось чому сім'я, школа, навчальний чи трудовий колектив повинні всіляко сприяти індивіду в його прагненнях реалізувати визначені життєві цілі, інакше найкращі наміри можуть залишитися лише на рівні бажань і мрій. У такій ситуації психологічною сутнісною силою, що об'єднує розум і почуття на шляху до визначеної мети, є сильна воля. «Як воля, дух діє практично», – писав Гегель [4, с. 327].

Отже, регулятивна функція ціннісних орієнтирів особистості охоплює всі рівні системи збудників активності людини. З огляду на це, можна зазначити: «специфіка дії ціннісних орієнтирів полягає в тому, що вони функціонують не лише як способи раціоналізації поведінки, їхня дія поширюється не лише на вищі структури свідомості, а й на ті, що зазвичай визначаються як підсвідомі структури. Вони окреслюють напрями волі, уваги, інтелекту» [2, с. 162].

Роль ціннісних орієнтирів у регуляції вольових процесів досліджується і в одній із праць Ш. Надірашвілі [8, с. 280]. На основі теорії Д. Узнадзе він виокремлює три якісно різних рівні регуляції психічної активності людини: об'єктивізацію предмета, соціальних потреб, власного «Я». Ш. Надірашвілі вважає, що об'єктивізація власного внутрішнього стану приводить до визначення оцінювального завдання, в результаті чого породжується вольовий процес. Тому вищий рівень психічної активності людини – вольова активність – регулюється ціннісними орієнтирами індивіда.

Говорячи про волю, не можна оминати характер людини.

Характер доцільно тлумачити як індивідуальне поєднання психічних особливостей людини, що зумовлює типовий для цього суб'єкта спосіб поведінки за певних життєвих умов, обставин. Єдність слова й діла, думки і вчинку, активна соціальна позиція неможливі, якщо він не має сильної волі й твердого характеру.

Воля й характер виховуються в подоланні труднощів і перешкод. Водночас термін «перешкода» потрібно розуміти не тільки як щось зовнішнє, а й внутрішнє – психологічне для людини: негативне бажання, страх, втома, розгубленість, поганий настрій і т. ін. Тому ознакою сильної волі є свідомі, цілеспрямовані зусилля, які сприяють подолання людиною труднощів.

Щодо чинників об'єктивного порядку соціальної пасивності та безвідповідальності людини, то найбільш негативним із них є *тоталітарний режим*, який функціонував у колишньому СРСР упродовж кількох десятиліть. Зміцнення авторитарно-бюрократичного соціалізму в цій державі супроводжувалося нав'язуванням спрощених, «казармових» уявлень про добро і зло, солідарність і справедливість, свободу і гідність, про виховання молодого покоління. Під гаслом сталінської тези про загострення класової боротьби різко протиставлялися загальнолюдські й класові норми моралі, деформувались демократичні цінності. Упроваджувалась соціальна інфантильність, конформізм у його крайніх проявах, у корисливих цілях використовувався революційний ентузіазм мільйонів людей, їх прагнення до «світлого майбутнього».

На цій основі відбувалося порушення прав і обов'язків, мораль розділилася на офіційну й неофіційну, а взаємини між людьми виражалися у відносинах порядкових номерів, «безголосих речей», як казав М. Бахтін. За таких соціальних умов людина ставала предметом використання у відповідних функціональних зв'язках, а її значення в них вимірювалося головно розмірами тих послуг, які від неї можна отримати. Потрапивши під натиск відчуження, люди, вважає Ю. Согомонов, «намагаються використати не тільки один одного, а й самих себе задля досягнення відчужених цілей» [9, с. 228].

Отже, під впливом економічних та соціально-політичних умов існування в колишньому СРСР відбулося відчуження та самовідчуження індивіда від соціальних цінностей, значно зріс і

рівень його конформності, а водночас знизився рівень індивідуальної відповідальності. Про такі явища, що можуть відбуватися за умов тоталітарного режиму, писали свого часу М. Вебер, Е. Дюркгайм та інші класики світової соціології. На думку Е. Дюркгайма, «надто жорстке інтегрування індивіда в суспільні відносини, що призводить до придушення його індивідуальності, різкого обмеження свободи й потреб, народжує в нього відчуття знецінення життя, в результаті чого людина його легко позбувається» [1, с. 178].

Тиранія та беззаконня актуалізують питання про «людську природу», про певні психологічні властивості людини (індивідуалізм, егоїзм, страх, некоммунікабельність, заздрощі та ін.), які досить часто проявляються за умов тоталітарного режиму. Тоталітаризм живиться могутньою владою абстракції над людською душею. Все індивідуальне, особливо в культурі й людині, руйнується монолітною силою цієї системи. Тоталітарний режим породжує презирство до індивіда й існує за рахунок добровільного (під натиском обставин) позбавлення людиною своїх прав і свобод на користь могутньої тоталітарної влади.

Хоча радянське суспільство шляхом болісних соціальних травм і виросло до відносно цілісного утворення, це не виключало наявності в ньому різноманітних конфліктів та ідейних різночитань, особливо в останній період його існування. Наприклад, свого часу була запущена в обіг ідеологема « нової історичної спільноти – радянський народ », що, без сумніву, було черговим російсько-більшовицьким ідеологізованим актом, який випереджував реальність. Однак ця ідеологема, що виражалась як владний примус, впровадила поняттєве кліше, яке використовувалося для виправдання нівелювання етнічних і духовно-культурних розбіжностей. І все ж, спільні духовні риси, характеристики правової, політичної, економічної, технічної культури спостерігалися у представників майже всіх прошарків, груп, а також і національних, які склали тогочасне суспільство. Ізольованість радянського суспільства, специфіка його соціально-політичної системи породжували нерозвинутість, своерідну простодушність у сприйнятті реальності мільйонами людей, їхню безпорадність в оцінюванні справжнього стану речей, самовідчуження від політики. До того ж потрібно зважати на те,

що декілька поколінь людей виховувалися в душі спотвореного колективізму і чи не з перших років життя усвідомлювали певний обов'язок перед іншими, перед суспільством.

Водночас декілька поколінь змушені були формуватися і в умовах дещо своєрідної адаптації до суспільних порядків, коли вимагалися такі індивідуальні риси, як соціальна пасивність при дозволений показовій активності, спонукання до наклепів при офіційному виправданні цього явища потребою зміцнювати безпеку країни, підвищувати пильність за умов «ворожого оточення». Кілька поколінь соціалізувалися під час викривальних ідеологічних кампаній, які ніколи не припинялися, і кожне наступне політичне керівництво починало свою діяльність «з викривання», як тоді наголошувалося, недоліків, справжніх і надуманих, своїх попередників. Звичайно, можна виокремити й інші ментальні риси, що вкоренилися в масовій свідомості в зазначений період, але нам, у цьому разі, важливо підкреслити лише ту обставину, що така цілісність суспільства, яка в багатьох випадках стримувалася ідеологічно, в період зміни ціннісних уподобань опинилася в ситуації серйозних випробувань. І багато із характеристик ментальних структур, які лише ззовні здавалися стійкими (оскільки мали ненадійну внутрішню основу), достатньо швидко стали поступатися місцем іншим настановам: корисливому самозакоханню, індивідуалізму, цинічному прагматизму. Стан перманентного «розвінчування», навіть висміювання політичної еліти зумовив ситуацію, що характеризується зневірою більшості людей у будь-які політичні гасла, обіцянки, заклики. Зовнішня цілісність, монолітність, яка свого часу трималася завдяки елементарному страху, внутрішньо вже була підготовлена до крайньої індивідуалізації соціального життя її членів.

Теперішнє суспільство дедалі більше сприймається індивідами як «поле битви» за суто особисті інтереси, до того ж значною мірою деформувалися нестійкі механізми збігу інтересів різного рівня. «Аномія по-українськи» постає перед нами у формі криміналізації соціуму. Ми знаємо, що будь-яке порушення моральної та правової регуляції спричинює збільшення кількості індивідуальних злочинних поведінкових актів. Ще Е. Дюркгайм тісно пов'язував аномічний стан суспільства зі зростанням у ньому злочинності. Водночас, те що діється нині в українському

суспільстві, важко вписується в прості параметри ускладнення криміногенної ситуації.

Криміналізація – це складний соціальний феномен. Неправильно розуміти її лише як збільшення кількості зареєстрованих злочинів та осіб, які ці злочини скоїли. Не можна ізольовано розглядати всі соціальні феномени: неможливо, наприклад, відокремлювати економічні негаразди, соціальні катастрофи певних регіонів країни, зростаючу знедоленість багатьох підлітків та молоді під впливом криміналітету, тобто усього злочинного соціального світу. Криміналізація суспільства – це така форма аномії, коли іноді важко розрізнити соціально-позитивні та негативні дії. Неважко помітити, що злочинний соціальний світ уже не на соціальному узбіччі, – він на авансцені суспільного життя й істотно впливає на всі його сфери.

Крім того, криміналізація означає появу таких поведінкових актів, які раніше фіксувалися в нашій країні лише в поодиноких випадках. Ідеться про замовні вбивства, кримінальні вибухи, захоплення заручників, відвертий терор проти тих представників влади, які не погоджуються жити за законами злочинного соціального світу. На поведінковому рівні зазначений вище процес виражається у прискореній підготовці резерву злочинного світу, що пов'язується із чимраз більшим залученням до антисоціальних дій молоді, підлітків, зведенням нанівець можливостей суспільства в позитивній соціалізації.

Своєрідний аномічний стан впливає й на духовну сферу. Це можна пов'язати зі зростаючим нігілізмом щодо права, механізмів його функціонування. Право як цінність, регулятор поведінки чимраз більше замінюється анархічним свавіллям, втрачає привабливість і соціально-регулятивний статус.

У суспільстві, що звільнилося від тоталітаризму й переживає перехідний стан, з'являються, здавалося б, реальні можливості створити гідні для людини умови існування, за яких індивід міг би максимально виявити свою соціальну активність і творчі сили. Однак, на жаль, ці можливості не завжди реалізуються, не впроваджуються в реальне життя. Негативним прикладом цього є нинішнє наше суспільство та система влади, що існує в ньому на всіх рівнях. Сформовані в тоталітарній державі одновимірність, односпрямованість свідомості гальмують

формування у значної кількості людей здатності приймати самостійні рішення. Зникає та свобода, яка означає реальну можливість розвивати повною мірою наявні схильності, здібності, ставати господарем і суддею власного вчинку, долі. А некомпетентне й досить часто безвідповідальне (а з боку окремих високопосадових осіб, вважаємо, злочинне) функціонування державної влади призвело до того, що мільйони українських громадян борються за елементарне виживання, а Україна опинилася серед держав світу з найнижчим рівнем життя (і це на тлі досить високого науково-технічного та освітнього потенціалу).

Ми вже говорили про те, що формування ціннісних орієнтирів індивіда здійснюється в процесі його соціалізації, під впливом як соціальних явищ (загального стану суспільства, рівня життя та культури того мікросередовища, в якому відбувається формування людини як особистості, пануючих політичних, морально-етичних, релігійних та інших настанов), так і внутрішньоіндивідуальної життєвої програми людини. В цьому плані тодішня (в колишній Українській РСР, як і в усьому Радянському Союзі) тоталітарна, командно-бюрократична система з її офіційною комуністичною ідеологією відповідно позначалась на моральній свідомості та ціннісних орієнтирах людей. Згадаймо хоча б таке пропагандистське «гасло», як «радянське – отже, відмінне!». І хоча товари колишньої радянської економіки не користувалися на світовому ринку попитом, а мільйони людей жили в неможливих для цивілізованих країн умовах, часто навіть не усвідомлюючи свого справжнього соціального становища, люди пишалися тим, що вони «радянські», що соціалістичний спосіб життя, як їм усякчас повторювали, більш прогресивний за капіталістичний. Та водночас відбувалося тотальне відчуження людей од матеріальних та духовних цінностей, поступово деформувалася їх індивідуальна моральність, відбувалися значні зміни в ціннісних орієнтирах.

Серйозною причиною моральних відхилень у свідомості й поведінці громадян України радянських часів була *подвійна мораль, викривлене уявлення про добро і зло*.

Негативно впливають на індивідуальну (а врешті-решт – і на суспільну) мораль непослідовність у мисленні та практичній

діяльності людини, відсутність у неї чіткої світоглядної та життєво-ціннісної позиції, плинність характеру, відчуття страху (втратити роботу, не отримати вчасно зарплату, побачити чергове підвищення цін на товари першої необхідності тощо). Поряд із ними стоять навіюваність, схильність до впливу з боку інших, підлабузництво, заздрість, невміння відстояти свою позицію, байдужість, егоїзм, завищена самооцінка себе як особистості тощо. Наявність названих та інших негативних індивідуальних якостей у людини, більшість з яких має соціально набутий характер, іноді зводить нанівець зусилля тих, хто за характером своєї діяльності причетний до освіти й виховання, і в своїй сукупності (за відповідних об'єктивних умов) сприяє формуванню таких негативних якостей індивіда, як недбальство, безвідповідальність, недисциплінованість, моральна ненадійність. На жаль, останнім часом ми дедалі частіше зустрічаємо людей, яким притаманні саме такі риси.

Отже, досить стійкою залишається залежність внутрішньоіндивідуальних рис людини від соціальних умов її існування. На противагу цьому, в більшості громадян тієї чи тієї країни завжди виокремлювалися (і виокремлюються сьогодні) неординарні особистості, які за своїми індивідуальними рисами та якостями не «вписуються» у свою епоху, значно випереджають свій час. Відомий київський філософ С. Кримський назвав таких людей «монадними» особистостями. «У ціннісній свідомості людей ХХ століття такі монадні особистості, як М. Ганді і М. Л. Кінг, Я. Корчак і Матір Марія, А. Сахаров і О. Солженіцин, мають більше значення, ніж масові політичні партії», – робить висновок філософ [6, с. 23].

Список літератури

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва: Наука, 1991. 575 с.
2. Камбур А. В. Зміна ціннісних пріоритетів у суспільстві перехідного типу в контексті соціальної адаптації особистості. Чернівці: Рута, 2009. 209 с.
3. Камбур А. В. Ціннісно-символічні підстави відтворення життєвого простору особистості. Релігія та соціум. Міжнародний часопис. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2018. № 3-4 (31-32). С. 98-103.

4. Камбур А. В. Геополітичні аспекти реалізації соціальної політики держави: кол. монографія. За наук. ред. докт. соц. наук, проф. М. І. Пірен; докт істор. наук, доц. М. В. Мандрик. Чернівці: Технодрук, 2016. С. 310-348.
5. Камбур А. В. Індивідуальна ціннісна система та її відтворення в період трансформацій. Релігія та соціум. Часопис. № 3 (15). Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. С. 154-163.
6. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. Вопросы философии. 1992. № 12. С. 21-28.
7. Кудрявцев В. Н. Механизмы социальной деформации. Вопросы философии. 1989. №11. С. 44-50.
8. Надирашвили Ш. А. Установка и деятельность. Тбилиси: Оортц, 1987. 361 с.
9. Согомонов Ю.В. Моральное отчуждение: грани малоизученной проблемы. Освобождение духа. Москва: Политиздат, 1991. С. 226-254.
10. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід . За ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2004. 244 с.

РОЗДІЛ 5. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Роль інтелектуальної діяльності у глобалізованому світі зростає стрімкими темпами в усіх сферах виробництва. У складі національного багатства домінування інтелектуального капіталу сьогодні є очевидним. У нових умовах основними виробничими ресурсами стають інформація та знання. Саме тому відбувається перетворення інтелектуального капіталу на провідний чинник економічного зростання та міжнародного обміну.

Міжнародна міграція робочої сили набуває дедалі глобальнішого характеру. У межах вивчення міграційних потоків зростає необхідність поглибленого аналізу феномену міграції висококваліфікованих фахівців, так званого «впливу умів». Процес інтелектуальної міграції з України, що триває вже не одне десятиліття, позбавляє її перспективних і обдарованих спеціалістів, пригальмовує темпи розвитку окремих галузей економіки, освіти та держави загалом.

Україна в міграційному потоці спеціалістів фігурує як донор. Наші науковці й освітяни ще з початку становлення ринкових відносин стали експортним матеріалом. Антикризовий менеджмент США, Ізраїлю, Російської Федерації, Канади активно скористався послугами вітчизняних математиків, програмістів, медичних працівників, біологів (фахівців з генної інженерії та біотехнології). Керівниками закордонних наукових установ цінуються здатність наших науковців бачити проблему в комплексі, на противагу вузькоспеціалізованим фахівцям європейської і американської шкіл.

Отже, інтелектуальна міграція – одна з найважчих за своїми соціальними наслідками для суспільства форм зовнішньої міграції, а вивчення її причин і наслідків є важливою науковою проблемою.

Проблеми розвитку світових міграційних процесів досліджуються багатьма ученими. Так, у працях П. Кругмана, П. Стокера, Дж. Саймона, В. Кларка, В. Хьюго, М. Тодаро, К. Макконнела, О. Тофлера проаналізована роль міграційних

процесів у світі, що глобалізується, а також знайшли своє відображення проблеми управління міграційними потоками. З'ясуванню теоретичних проблем міграційних процесів та їх кількісній оцінці присвячені наукові розробки російських фахівців Ж. Зайончковської, Т. Заславської, В. Іонцева, Т. Юдіної. Окремі соціально-економічні аспекти міграційних процесів досліджені українськими вченими В. Ніколаєвським, В. Будкіним, О. Грішновою, М. Долішнім, Е. Лібановою, О. Малиновською, Т. Петровою, О. Позняком. В. Ніколаєвський та В. Омельченко аналізують причини, фактори та виклики інтелектуальної міграції, також приділяють значну увагу її наслідкам і пов'язаних із ними проблемі соціальної безпеки держави.

Отже, не зважаючи на масштаби інтелектуальної міграції та на кількість країн, залучених у цей процес, існуюча література досить однобічно розглядає причини та чинники «відпливу умів»: або як суму економічних, або як деяку сукупність професійних чинників, причому доволі часто мова йде лише про ті чинники, які впливають на прийняття рішення виїзду з країни.

Термін «відплив умів», або інтелектуальна міграція, визначається енциклопедією Britannica як «міграція освічених або професійних кадрів з однієї країни, сектору економіки або галузі в іншу, зазвичай для одержання кращої оплати або умов життя» [13]. Дане явище (Brain Drain) з'явилося на початку 50-х років ХХ століття – в подібний спосіб описали процес масового переїзду англійських вчених, інженерів і техніків з Великобританії до США. Саме поняття «відплив умів» вперше використане в 1962 р. у доповіді Британського королівського товариства.

Деякі науковці замість терміна «відплив умів» використовують інші, більш нейтральні назви – наприклад, «обмін мізків» (Brain Exchange) або «мобільність мізків» (Brain Mobility) – і підкреслюють, що у цього процесу є не тільки «мінуси», але і «плюси».

Дослідники розходяться в думках відносно того, яких же саме фахівців слід включати в категорію «умів», а також які з видів міграцій слід відносити до «відпливу умів». Деякі включають у поняття «уми» середній технічний і медичний персонал, проте не відносять до них фахівців творчих професій [1]. Інші обмежують склад таких мігрантів лише науковими

кадрами. Хтось, навпаки, визначає «відплив умів» як міграцію, насамперед, представників творчої інтелігенції, творців і носіїв духовних та культурних цінностей. Не існує також єдності у визначенні тривалості міграції висококваліфікованих фахівців: деякі відносять до «відпливу умів» лише безповоротну еміграцію з метою отримання постійного місця проживання; інші дослідники вважають за необхідне врахування також міграції на роботу за контрактами та навчанням.

В основі цього дослідження підтримується підхід української дослідниці Н. Є. Прохоренко, згідно з яким під «відпливом умів» розглядається міграція високо-кваліфікованих фахівців, зокрема наукових кадрів, із метою отримання постійного місця проживання або роботи за контрактом [10].

Міграція інтелектуального капіталу перебуває під впливом цілого спектра чинників. Серед них: різний рівень життя і матеріальної винагороди праці; регіональні особливості рівня безробіття у різних країнах; неможливість реалізувати потенціал у національній економіці; втеча від різного роду переслідувань (релігійних, расових, національних тощо); незахищеність результатів інтелектуальної роботи; кращі можливості для творчості й самореалізації; невизнання результатів праці інтелектуального працівника та ін.

Слід зазначити, що у сучасному світі інтелектуальна міграція зумовлена процесами, які відбуваються не всередині науки, а в суспільстві загалом: кризою економічних, соціальних, політичних і культурних відносин. При цьому багато країн зацікавлені в отриманні готових кваліфікованих спеціалістів у зв'язку з браком власних фахівців високого рівня.

Одним із базових і поширених пояснень причин і чинників міграції є положення про те, що вона зумовлена сумарною дією чинників виштовхування і притягування, які мають економічну, демографічну, соціальну й політичну природу. Основа такого підходу закладена ще в теорії Е. Лі, розробленій в 60-ті роки ХХ століття [4, с. 128]. Згідно з теорією «притягування-виштовхування» (pull-push), у країнах виїзду виділяється визначальна роль «виштовхуючих» чинників, а в країнах в'їзду – відповідно роль «притягуючих» чинників. Ця теорія є однією із найбільш поширених, що використовується при поясненні

причин та наслідків міграції, в тому числі й інтелектуальної.

Але найважливіша причина зростання обсягів будь-якої форми міграції – усвідомлення широкими масами населення найбідніших країн свого важкого становища порівняно з жителями країн Заходу. Глобалізація зруйнувала ізоляцію локальних спільнот, збільшила потік інформації про якість життя в країнах Заходу, породила заздрість і бажання «бідняків» хоча б мінімально наблизитися до подібного рівня споживання, стимулювавши міграцію до економічно розвинених країн. У сучасних українських реаліях додається ще такий чинник, як нестабільна політична ситуація та відсутність почуття безпеки, викликані військовими діями на Сході України.

Вчені та спеціалісти залишають свою країну на користь іншої, якщо знаходять там більш високу матеріальну винагороду, необмежені можливості для творчості й саморозвитку, краще лабораторне обладнання, більш комфортні побутові умови, більше громадянських прав і демократичних свобод.

Аналіз соціальних наслідків інтелектуальної міграції має важливе наукове значення, оскільки дає можливість прогнозувати подальший хід подій і уникати можливих негативних наслідків.

У науковій літературі немає єдиного підходу до оцінки наслідків інтелектуальної еміграції. Коли це явище стало набувати масштабного характеру, взяли гору негативні оцінки. Одержували їх майже виключно шляхом підрахунку реальних і потенційних втрат, переважно економічних. Згодом поширився інший погляд, відповідно до якого еміграція вчених і фахівців може бути корисною не тільки для країни-реципієнта, а й для країни-донора. Вона сприяє зниженню рівня безробіття серед тих, хто залишився, тоді як емігранти мають реальну можливість значно поліпшити своє матеріальне становище. Ознайомлення емігрантів із закордонним досвідом може принести значну користь, якщо хоча б частина з них повернеться на батьківщину на постійне проживання або, залишаючись за кордоном, буде співпрацювати з вітчизняними вченими [8, с. 129]. Зокрема, спеціалісти, отримавши нові знання і досвід, привозять їх на Батьківщину. Наприклад, більше половини високотехнологічних нових компаній Тайваня засновані тайванцями, які повернулися із США.

З іншого боку, країна-донор кваліфікованих робітників та

інженерно-технічного персоналу, вчених і фахівців переважно опиняється у великому програті, оскільки вона втрачає всі капітальні витрати, вкладені у підготовку цих кадрів. Отже, країна-донор погіршує своє сьогоднішнє становище, втрачає перспективи розвитку в майбутньому. Відповідно всі втрати країни-донора обертаються виграшем для іншої країни. За найскромнішими підрахунками, економія США лише у сфері освіти та наукової діяльності склала за останню чверть ХХ століття більше 15 млрд. доларів. Прибуток, що отримується від використання іноземних фахівців у Канаді, в 7 разів, а у Великобританії – в 3 рази вище суми, що виділяється як допомога країнам, що розвиваються [7].

Зауважимо, що вартість витрат держави і родини на підготовку вченого до працездатного віку складає приблизно \$800 тис., а фахівця з вищою освітою – \$600 тис. Приблизний збиток України від еміграції лише вчених становить приблизно \$36 млрд., але при цій методиці не враховується потенційна вартість того, що вони могли виробити або винайти [7].

Не менш значущим наслідком інтелектуальної міграції є «розмивання» середнього класу, що вважається основою основ будь-якого сучасного суспільства. У результаті стало популярним порівняння інтелектуальної міграції з новим видом колоніалізму: якщо колонії постачали метрополіям сировину і ввозили готові вироби, то нині «бідні» країни постачають колишнім метрополіям своїх фахівців, отримуючи натомість продукти, створені цими фахівцями.

Як бачимо, інтелектуальна міграція має як негативні, так і позитивні наслідки. Існує нагальна необхідність розробки нової методології для оцінки загального впливу міграції на економіку та суспільство. Причини, чому така методологія необхідна, цілком зрозумілі: якщо застій і деформація умів відбувається тоді, коли негативні сторони міграції переважають позитивні, тоді потрібно навчитися якось оцінювати цей збиток.

Аналізуючи особливості інтелектуальної міграції в Україні, слід звернути увагу на те, що основною причиною еміграції наукових кадрів за межі України є недооцінка важливості діяльності людей науковій сфері. Наукові кадри отримують низьку заробітну плату, у багато разів меншу, ніж оплата такої ж

праці в інших розвинених країнах. У науку в нашій країні вкладається недостатня кількість коштів. Середній вік більшої частини вимірювальних приладів перевищує 15 років, тоді як на Заході такі прилади вважаються застарілими вже через п'ять років експлуатації [12]. Коштів не вистачає ні на гідну оплату праці, ні на сучасне обладнання, ні, тим більше, на задоволення деяких інших першочергових потреб наукових працівників, таких як гідне житло, підвищення кваліфікації та зручності у професійній діяльності.

Отже, основними причинами «відпливу умів» в Україні є недостатнє фінансування науки і недостатньо велика увага до фахівців. Це незмінно веде до занепаду вітчизняної науки, старіння кадрів. Молоді фахівці вважають за краще виїжджати за кордон, головно до Німеччини, Ізраїля, США. Як правило, виїжджають програмісти, хіміки, електроніки, механіки, фізики-теоретики, фахівці з фізики твердого тіла, молекулярної біології, прикладної механіки, представники перспективних напрямів медичної науки.

За підрахунками деяких науковців, щорічна інтелектуальна еміграція з України налічує приблизно 95,4 тис. фахівців, тобто емігрує кожний 25-26 спеціаліст з вищою освітою.

Згідно з даними Державного комітету статистики України, з 1996 по 2011 роки задля проживання і роботи за кордоном Україну залишили більше 1,5 тис. науковців – кандидатів (1290 осіб) і докторів (332) наук (див. табл. 1) [2].

Таблиця 1
Кількість науковців, що виїхали за кордон у 1996-2011 рр.

Рік	Кількість науковців
1996	267
1997	180
1998	117
1999	136
2000	151
2001	162
2002	155
2003	92
2004	87
2005	53
2006	43
2007	52

2008	30
2009	31
2010	39
2011	53

(Наведено за даними Державної служби статистики
www.ukrstat.gov.ua)

Рекордним був 1996 рік, коли за кордон виїхали 267 науковців. З 2003 року кількість учених-емігрантів значно скоротилася. Найчастіше українські вчені виїжджали до США – 420 осіб (343 кандидати і 77 докторів наук). На другому місці – Росія, куди виїхало 388 осіб (292 кандидати і 96 докторів наук). «Гостинною» для українських вчених виявилась і Німеччина, яку обрали для еміграції 251 науковець (208 кандидатів і 43 доктори наук). Значна кількість наукових емігрантів осіли в Ізраїлі (117), Канаді (109) та Польщі (52) [5].

Постійне зменшення фінансування науки – у 2016 році воно становило лише 0,48% від ВВП – дедалі більше мотивує українських науковців виїжджати. За даними Державної служби статистики, тільки у 2014 році до інших країн перебралися 42 кандидати та 7 докторів наук. Але ця цифра – лише верхівка айсберга. Складно визначити кількість науковців, які перестали займатися наукою і поїхали. З 2015 року облік науковців-емігрантів у Держслужбі статистики не ведуть, тому уявити розміри явища, а тим більше підрахувати втрати держави неможливо [3].

Варто зазначити, що не всі українські вчені, які від’їжджають за межі країни, працюють за кордоном науковими співробітниками. Статистика свідчить, що лише п’ята частина інтелектуальних мігрантів влаштовується за спеціальністю в межах тих наукових проєктів, за якими вони працювали на Батьківщині. Здебільшого це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном. Решта ж залишають країну і свої науково-дослідні установи не заради влаштування на роботу за фахом.

Важливою складовою інтелектуальної міграції є так звана технологічна, якою охоплений такий сегмент ринку інтелектуальної праці, як ІТ-ринок (фахівці у сфері інноваційних комп’ютерних технологій: програмісти, розробники, системні адміністратори та інші). За неофіційними даними, ємність цього сегмента ринку

інтелектуальної праці України становить близько 250 тис. осіб [7].

Не можна не погодитися з думкою Н. Прохоренко [10, с. 151], яка виділяє загрози трьом аспектам національної безпеки, що спричинені інтелектуальною міграцією. Перша – це зростаюче відставання України в технологічному розвитку. Однією з головних причин такого становища міжнародні експерти вважають зменшення інтелектуального потенціалу суспільства.

До загроз власне технологічної безпеки безпосередньо відносять загрози іншим видам безпеки, які можуть виникнути внаслідок «перенесення» за кордон інтелектуальної власності, а також неконтрольовані контракти військових організацій. У даному випадку спостерігається протиріччя не лише між безпекою індивідів і військовою (оборонною) безпекою України, але й між короткостроковими економічними завданнями, які виконуються відомствами, і довгостроковими цілями безпеки країни й міжнародного співтовариства [10, с. 152].

Ще більш яскраво загрози національній безпеці, пов'язані з еміграцією, загострюються внаслідок проблеми відтворення інтелектуальної еліти в цілому. Система підготовки і просування наукових кадрів, що існує в країні, не відповідає новим вимогам суспільства. Зокрема, соціальні й психологічні механізми визначення статусу вчених не включають особових ідентифікацій з такими невід'ємними характеристиками наукової еліти, як внесок у світову науку, науковий рейтинг публікацій у престижних, у тому числі міжнародних наукових виданнях, і так далі [6, с. 15-16].

Разом з цим, зростання академічної мобільності вітчизняних науковців сприяє зменшенню обсягів їх виїзду за кордон. З одного боку, у наших науковців з'явилась можливість виїжджати за кордон на стажування, працювати за науковими грантами, читати лекції в закордонних університетах. З іншого боку, це дозволяє науковцям долучитись до досягнень світової науки, а також – дещо поліпшити матеріальний рівень.

Але ситуація погіршується ще й тому, що відбувається збільшення обсягів освітньої мобільності. Учням, які демонструють найкращі досягнення в конкретних галузях знань у закладах загальної середньої освіти, пропонується безкоштовне навчання у закладах вищої освіти в європейських країнах (Німеччині, Австрії) та Росії. З нашої точки зору, відбувається вимивання найбільш

здібних з України, до того ж наша держава витрачає великі кошти на отримання ними цих знань, причому ці кошти практично безповоротні.

Кількість студентів з України, які навчаються в закладах вищої освіти за кордоном, зростає з року в рік. Згідно з даними з 29 країн, наведених аналітичним центром «Cedos», «кількість українок та українців у закордонних університетах у 2017/2018 році виявиться щонайменше 83 тис. осіб. Якщо врахувати, що в українських ЗВО (університети, академії та інститути всіх форм власності) на денних програмах навчалось приблизно 890 тис. громадян та громадян України, то це близько 8,5 % від сумарної кількості тих, хто навчається в Україні та за кордоном» [11]. Загалом протягом останніх дев'яти років кількість зросла більш ніж утричі – з 24 104 до 77 424 осіб. Найбільший приріст забезпечили Польща, Росія, Чехія, Словаччина, Австрія, Італія, Іспанія, Канада та Болгарія.

Заспокоювати може лише те, що далеко не все українське студентство залишається за кордоном, навіть якщо такими були їхні початкові плани.

Отже, в епоху глобалізації міграційна політика стає фактором інноваційного розвитку. Міграція дедалі впливає на зайнятість, якість людського капіталу, продуктивність праці, рівень доходів населення. Перед країнами постає завдання залучення найбільш ефективної частини людського капіталу з-за кордону, збереження та розвитку національних інтелектуальних ресурсів і трансферу технологій через фахівців. Зазначені цілі вимагають розробки стратегії соціального забезпечення інноваційного розвитку.

Державі необхідно створити сприятливі матеріальні умови для інтелектуальних працівників (поступове наближення показника середнього рівня оплати праці до європейського), соціальні умови та систему цінностей (визнання та оцінка кінцевих результатів праці). Важливе дотримання законодавчої бази, тобто не тільки закріплення в законах окремих положень, але і строге їх дотримання (щодо захисту патентів, авторського права, товарних знаків, ноу-хау, захисту комерційної таємниці). Реформування освітньої галузі в напрямку підвищення якості освіти і підготовки науково-освітніх кадрів, забезпечення належного фінансування наукових проєктів, узгодження програм українських і зарубіжних ВНЗ та розвиток академічної

мобільності студентів і викладачів, безперечно, сприятимуть пом'якшенню ситуації, що склалась в Україні.

Міграція наукових працівників, їхня праця в науково-дослідних та технологічних центрах різних країн з метою набуття, вдосконалення і застосування своїх знань – реальність нашого часу й умова розвитку держави в майбутньому. Багато розвинених країн та країн, що розвиваються, вже прийшли до висновку, що залучення іноземних учених, інженерів, менеджерів, викладачів і інших фахівців означає «імпорт знань» і може бути винятково вигідним для національної економіки. З цією метою коригуються міграційні законодавства, створюються спеціальні програми для висококваліфікованих мігрантів, цілеспрямовано розширюється прийом іноземних студентів і аспірантів та їх працевлаштування після завершення навчання, створюються міжнародні дослідницькі колективи, заохочується міграція, пов'язана з інвестиціями в пріоритетні галузі. На жаль, Україна на багато кроків відстає від загальносвітових трендів не тільки щодо залучення інтелектуальних мігрантів, але й збереження власних кадрів.

Список літератури

1. Аленичева Н. В. Социологический анализ современных аспектов внешней миграции в России. Проблема «утечки умов». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.socio.msu.ru/1/library>
2. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua/>
3. Ерман Г. Особиста євроінтеграція: як «втікають мізки» з України і чи можна їх повернути. [Електронний ресурс]. BBC NEWS Україна. 23 жовтня 2018. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45890286>
4. Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие. Москва: ЦМИ, 2007. 370 с.
5. Найбільше українських науковців емігрували до США, Росії та Німеччини (статистика). [Електронний ресурс]. УНІАН. 29 квітня 2013 р. Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/783209-naybilshe-ukrajinskih->

- naukovtsiv-emigrivali-do-ssha-rosiji-ta-nimechchini-statistika.html
6. Ніколаєвський В. М. Наукова еліта: пошуки визначення. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2005. № 7. С. 14-19.
  7. Омеляненко В. А., Кулініч К. М. Міжнародні процеси інтелектуальної міграції в контексті глобальних інноваційних тенденцій. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.asconf.com/eng/archive_view/103
  8. Петрова Я. Інтелектуальна міграція в Україні: мотивація та наслідки для суспільства. Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст. Київ: Стилос, 2007. С. 127-133.
  9. Прохоренко Н. Є. Інтелектуальна міграція: причини та чинники. «Соціопростір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи». Київ: Слово. № 110. С. 73-76.
  10. Прохоренко Н. Інтелектуальна міграція в контексті національної безпеки України. Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей учасників VIII Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. (Харків, 15 – 16 квітня 2010 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. С. 151-152.
  11. Стадний Є. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku>
  12. Ткаченко О. В. Інтелектуальна міграція. Причини, прояви, наслідки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maupbc.in.ua/news/scient/33-migratzija>.
  13. «Утечка мозгов» как глобальное явление. Причины и последствия. [Електронний ресурс]. Лаборатория гуманитарных технологий. Гуманитарная экспертиза. Режим доступу: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1653>

РОЗДІЛ 6. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

В Україні поняття «публічне управління» вперше з'явилося в енциклопедичному словнику-довіднику «Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) за авторством М. Буника [3] у 2015 році. Разом з тим, важливо зазначити, що українські фахівці з державного управління, за прикладом західноєвропейських колег, ще з кінця 90-х років ХХ століття почали застосовувати це поняття. З того часу набувають поширення такі категорії науки з державного управління як «публічне врядування» та «публічне адміністрування», а також похідні від них терміни.

Сьогодні деякі науковці вважають, що поняття «публічне управління» входить у науковий дискурс за умов, коли природа процесу прийняття рішень починає визначати зміст державного управління. Так С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович зазначають, що публічне управління являє собою «політичну складову процесу прийняття рішень, коли проходить взаємодія політичних акторів, внаслідок якої схвалюється те чи інше рішення» [10].

Інші фахівці з державного управління – В. Тертичка, В. Ребкало, О. Валецький характеризують «публічне управління» як сучасне трактування суті політики загалом, протиставляючи його традиційному уявленню про політику [6, с. 5-23]. Існують й інші думки стосовно цієї наукової проблеми [1, 2, 5, 7].

В Україні доцільно, на наш погляд, виділити такі логічні та історичні етапи становлення нового типу управління:

1) Крах старого (радянського) політичного режиму і делегітимація традиційної політики, так званий період «переходу до демократії».

2) Квазіпублічне управління, коли нова влада в умовах розгортання демократичного процесу та формування основ громадянського суспільства імітує взаємодію з громадськістю, а публічна сфера ще не настільки розвинена щоб контролювати державні органи, обговорювати та вирішувати на рівні з ними суспільні проблеми.

3) Набуття громадянським суспільством необхідного соціального досвіду й потенціалу для здійснення радикальних зрушень, спрямованих на зміну політичного режиму. Тут часто спостерігаються прояви анархії та охлократії, які зумовлені низьким рівнем політичної, правової та управлінської культури через відсутність закріплених законом процедур взаємодії органів влади і громадськості. Авторитарна ментальність пострадянських кадрів та інституційна пам'ять нетрансформованих державних органів виступають серйозними бар'єрами на шляху утвердження політико-суб'єктних властивостей інститутів публічної сфери. Такий різновид політики можна означити терміном «протопублічне управління».

4) Утвердження зрілого публічного управління, яке демонструє свої переваги над традиційним управлінням. Державне управління (government) має трансформуватися в публічне врядування та публічне адміністрування – governance, а інститути громадянського суспільства, ЗМІ, експертне середовище набрати незаперечного авторитету та дієвості.

Вважаємо, що ми знаходимося зараз на складному шляху переходу від третього до четвертого етапу становлення і розвитку публічного управління в Україні. Особливо важливо зрозуміти на цьому перехідному етапі, що у формуванні та утвердженні публічного управління свій внесок мають зробити не лише політична, соціологічна, філософська, правознавча наука, а й вища школа взагалі. Для цього варто кардинально змінити зміст і методику викладання у ВНЗ суспільно-гуманітарних дисциплін, особливо політології, соціології політики, соціології управління, теорії публічного врядування, адміністративного менеджменту тощо. Існує нагальна потреба підготувати нові енциклопедичні видання, наукові словники присвячені публічній політиці, управлінню, видати хрестоматійні посібники, практикуми, впроваджувати інтерактивні форми навчання, проводити курси підвищення кваліфікації з працівниками управління і т. ін.

Сучасна специфіка української практики формування інституційної основи публічного управління зводиться в основному лише до інформаційного обміну між владними інституціями держави і громадянського суспільства, і як правило, без реального доступу до прийняття важливих рішень

громадськості, а це ставить під сумнів ефективність такого співробітництва і призводить до блокування каналів взаємодії між недержавними організаціями та державою.

Потрібно також відмітити, що закони та постанови, які зараз приймаються, хоч і спрямовані на розбудову громадянського суспільства, у реальному житті не формують партнерських відносин з державою; відповідно вони не забезпечують доступу громадян до прийняття рішень та впливу на державну політику. Водночас, варто зазначити, що такий стан є природним і відповідає етапу формування процесу управління від «протопублічного управління» до зрілого цивілізованого публічного управління, оскільки через декларування позиції державної влади відносно громадянського суспільства, власне закладається основа для подальшої конструктивної співпраці.

Створення інституційної основи участі громадян у державному управлінні в Україні передбачає формування соціально-політичних, правових, організаційних, фінансових умов і механізмів реалізації безпосереднього права громадян в управлінні справами держави. Зміст участі громадян в управлінні державою і суспільством визначений Конституцією України є досить широким, але при цьому нормативна база передбачає регулювання лише таких форм прямої участі як вибори і референдум. Тобто участь громадян обмежується лише вирішенням питань складу органів державної влади. А це не зовсім розкриває шляхи практичної взаємодії громадянського суспільства і держави, оскільки мало використовуються або взагалі ігноруються інші прямі форми участі громадян в управлінні: самостійне вирішення соціально-економічних, соціокультурних, мовних, релігійних питань територіальних громад; консультативне опитування; загальні збори громадян територіальної громади; місцеві ініціативи; громадські слухання; збільшення повноважень органам місцевого самоврядування, якщо їх рішення не йдуть всупереч Конституції України й безпеки держави тощо.

Важливим кроком до становлення та успішного розвитку публічного управління в Україні є подолання корупції (політичної, економічної, безпекової, бізнесової, індивідуальної тощо) як у центральних, так і місцевих органах влади. Корупція постає одним з основних бар'єрів у створенні довіри до органів

державної влади, провокує падіння авторитету державних та владних структур, політичних лідерів партій, дискредитує закон як універсальний регулятор суспільних відносин та перетворює його в засіб задоволення приватних і корпоративних інтересів. У сучасних умовах успішна боротьба проти корупції має проводитися й вирішуватися на таких головних напрямках: наявність політичної волі найвищого керівництва держави; усунення (або максимальне скорочення) умов і стимулів для корупції; відокремлення політики (влади) від олігархату; правове ефективне виявлення та переслідування корупційних правопорушень, невідворотність покарання за їх вчинення. Напевно є й інші напрями боротьби з корупцією, але ми виділяємо, на нашу думку, найважливіші.

Нинішній період становлення української державності характеризується певним розвитком інститутів громадянського суспільства, які прагнуть не лише впливати на інститути державної влади з метою вироблення адекватної державної політики, а й бути безпосередніми її творцями. Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям громадянин сьогодні має можливість брати участь у прийнятті владно-публічних рішень та бути залученим до публічного управління.

Виходячи з цього, протягом останнього десятиліття проблема вироблення й реалізації нових форм взаємодії держави та громадян набула особливої актуальності, спостерігається ускладнення структури суспільства (спеціалізація; соціальна диференціація; поява зовнішнього чинника, що спричинив до формування колабораціоністських сил; деградація певної частини населення; недовіра до політиків і влади; відсутність реальної опозиції тощо), формування нових груп інтересів, що поряд з державою та політичними партіями є активними суб'єктами політичних процесів. У даному контексті новим інструментом функціонального представництва інтересів громадян та забезпечення публічного управління стає GR (Government Relations) – зв'язки з урядовими структурами, зв'язки з урядом, зв'язки з державою [11].

GR – це специфічний вид діяльності груп інтересів (неурядових організацій, структур бізнесу, національно-культурних товариств, науково-практичних груп тощо), спрямований на

побудову ефективних та довгострокових взаємовідносин з органами державної влади всіх рівнів з метою отримання не лише взаємовигідного, але й суспільно корисного результату.

Механізми GR виникали в країнах західної демократії, де взаємодія бізнесу та влади вимагала оптимізації, у тому числі за рахунок розвитку неформальних контактів між ними. Однак слід зазначити, що арсенал інструментів GR в цих країнах від початку був суттєво обмежений, чому сприяло жорстке антикорупційне законодавство. Основними суб'єктами практики GR в ЄС та США є організації бізнесу як окремі фінансово-промислові групи, транснаціональні корпорації, асоціації бізнесу, які іноді об'єднуються у так звані GR-коаліції – інституціональні галузеві, регіональні або національні організації бізнесу, мета яких – відстоювання інтересів своїх членів під час діалогу з органами державної влади.

У цілому GR доповнює традиційні для демократії системи територіального та партійного представництва, оскільки: а) сприяє залученню у процеси вироблення та прийняття політико-управлінських рішень різноманітних груп інтересів; б) розширює можливості для артикуляції, агрегації та інтеграції інтересів; в) сприяє реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні; г) підвищує ефективність роботи органів державної влади тощо.

На сьогодні в Україні інституціоналізація GR-діяльності, попри об'єктивну затребуваність з боку основних політичних акторів, ускладнена низкою факторів, основними з яких є наступні.

По-перше, недостатньо теоретичних та прикладних досліджень з практики GR-діяльності, що призводить до проблем термінологічного характеру. Наприклад, часто GR повністю або частково ідентифікують з лобіюванням, вважають складовою частиною Public Relations, Public Affairs або Government Affairs. У результаті у вітчизняному політичному дискурсі GR в основному розглядається у контексті лобістської діяльності, яка, у свою чергу, традиційно асоціюється з різноманітними корупційними практиками.

По-друге, в Україні поки що відсутні умови для професійної підготовки GR-спеціалістів, хоча запит на відповідні кадри стабільно зростає. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом ще більше актуалізує

потребу у GR-спеціалістах, оскільки вітчизняні групи інтересів потребуватимуть адекватного представництва в урядових структурах ЄС. Так, в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом з однієї сторони і Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, присутні положення, які прямо чи опосередковано стосуються GR.

Отже, підготовка фахівців з GR є актуальним завданням для бізнесу, освіти і науки та інститутів громадянського суспільства, зацікавлених у налагодженні ефективної співпраці з органами державної влади. Виходячи з цього, знання з теорії та практики GR є вкрай необхідними для державних службовців, оскільки це дозволить: уникнути різноманітних корупційних практик, що часто маскуються під GR; ефективно вирішувати найбільш актуальні проблеми, які неможливо оперативним розв'язати виключно в межах системи державного управління; суттєво розширити соціальну підтримку тих чи інших ініціатив влади, адже реалізація різноманітних державних проєктів або програм буде здійснюватися на основі узгодження інтересів основних соціальних груп населення.

Головними клієнтами вітчизняних GR-спеціалістів сьогодні є компанії, що працюють в пріоритетних для держави сферах – нафтогазовій галузі, металургії, телекомунікаційній галузі, частково – тютюновій та алкогольній промисловості, а також закордонні компанії, що прагнуть вийти на український ринок. Не дивлячись на таку затребуваність, в Україні відсутні точні критерії або опис професії GR-спеціаліста, більше того, їх часто плутають з лобістами. Разом з тим, враховуючи попит, вітчизняні рекрутингові агентства висувають наступні вимоги до GR-спеціалістів: організація взаємодії з органами державної влади та громадськими організаціями; організація зустрічей і переговорів із представниками державних структур; участь у спеціалізованих виставках і конференціях; проведення семінарів і презентацій для представників органів державної влади; моніторинг законодавчих і політичних тенденцій та змін; консультування і політичний аналіз; просування та захист інтересів компанії в органах державної влади і т. п. [11].

Таким чином, актуальність GR у сучасних умовах України не викликає сумнівів, оскільки GR фактично налагоджує нові та

оптимізує вже сформовані механізми взаємодії органів державної влади та груп інтересів. Зазначена взаємодія передбачає делегування державою бізнесу громадським організаціям частини своїх управлінських функцій та повноважень на основі принципу субсидіарності. Практичне впровадження GR дає можливість з одного боку вибудувати діалог і наблизити великий бізнес до громадських організацій, а також розуміння труднощів управління державою та суспільством, а з іншого – державні урядові структури мають сприяти веденню малого і середнього бізнесу, який найбільше наближений до громадянського суспільства. Використовуючи механізми GR, бізнес та громадськість стають активними учасниками процесу прийняття рішень, що спонукатиме їх до розширення практики GR на основі світового досвіду.

Ефективне публічне управління є однією з головних ознак сталої демократії та, водночас, необхідною умовою розвитку громадянського суспільства. Виходячи з цього, проблема громадянського суспільства, його взаємодії з органами державної влади в процесах реалізації публічної влади сьогодні – одна з центральних в соціально-політичній та державно-управлінській науці. Очевидно, що її актуальність спричинена складними і досить суперечливими трансформаціями відносин в перехідних суспільствах, до яких належить й Україна.

Громадянське суспільство є зрізом життя суспільства, а його зрілість засвідчує ступінь його розвитку, у той час як публічне управління є зрізом політики й управління і засвідчує наявність балансу в політичній системі. Публічне управління забезпечує існування каналів досягнення консенсусу у вирішенні суспільних проблем. Участь громадян у виробленні публічного управління визначається не простою необхідністю, а значимою цінністю. Суспільство повинно отримати нову якість політико-адміністративного управління, нову систему відносин громадянин-держава, від чого, власне, й залежить здатність акумулювати суспільний консенсус.

Попри численні наукові розробки, сьогодні ще не сформована універсальна модель взаємодії громадянського суспільства та держави, проте, на думку більшості дослідників, в їх основі лежить роль демократичної держави як уособлення влади і представника громадянського суспільства.

Взаємовідносини між суспільством, що рухається до визначення «громадянське», і держави, що претендує на статус правової, покликані забезпечувати:

- для людини – утвердження її самоцінності в діапазоні від суспільної думки до предметних правових норм, створення достатньої законодавчої бази для реалізації політичних свобод, соціальних гарантій і справедливості, захисту від державно-чиновницької сваволі та соціальної стихії;

- для суспільства – рівну правову захищеність державою всіх його соціальних прошарків, безумовну пріоритетність основ, що забезпечують безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість (усі суперечки вирішуються в межах прийнятих законів) громадського життя, режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегульовального організму від негативного впливу зовнішніх чинників, зрештою – контроль суспільства над державою, прозорість і підзвітність діяльності її структур;

- для держави – адекватне втілення прав людини в юридичні норми і в механізми захисту цих прав, що відкидає політичний волюнтаризм владних структур, соціальну і національну дискримінацію, панування права в усіх сферах життя, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої відповідають інтересам людини і втілюються в повсякденному житті через потужний виконавчий механізм, ефективний поділ усіх гілок влади.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався активізацією процесу визнання офіційної ролі громадянського суспільства в становленні та розвитку різних моделей демократії. Зокрема, уряди багатьох країн Європейського Союзу як формальне підтвердження такого визнання прийняли документи, в яких основний наголос робився на необхідності подальшої інституціоналізації взаємовідносин між державним сектором і «третім сектором», оскільки подібна співпраця вигідна для обох сторін. З одного боку, вона сприяє більш активному залученню

громадян до системи публічного управління, з іншого – спонукає державу розробляти нові механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства, які частково звільнюють державу від надання окремих послуг населенню.

«Третій сектор» (The Third Sector) – це незалежний, недержавний, некомерційний і соціально спрямований сектор, який представлений громадськими асоціаціями та громадянськими ініціативами переважно у невиробничих сферах (екологія, охорона здоров'я, соціальний захист, освіта і наука, розвиток спорту, мистецтва тощо). Дане поняття нормативно не визначене, проте усталене у міжнародній політичній та економічній практиці починаючи з 70-х років XX століття і пов'язане з поділом соціально-економічної та політичної активності суспільства на три сектори. Відповідно «третій сектор» дистанціюється від двох інших – державного (The Public Sector or Government Sector), який представлений державними та місцевими інститутами, та приватного (The Private Sector or Businesses), представленого бізнесовими організаціями, діяльність яких спрямована на отримання прибутку [9, с. 27]. Необхідно визнати, що активне зростання «третього сектору» пов'язано з трансформацією індустріального суспільства в постіндустріальне, основою якого є знання та новітні технології, а домінуючою соціальною групою – працівники розумової праці.

На сьогодні державна та муніципальна політика в розвинутих країнах світу обов'язково розробляється з урахуванням політичного та соціально-економічного потенціалу організацій «третього сектору», що пов'язано з реальними досягненнями неурядових організацій в економічній та соціальній сфері. Зокрема, «третій сектор» робить суттєвий внесок у розвиток економіки (у Швеції частка некомерційного сектору в економіці країни складає 15%), сприяє зниженню соціальної напруги за рахунок створення нових робочих місць, розробляє та впроваджує у життя різноманітні соціальні програми (у Франції всі програми, пов'язані з дітьми, на місцевому рівні здійснюються виключно неурядовими організаціями). Крім того, органи державної влади та неурядові організації активно співпрацюють у сфері надання послуг, законодавчої діяльності, формування національної політики в різних галузях тощо [9, с. 53-54].

Організації, які можна віднести до «третього сектору», мають відповідати таким критеріям:

- добровільність – у законодавстві держави відсутні норми, які б забороняли або зобов'язували до членства в даній організації, всі члени організації добровільно витрачають свій час та інші ресурси для участі в її діяльності;

- незалежність – керівні органи організації обираються її членами та не повинні перебувати під державним або бізнесовим контролем;

- неприбутковість – члени організації не отримують особистого прибутку від діяльності організації, проте співробітники, які працюють в апараті, можуть отримувати відшкодування за свою працю, організація може здійснювати прибуткову діяльність, якщо прибуток використовується на статутну діяльність організації;

- суспільна користь – користь від діяльності організації повинна поширюватися не лише на її засновників і членів;

- неполітичність – організація не має чіткої політичної мети та не ставить за мету отримання політичної влади;

- нерелігійність і пазаконфесійність – організація не займається релігійною і конфесійною пропагандою, позаяк релігійна організація може виступати засновником організації «третього сектору», але членство в цій організації не може бути обмежене належністю до однієї конфесії.

Слід враховувати, що вплив «третього сектору» на функціонування системи державного управління – це не односторонній процес. Обидві сторони взаємодіють на різних рівнях та виграють від подібної комунікації. Зокрема, неурядові організації отримують від держави підтримку за різними напрямками (фінансову, інституційну, інформаційну), що дозволяє їм розширити сферу своєї діяльності в інтересах суспільства. У свою чергу держава, включаючи у свою політику діалог та партнерство, здатна більш ефективно виконувати свої функції. Наприклад, розвивати сферу послуг на основі потреб суспільства, більш ефективно використовувати фінансові механізми, планувати розвиток окремих галузей (соціальних, економічних, промислових, фінансових, освітньо-наукових) тощо.

Отже, для налагодження ефективної комунікації між органами державної влади та організаціями «третього сектору», залучення громадян до участі у виробленні державних політик та програм в Україні має будуватися на таких принципах:

- визнання важливості кожної зі сторін у розвитку демократичної системи;
- визнання цінностей спільних і важливих для кожної зі сторін;
- підзвітність, прозорість і відповідальність за використання державних ресурсів;
- відкритість влади – інформація щодо процесу прийняття державних рішень має бути донесена до представників різних соціальних груп, всіх зацікавлених у її отриманні учасників процесу розроблення та прийняття відповідних рішень;
- визначення єдиних й адекватних критеріїв поведінки та умов прийняття рішень для всіх учасників взаємодії;
- принцип прямого спілкування, що передбачає оптимізацію діяльності всіх фахівців органів державної влади та місцевого самоврядування, які відповідають за зв'язки з організаціями «третього сектору»;
- принцип зворотного зв'язку – результати будь-якого обговорення повинні знаходити відображення у практичній площині.

Розглядаючи «третій сектор» як один з найбільш значущих ресурсів розвитку соціальних систем, державна влада при цьому повинна зберегти свої управлінські позиції в даній сфері, паралельно впроваджуючи нові управлінські технології та ініціюючи появу актуальних соціальних проектів. Досягнення цих цілей, на наше переконання, сприятиме формуванню необхідної бази для публічного управління соціальними процесами в Україні.

Підсумовуючи вищесказане, важливо зробити висновок, що в Україні продовжується складний перехідний процес до демократичного суспільства методом спроб і помилок.

Накопичений за роки перехідного періоду великий досвід вимагає кропіткого аналізу, передусім, з точки зору здійснюваного публічного управління, його координації та

узгодження із загальним спрямуванням національно-державного розвитку. Дедалі очевиднішою стає необхідність стратегічного планування як засобу координації окремих публічних і державних політик для досягнення їх найвищої ефективності, стимулювання розвитку стосунків між урядовими органами та недержавними організаціями. В умовах обмеженості наявних у розпорядженні уряду ресурсів це дасть змогу легше і скоріше виконувати як поточні, так і перспективні завдання розвитку суспільства і держави.

У зв'язку з цим видається доцільною інша схема державного управління в Україні, що покликана вдосконалити процес розробки, реалізації та оцінки публічного управління. Це має звільняти штат численних міністерств і відомств від суто розпорядчої діяльності, натомість надаючи можливості для аналітичної роботи щодо визначення існуючих проблем, формулювання цілей і розробки послідовних, скоординованих програм розвитку окремих сфер суспільства у вигляді публічного управління.

Науковість, послідовність і чіткість аналізу управлінських дій як на замовлення урядових органів, так і в контексті вільного наукового пошуку підвищить життєвість численних програм, планів і політик на всіх рівнях державного управління, а залучення відповідних експертів до їх розробки та оцінювання неодмінно розширить і коло учасників реалізації культури управлінських рішень, залучивши до них великі громадські сили і тим самим збільшивши шанси публічного управління в Україні.

Список літератури

1. Афонін Е., Гонюкова Л., Войтович Р. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Колективна монографія. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.
2. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 328 с.
3. Буник М. Публічна політика. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та іннотвори). Львів: Новий світ.

2000. 2015. С. 323-324.
4. Головатий М. Політико-правові аспекти взаємодії демократичної держави й громадянського суспільства. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. Київ: УАДУ, 2001. Т. 1. С. 25-26.
  5. Дем'янчук О. П. «Державна політика» та «публічна політика»: варіант перехідного періоду. [Електронний ресурс]. Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: Друк, 2000. Т. 18: Політичні науки. С. 31-36.
  6. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: колективна монографія. (Авт. кол.: Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський). Київ : НАДУ, 2010. 300 с.
  7. Пержун В. Політика органів місцевого самоврядування: сутність, постановка проблеми. Місто як простір формування і реалізації соціального капіталу: українські та польські візії. Матеріали Міжнародної науково-практичної відео-конференції 20-21 квітня 2018 р. (За заг. ред. проф. Докаша В. І.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. С. 338- 342.
  8. Пірен М. І. Нова парадигма державного управління та корпоративної культури в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук. 2016. 244 с.
  9. Рукомеда Р. Влада і громада: Співпраця влади і громадськості у вирішенні місцевих проблем. Київ: Ін-т громад. Суспільства. 2004. 88 с.
  10. Телешун С. О. Що таке публічна політика? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/92EA~1/AppData/Local/Nemp/KU8PGOHY.htm>
  11. GR-менеджер (менеджер по взаємодії з органами влади): спрос и предложение. [Электронный ресурс] Интернет-клуб «Я Топ». Режим доступу: http://yatop.com.ua/ru/mind_games/62/760/

РОЗДІЛ 7. СУТНІСНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В РОЗРІЗІ ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ ПИТАНЬ

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку розвинених країн є увага до соціальних проблем. Ідеї соціальної справедливості, соціальної безпеки, соціальної солідарності втілюються в концептах соціальної держави та держави соціального добробуту. Перехід України до ринкових відносин, її інтеграція до світової економічної системи, зміни у політичній сфері потребують нових підходів до розуміння соціальної політики та перспектив її розвитку. За своєю суттю соціальна політика – це суспільний феномен, що поєднує різноманітні складові, а саме: конституційно-правові, інституціональні, управлінсько-регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні та ін. Тому соціальну політику можна аналізувати з точки зору різних аспектів. У вузькому розумінні соціальна політика розглядається як комплекс заходів щодо формування соціального захисту населення та створення безпечного середовища життєдіяльності через формування системи соціальних стандартів [9]. У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів (держави, політичних партій, громадських організацій тощо), яка сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі визначених принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин. Іншими словами, соціальна політика у широкому розумінні – це система державних і громадських, інституційних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил [8; 9]. У сфері державного управління вона реалізується через конкретні соціальні програми. Переважно серед основних напрямків соціальної політики чітко виокремлюється сфера праці та соціально-трудова відносин, соціального захисту різних категорій населення, розвиток сфер

охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, формування сучасної соціальної інфраструктури, міграційна та екологічна проблематика. Реалізація такого широкого кола соціальних програм значною мірою залежить від їх фінансування. Але бажання узалежнити ефективність соціальної політики виключно рівнем економічного розвитку спрощує проблему, бо гуманітарні, соціальні питання є не тільки заручниками, але й важливими чинниками економічних досягнень.

В Україні відбувається формування нової моделі соціальної політики. Особливо актуальне в цьому процесі розуміння та врахування принципу соціальної справедливості, який впливає на розробку ідеологічних платформ політичних партій та об'єднань, що зрештою визначає сталий вектор їх управлінської діяльності, забезпечує дієву підтримку громадянського суспільства. Завдання соціологічної науки полягає у з'ясуванні методологічної основи обрання певної моделі, обґрунтування її організаційних механізмів та відповідності закономірностям трансформації українського суспільства.

Теоретико-методологічний аналіз феномену соціальної політики базується на наукових концепціях, розроблених Ш. Фур'є, М.Вебером, В.Зомбартом та багатьма іншими європейськими мислителями, які розглядали її як складову економічної політики, підкреслювали обов'язок держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. Бурхливий індустриально-промисловий розвиток європейських держав кінця XIX – початку XX століття призвів до різкої матеріальної диференціації в суспільстві, загострення соціальної напруженості. Держава була змушена взяти на себе функцію забезпечення прийняттого рівня соціальної справедливості в суспільстві та створення сприятливих умов для розвитку всіх соціальних груп і громадян. Як результат, у першій половині XX століття в багатьох країнах Європи починають формуватися ознаки соціальної держави, а економічна доцільність поступово починає розглядатися крізь призму соціальної доцільності і соціальних цінностей. Базовим принципом реалізації соціальної політики такої держави виступає принцип соціальної справедливості. Розуміння та інтерпретація поняття соціальної справедливості, механізмів її практичної реалізації значно різняться в різних

країнах, породжують як теоретичні дискусії, так і гостру політичну боротьбу.

Соціальна справедливість – це один з основних загальнолюдських ідеалів, зміст якого змінювався протягом історії, адже основу його визначає соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин. Поняття соціальної справедливості співвідноситься з поняттям соціальної рівності й розуміється як міра рівності/ нерівності в розподілі благ та ресурсів, статусів і влади стосовно різних соціальних груп. Так, К. Поппер під справедливістю мав на увазі розподіл «тягаря громадянства», тобто тих обмежень і свободи, які необхідні для суспільного життя, акцентував увагу на рівності громадян перед законом [7, с.106]. Але найчастіше соціальна справедливість розуміється як прояв справедливості у сфері розподілу багатства, благ і доходів між членами суспільства. Беручи за основу цей критерій виокремлюють наступні підходи до проблеми соціальної справедливості:

- «егалітарний», за якого усі члени суспільства отримують однакові блага;

- «утилітарний», який передбачає максимальне посилення корисності всіх членів суспільства (за певної футуристичної умови «однаковості» всіх членів суспільства, утилітарна і егалітарна позиції збіглися б);

- «роулсіанський» (на основі концепції Дж. Роулса), який передбачає, що за рахунок підвищення продуктивності та ефективності праці високооплачуваних робітників створюються умови для перерозподілу коштів на користь найбідніших членів суспільства;

- «ринковий», згідно з яким соціальна справедливість встановлюється ринком і його регуляторами [1, с. 11-14].

Вибір конкретного шляху реалізації принципу соціальної справедливості в соціальній політиці визначається в кожному суспільстві по-своєму, виходячи з духовних підвалин і вироблених національних стандартів, які формувались протягом усього попереднього історичного розвитку даної країни. Одним з

найактуальніших завдань держави з ефективною соціальною політикою є обмеження або стабілізація соціальної нерівності. Соціологічна наукова спільнота визнає нерівність головною проблемою сучасності, чинником суспільної нестабільності: що вища й різноманітніша нерівність, то вищі ризики соціальної напруги та конфлікту. Історія ХХ століття доводить, що переважно соціальні реформи проводились не з гуманних міркувань, а під тиском гострої соціально-політичної боротьби. Фактично причинами проведення соціальних реформ з боку держави була необхідність забезпечення стабільності в суспільстві, втілення в життя принципу «соціальний компроміс замість соціальної революції».

Соціальна політика поступово зайняла одне із центральних місць в ідеологічних концепціях усіх політичних сил, адже є потужним інструментом та засобом впливу, реалізація якого не може відбуватися в ізоляції від політичного контексту. Тому переважна більшість моделей соціальної політики має назви політичних ідеологій, хоча існують типології, в основі яких – територіальні або релігійні чинники [11]. Класикою сучасного моделювання стала типологія Г. Еспінг-Андерсена, в основі якої – ідеологічні критерії та розміри соціальних виплат. Відповідно до цього критерію, виокремлюються консервативна, ліберальна, соціал-демократична модель соціальної політики.

Консервативна модель соціальної політики характерна для таких європейських держав, як Німеччина, Австрія, Франція, Нідерланди. Головним принципом функціонування цієї моделі є принцип трудових досягнень. Він передбачає, що саме праця визначає рівень майбутнього соціального забезпечення індивідів. Ця модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та успішністю і тривалістю професійної діяльності. При цьому соціальні права індивідів за цієї моделі обумовлюються тими відрахуваннями, що виплачуються ними протягом усієї активної трудової діяльності, тобто їхні виплати набувають форму відкладених доходів (страхових внесків).

Ліберальна модель соціальної політики притаманна таким країнам, як Велика Британія, США, Австралія і Нова Зеландія. Вона ґрунтується на принципах індивідуальної соціальної відповідальності та обмеженої відповідальності держави за

соціальне забезпечення громадян. Ця модель передбачає, що індивіди мають бути здатними існувати в суспільстві без соціального забезпечення, а обмежене право на її отримання мають лише найбідніші верстви населення.

Соціал-демократична модель соціальної політики властива, як правило, скандинавським країнам (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія). Головним принципом функціонування цієї моделі є універсалізм, який передбачає, що соціальне забезпечення – право всіх громадян, не залежно від їх належності до економічно активного населення. У країнах, які обрали цю модель, діють потужні системи соціального захисту, що фінансуються через податки з державного бюджету.

Крім того, виділяють католицьку (або латинську) модель соціальної політики, яка побудована головню на принципах клієнтизму та патронату, сформульованих у ряді «папських листів», виданих Ватиканом протягом ХХ століття. Виокремлюється також соціалістична модель соціальної політики, основні відмінності якої можна окреслити на прикладі Радянського Союзу. Для цієї моделі притаманний, перш за все, патерналізм, який виявляється в охопленні соціальним забезпеченням практично всього населення країни, наявності значних фінансових зобов'язань з боку держави по відношенню до громадян.

Зазначимо, що реалізація цих моделей соціальної політики має певні особливості в різних країнах. Окрім того, жодна з них не спромоглася досягти ідеалу соціальної справедливості, уникнути кризових явищ та соціальної напруги в суспільстві. Із середини ХХ століття починається становлення і реалізація проекту соціальної держави. Це поняття у багатьох європейських країнах набуло конституційного визначення держави, орієнтованої на пріоритет соціальних цінностей, насамперед – права людини на «гідне життя». На нинішньому етапі соціальна політика в багатьох країнах перебуває під впливом суперечливих теоретичних і ідеологічних концепцій, зокрема егалітарного лібералізму (Д. Раулз), неолібералізму (Ф. фон Хайек, М. Фрідмен), комунітаризму (Е. Етціоні), ідеї «третього шляху» (Е. Гідденс) тощо.

Прагнення розвиватись у руслі сучасних соціально-гуманістичних ідеалів зафіксовано в положеннях Конституції

України, в якій проголошується, що вона суверенна й незалежна, демократична, соціальна, правова (стаття 1), а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (стаття 3). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Попри те, що українське законодавство у сфері соціальної політики відповідає цим конституційним положенням та нормам міжнародних правових документів, у практичній площині вони частіше залишаються деклараціями. Адже модель соціальної політики в Україні формується в умовах перехідного суспільства. Цим визначається ряд її особливостей, а саме: жорстка залежність соціальної політики від рівня економічного розвитку країни; відсутність можливостей широкого вибору громадянами форм соціального захисту (видів страхування, допомоги, обслуговування); фактичне «зведення» соціальної політики до її соціально-захисної функції; концептуальна невизначеність, що породжує протиріччя між принципами, які покладено в основу правових актів, починаючи з Конституції України, з одного боку, і механізмами їх реалізації і фінансування – з іншого [2, с. 151].

За основними рисами існуюча сьогодні в Україні модель наближена до соціал-демократичної моделі соціальної політики з елементами лібералізму. Вона складається під впливом формування ринкових відносин і процесів демократизації суспільства. Те, що обрано саме таку модель політики в соціальній сфері (до певної міри цей вибір ситуативний), підтверджує спосіб розподілу витрат державного бюджету на основні соціальні потреби населення протягом майже всього періоду існування незалежної української держави [2, с. 150]. Дослідники проблеми констатують, що розуміння пріоритетності соціальної політики ще не стало загальнопоширеним ні серед населення, ні серед управлінської еліти.

На жаль, у площині практичного втілення існуюча модель соціальної політики в сучасній Україні характеризується певною фрагментарністю, відсутністю системності, наступності в реалізації декларованих завдань, а тому не здатна подолати одну з найгостріших проблем – проблему соціальної нерівності. Як зазначають дослідники, для України серед всіх типів нерівності

(економічної, політичної, соціокультурної) найбільш очевидна нерівність за статками та доходами. Е. Лібанова, використовуючи значний обсяг статистичних та соціологічних матеріалів, доводить, що Україна за нерівністю, яка визначена за заробітками, значно випереджає не тільки ті країни, яким притаманна помірна чи слабка нерівність, а навіть США, які визнані країною з високою нерівністю [6]. Так, заробітки 50% найбільш платників податку в скандинавських країнах у 1970-1980 рр. (період найнижчої нерівності) становили 35% загальних трудових доходів населення, в європейських країнах (2010 р.) – 30, у США (2010 р.) – 25, а в Україні (2015р.) – лише 15%. За умов повної рівності вони б дорівнювали 50%, відповідно до частки цієї групи в загальній кількості платників податків. Натомість заробітки 10% найбагатших становлять в скандинавських країнах 20, у європейських – 25, у США – 35, а в Україні – аж 39% (за умови повної рівності мали б становити 10%). Другою особливістю є надзвичайно велика різниця в оплаті праці 1% найбільш високооплачуваних працівників і решти робочої сили. Зокрема, в скандинавських країнах заробітки цієї відносно невеликої групи перевищують середні в 5 разів, у європейських країнах – у 7, у США – в 12, а в Україні – в 13 разів. Відповідно різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників в Україні фантастично висока: якщо в скандинавських країнах середні заробітки 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищують середню заробітну плату 50% найменш оплачуваних у 7,1 разу, в європейських країнах – в 11,7, у США – в 24, то в Україні – аж у 43,3(!). З іншого боку, важливою ознакою нерівності в Україні є відсутність помітного зв'язку між її суб'єктивним баченням і статистичними оцінками. Так, 28% українців, які мають у власності друге житло й автомобіль, відносять себе до 30% найбільш бідних. Серед 35 країн Європи і Центральної Азії, де за сприяння ЄБРР у 2010 році було проведено обстеження Life in Transition, цей показник найвищий. Для порівняння: в Італії лише 1% власників другого житла й автомобіля вважають себе бідними, в Албанії – 2, в Німеччині, Чехії і Чорногорії – 3%. На думку Е. Лібанової, така специфіка українського суб'єктивного оцінювання розподілу населення за статками, безперечно,

віддзеркалює особливості національного характеру та демонструє наявність певного соціокультурного чинника, що формує в українському суспільстві «презумпцію несправедливості»: всі досягнення є результатом власних зусиль, а невдачі – наслідком несправедливості суспільства. Натомість визнання справедливості суспільства тотожне усвідомленню того, що індивідуальні успіхи є результатом не тільки власних зусиль, а й справедливості суспільного устрою, а невдачі, бодай частково, є наслідком власних помилок [6].

Українське суспільство, переживаючи складний момент соціальних змін та трансформацій, обирає свою модель соціальної політики, в якій так чи інакше буде відображено розуміння і сприйняття соціальної справедливості власне українцями. Але, як зазначають дослідники, нездатність узяти на себе відповідальність залишається іманентною рисою, властивою більшій частині українського суспільства, що передає цей обов'язок саме державі. Бажання передоручити відповідальність – риса, яка історично сформувалась в суспільствах, аналогічних нашому. Понад 80% громадян готові (і прагнуть) перекласти відповідальність на державу, не вбачаючи ризиків для благополуччя суспільства від великих соціальних виплат [5]. При цьому наші громадяни не довіряють державі та її інститутам, не бачать особливої користі від соціальної підтримки держави.

Перед науковцями, політиками та громадськими діячами стоїть завдання формування соціальної культури громадян, ідеологій політичних партій та громадянських об'єднань у відповідності з сучасними ідеалами діяльної, активістськи спрямованої соціальної справедливості. Від ефективності вирішення цього питання залежить творення моделі соціальної політики, що відповідає завданням національно-державного розвитку сучасного українського суспільства.

Список літератури

1. Ганслі Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ: Основи, 1996. 237 с.
2. Дунец О. А. Социальная политика государства как фактор стабилизации украинского общества. Культура народов Причерноморья. 2007. № 117(34). С. 148-151.

3. Євдокимова І. А. Система соціального обслуговування: стратегії вдосконалення. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. Випуск 15. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету, 2009. С. 543-547.
4. Жмир В. Соціальна держава, соціальна політика, соціальна робота. Соціальна політика і соціальна робота. 1997. №1. С. 7-11.
5. Кириченко І. Соціальної культури потрібно навчати. Дзеркало тижня. 2013. №32.
6. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-.html>
7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. І. У полоні Платонових чарів. Київ: «Основи», 1994. 444 с.
8. Семигіна Т. Словник із соціальної політики. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2005. 750 с.
9. Скуратівський В., Палій О. Основи соціальної політики. Київ: МАУП, 2002. 200 с.
10. Тарасенко В., Сакада М. Дефіцит соціального захисту в Україні. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін. Київ: Інс-т соціології НАН України, 2009. С. 416-426.
11. Хома Н. М. Типологія моделей соціальної держави: аналіз основних підходів. Держава і право. 2012. Вип. 56. С.612-622.

РОЗДІЛ 8. РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН: СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ

Культура, звичаї, традиції та менталітет, які складають духовний ґрунт традиційного етносу будь-якого регіону, будуються на значущих для країни архетипах. Важливим історичним архетипом для України є релігія в її різноманітних течіях та напрямках. Вона виконує в суспільстві ряд таких важливих соціальних функцій, як комунікативна, регулятивна, інтегративна та легітимізує. Оскільки релігія та церква, духовенство у країні, на нашу думку, мають найвищий рівень довіри, дуже важливо знати, які зміни відбуваються в релігійному середовищі, наскільки воно відповідає нагальним проблемам суспільства. Саме це робить зазначену проблему актуальною для дослідження. Тож розглянемо релігійну мережу Чернівецької області в її інституціонально-конфесійних вимірах у контексті демократичних змін суспільного простору.

Чернівецька область – своєрідний регіон, в якому переплелися як соціокультурні, так і політичні фактори, що впливають на систему відносин та життєдіяльність краю. Прикордонний характер області породжує своєрідні вектори впливу сусідніх країн (Румунія, Молдова) та закордонних релігійних центрів на різні аспекти життя регіону, що також кардинально впливає на ідентифікаційні функції етнічної культури. Внаслідок глобалізаційних процесів та інкультурації серйозним змінам піддається регіональний релігійний простір. Результатом цього постала своєрідна строката віросповідна палітра буковинської релігійної мережі та релігійності, яка певною мірою відображає загальні закономірності й тенденції, характерні для релігійного простору всієї України. Найменша в Україні за територією – 8,1 тис. км. (1,3% від всієї площі), при чисельності населення 904 тис. осіб понад 80 національностей, вона в 417 населених пунктах налічує 1190 релігійних організацій (1133 релігійні громади), які належать до 30 віросповідань, напрямів і течій. У середньому на один населений пункт припадає 2,8 при щільності 1,3 релігійних організацій (кількість релігійних організацій на 1 тис. населення).

Основною тенденцією релігійного життя Буковини у 2018 році стало об'єднання Православних Церков у Православну Церкву України. З одного боку, УПЦ КП та УАПЦ всіляко сприяли цьому об'єднанню, з іншого – УПЦ шукала шляхи не допустити цього об'єднання та не дати можливість своїм релігійним громадам змінити канонічну приналежність. Кількість релігійних організацій краю відносно всеукраїнських показників складає 3,2%, а кількість напрямів – 24,2% [1, с. 51; 2, с. 43; 8].

Аналізуючи динаміку зростання кількості релігійних організацій, слід зазначити, що у 2018 році в цілому продовжена тенденція до поступового кількісного зростання мережі релігійних організацій краю. Створення нових релігійних організацій та будівництво культових споруд у майбутньому залежать від стану справ у державі.

Можна констатувати також завершення періоду швидкого зростання церков протестантського напрямку. Останнім часом чисельність прихожан основних протестантських напрямів – ЄХБ, ХВСП, АСД – дещо зменшилася.

Головною причиною цього є організаційна неготовність окремих громад ЄХБ, ХВСП до самостійного існування, цей показник також пов'язаний із небажанням деяких релігійних громад взаємодіяти з органами державної влади. Насамперед це стосується Свідків Єгови, АСД Реформаційного Руху, а також релігійних громад колишньої ради церков ЄХБ. Ці релігійні організації, визнаючи владу держави, пропагують серед своїх членів вчення, згідно з яким адепти течій відокремлюють себе від країни проживання. Це проявляється у відмові від виконання військового обов'язку, голосування на виборах, участі у соціально значимих проектах. Їх керівники також відмовляються від зустрічей з керівниками інших релігійних конфесій. Віровчення вищезазначених течій може сприяти розвитку деструктивних проявів у суспільстві, посиленню релігійної нетерпимості та самовідмежуванню від суспільних проблем окремих осіб з числа адептів зазначених течій.

Негативним процесом є також зняття з реєстрації громад Свідків Єгови. 21 релігійна громада припинила існування внаслідок цілеспрямованої діяльності релігійного центру Свідків Єгови України. Серед прихожан цієї деномінації потужні

очікування кінця світу, які підживлюються страхом перед державою. На жаль, ці очікування підсилені агресією РФ та тим фактом, що на підконтрольній РФ території України Свідки Єгови, як і інші конфесії, зазнають переслідувань.

Водночас слід зауважити, що серед релігійних організацій області існує значна частина таких, що вже не є діючими або створювалися з метою штучного збільшення кількісних показників тієї чи іншої конфесії.

Найбільшого впливу з боку інших країн, як і в попередні роки, зазнають релігійні громади області православного віросповідання. Офіційний Бухарест, Румунська Православна Церква, справляє певний вплив на 114 румуномовних парафій та 7 монастирів УПЦ (із 442 релігійних організацій, що складає близько 27 %) щодо їх переходу під юрисдикцію Румунської Православної Церкви або створення у м. Чернівці Румунського вікаріатства. Однак останнім часом ця тенденція набула нових можливостей у зв'язку з перспективою перейменування УПЦ (МП), а також через те, що значна частина румуномовного населення в умовах, коли необхідно буде робити вибір щодо канонічної приналежності, можуть вибрати етнічно ближчу Румунську ПЦ. Цей процес намагаються штучно підтримати й окремі реваншистські кола Румунії, які оскаржують належність Північної Буковини до України.

У час, коли територіальна цілісність України знаходиться під загрозою, подібного роду процеси можуть мати негативні наслідки, особливо в прикордонних областях.

В умовах війни, різкого погіршення матеріально-побутових проблем і проведення мобілізаційних заходів серед румуномовного населення посилюються прорумунські настрої, що може негативно вплинути на суспільно-політичні та релігійні процеси в області.

У районах компактного проживання румунів та молдован діють парафії УПЦ, богослужіння ведуться румунською мовою з урахуванням етнічних особливостей місцевого православ'я. Богослужіння на основні релігійні свята в залежності від населеного пункту проводяться як за григоріанським, так і за юліанським календарями.

Румуномовне населення проживає в основному в таких районах:

- Сторожинецький район – 36,7 % населення і 16 румуномовних парафій УПЦ.
- Глибоцький район – 45,3 % населення і 25 румуномовних парафій УПЦ.
- Герцаївський район – 80,0% і 31 румуномовна парафія.
- м. Чернівці – 17,8 % населення і 7 румуномовних парафій УПЦ.

Значний вплив релігійні центри Румунії мають і на румуномовні релігійні громади протестантського віросповідання. Так, серед громад обласного об'єднання ЄХБ румуномовні 32 (19,2%) зі 168 діючих. Серед громад обласного об'єднання ХВЄП румуномовні 42 (38,9%) зі 108 діючих. Серед громад адвентистського напрямку 14 румуномовних (11,8%) з діючих 119 громад.

Вплив Румунії на 11 релігійних організацій Руської Православної Старообрядницької Церкви зумовлений не етнічною складовою, а питанням адміністративного підпорядкування древньоправославних парафій. Ситуація ускладнена глибокою кризою старообрядництва на Буковині.

Аналіз останніх кількох років свідчить, що в румуномовних населених пунктах вища динаміка розвитку релігійних громад як православного, так і протестантського напрямів.

Вагомий вплив Росії та Руської Православної Церкви, оскільки вона має змогу впливати в цілому на всі релігійні організації УПЦ (442 релігійних організації), яка канонічно підпорядкована Московському Патріархату.

Крім того, Росія має значний вплив і на 11 релігійних організацій Руської Православної Старообрядницької Церкви, прихожанами якої є переважно етнічні росіяни. Після обрання єпископом Київським Никодима Росія посилила свій вплив на цей релігійний напрям, оскільки, на відміну від покійного архієпископа Саватія, він фактично ігнорує необхідність вирішення питань єпархії на рівні України, натомість основні питання вирішуються у Московській митрополії РПСЦ.

Необхідно відзначити й помітний вплив США на протестантські напрями. Це характерно для Свідків Єгови, послідовників Церкви Ісуса Христа Святих Останніх Днів, низки

інших протестантських течій.

Вплив Ізраїлю можливий через чернівецьких юдеїв трьох напрямів, які у своїй діяльності орієнтуються на ізраїльські релігійні традиції і підтримують зв'язки з Ізраїлем.

Вплив з боку таких країн, як Ватикан та Польща, здійснюється через римсько-католицьку церкву та УГКЦ.

Вірменська апостольська церква, зареєстрована у 2008 році, знаходиться під сильним впливом з боку відповідного релігійного центру Вірменії.

Релігійна ситуація в області у 2018 році була сповнена значною кількістю подій, що привернули увагу не лише мешканців Чернівецької області, але й України.

Протидія порушенням законодавства України, зокрема Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також розвиток релігійної толерантності, забезпечення рівності всіх конфесій перед законом є першочерговим завданням обласної та районних адміністрацій області.

Станом на сьогодні в області створено релігійну мережу, яка майже повністю задовольняє релігійні потреби віруючих. Ще одним фактором є те, що на кінець 2018 року налічувалося 1685 церковнослужителів, існує потреба у кваліфікованих кадрах церковнослужителів. Зростання кількості громад та потреба у місіонерстві в нових умовах спонукає всі релігійні спільноти до активізації підготовки церковнослужителів. Для підвищення їх професійних якостей церкви, насамперед, використовують свій місцевий потенціал, а також можливості духовних навчальних закладів столиці та інших регіонів нашої країни.

Українська Православна Церква. Найбільш потужним напрямом у Чернівецькій області залишається Українська Православна Церква. Нині УПЦ має одне єпархіальне управління, яким протягом 2018 року керували Митрополит Чернівецький і Буковинський Мелетій.

Станом на 01.01.2019 Церква налічує 429 громад, 12 монастирів, які обслуговують 444 священнослужителів, в тому числі 2 іноземці.

Українська Православна Церква Київського Патріархату. УПЦ КП на Буковині має два єпархіальних управління: Чернівецьке, яким керує Митрополит Чернівецький і Буковинський Данило та

Кіцманське, яким керує архієпископ Чернівецький та Кіцманський Онуфрій. Релігійні громади обслуговує 144 церковнослужителі. При громадах діє 18 недільних шкіл.

Українська Автокефальна Православна Церква.

Починаючи з 2009 року в області діє УАПЦ, представлена 9 зареєстрованими громадами та єпархіальним управлінням. Керує згаданим напрямком Єпископ Чернівецький і Хотинський Герман.

Протестантизм. Протестантські віросповідання представлені на Території Чернівецької області 16 напрямами. Це, зокрема, 1 центр церкви АСД-РР, шість обласних об'єднань (ЄХБ, ХВЄП, АСД, духовне управління об'єднань церков євангельських християн Чернівецької області, об'єднання Української церкви Повного Євангелія, Чернівецький обласний центр об'єднаної церкви християн віри євангельської). Протестантські течії налічують 478 (40,0%) зареєстрованих релігійних громад та 108, які діють без реєстрації. Провідні Протестантські Церкви ЄХБ, ХВЄП, АСД та інші мають необхідні управлінські структури, 8 духовних навчальних закладів, постійно виступають на радіо та місцевому телебаченні.

Євангельські Християни Баптисти. Друге місце в Чернівецькій області за кількістю громад після УПЦ займають Євангельські Християни Баптисти (187 зареєстрованих релігійних організацій, що становить 15,6 % від загальної кількості релігійних організацій області). До них відносять 1 обласне об'єднання ЄХБ, до підпорядкування якого входять 159 громад, 3 місії, 4 навчальних духовних заклади (Теологічний Біблійний інститут, заочний Біблійний інститут «Служіння настановленням», Чернівецький Біблійний інститут, Чернівецький регіональний Біблійний коледж при ЄХБ. Громади обслуговують 348 церковнослужителів, успішно діє 106 недільних шкіл.

З 15 грудня 2018 року керівництво обласним об'єднанням ЄХБ здійснює обласний пресвітер Еммануїл Васильович Даник.

До цього напрямку належить і 10 незалежних громад та 1 духовне управління об'єднань Церков євангельських християн Чернівецької області. У його підпорядкуванні 7 громад, які обслуговують 10 церковнослужителів.

Без реєстрації діють 3 громади колишньої Ради церков ЄХБ. Вони вважають реєстрацію необов'язковою.

Християни Віри Євангельської П'ятидесятники. Цей напрям протестантизму налічує в Чернівецькій області 125 релігійних організацій (10,0 %). Серед них: 1 обласне об'єднання, що включає 98 громад та місію «Євангельська вістка». Є також 2 навчальних духовних заклади, в яких навчається 59 слухачів. Громади обслуговують 412 церковнослужителів. При громадах діють 70 недільних шкіл.

Адвентисти Сьомого Дня. Четверте місце в конфесійному розрізі Чернівецької області займає адвентистський напрям. Церква АСД налічує 102 організації, які входять до Буковинської конференції церков АСД, що охоплює Чернівецьку, Івано-Франківську та Тернопільську області. У Чернівецькій області згаданий напрям представлений 98-ми громадами, які обслуговуються 215 церковнослужителів.

Інша гілка – АСД Реформаційного Руху. У м. Чернівці діє центр Української Уніонної Конференції Церкви АСД РР, який є частиною Східно-Європейського Дивізіону та співпрацює з виконавчим комітетом Євро-Азіатського Дивізіону. У їх підпорядкуванні знаходяться 8 зареєстрованих громад та 11 громад без реєстрації. Потребами віруючих опікуються 19 пасторів та пресвітерів. Діє 6 суботніх шкіл.

Католицизм. Римо-католицька церква, яка посідає п'яте місце в області, представлена деканатом і налічує 33 релігійні організації: 30 громад та 3 монастирі (в них 13 монахів). Більшість парафій римо-католиків знаходяться там, де помітна польська національна меншина.

Українська Грекокатолицька Церква. Релігійні громади УГКЦ Чернівецької області входять до складу Чернівецької єпархії, утвореної наприкінці 2017 року. Очолює єпархію єпископ Чернівецької Йосафат Мощич. В підпорядкуванні УГКЦ на території області діє 28 громад, які обслуговують 15 церковнослужителів.

Свідки Єгови. Лише 2 зареєстровані громади налічує напрямом Свідків Єгови. Причиною цього було рішення про ліквідацію 21 громади цього напрямку. Відповідне розпорядження про зняття з реєстрації громад ухвалене в липні цього року. Цей напрям обслуговується 63 церковнослужителями. При громадах діють 40 релігійних шкіл. 40 релігійних організацій діє без реєстрації.

Релігійні організації харизматичного напрямку. До них належить 1 об'єднання Церкви Повного Євангелія, в яке входять 7 громад. Зазначене об'єднання не функціонує. Названі вище релігійні громади діють самостійно. Цього року колишньому керівництву об'єднання запропоновано розпочати ліквідацію юридичної особи. Окремо діють 14 незалежних громад цього напрямку. Релігійні потреби віруючих обслуговують 25 церковнослужителів. 2 релігійні громади входять до складу Духовного Центру «Відродження».

Руська православна старообрядницька церква (Білокриницька згода). Цей напрям має 9 громад. Церкву обслуговують 6 церковнослужителів. 3 листопада 2018 року Чернівецька релігійна громада вийшла з підпорядкування архієпископа Нікодіма і діє як автономна.

Релігійні громади юдейського культу. В області діють 12 громад юдейського культу трьох напрямків, їх обслуговують 4 служителі культу, в т.ч. 1 іноземець.

Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів. Досить активна на теренах області громада ЦХСОД (близько 60 осіб). Громада активно займається місіонерською роботою (переважна більшість місіонерів (21 особа) – іноземці (США). Регулярно організовуються соціальні акції.

Інші течії, представлені на Буковині. Досить повільно поширюється на Буковині східні культу орієнталістського напрямку, репрезентовані неоіндуїзмом та буддизмом (діють без реєстрації). Це окремі групи прихильників свідомості Крішни, Шрі Чінмоя, Махаріші. Всі вони дислоковані в м. Чернівці.

До нечисленних релігійних організацій відносять 2 громади Союзу Церкви Божої України, 1 Новоапостольської Церкви, 1 Назарян, 1 незалежну громаду мусульман, 1 релігійна громаду віри Багаї та 4 релігійних організації язичників.

У Чернівецькій області діє 10 духовних навчальних закладів: чотири – ЄХБ, одна – ХВЄП, одна – АСД, одна – УПЦ, дві – УПЦ КП, одна Повноєвангелійська церква. Цих навчальних закладів цілком достатньо для задоволення потреб релігійних організацій області в священнослужителях. Значна частина студентів не бачить перспективи працевлаштування у релігійних організаціях області, тому існує динаміка зменшення слухачів

духовних навчальних закладів. Наявні ж студенти здебільшого отримують освіту задля розширення свого світогляду та волонтерської роботи в релігійних організаціях.

УПЦ для своїх потреб має можливість використовувати Чернівецький приватний Богословський інститут.

УПЦ КП – Чернівецький Богословський факультет, який є структурним підрозділом Чернівецького національного університету та філією Київської православної богословської академії.

При обласному об'єднанні АСД діє Буковинський інститут, при обласному об'єднанні ЄХБ – Біблійний інститут та заочний Біблійний інститут «Служіння настановленням», при обласному об'єднанні ХВСП – Чернівецька Біблійна семінарія, при об'єднанні Української Церкви повного Євангелія – Чернівецький інститут християнського лідерства «Досягаючи світ».

Зареєстровані та не зареєстровані релігійні організації області для задоволення своїх релігійних потреб використовують 1090 культових будівель, з них 685 будівель знаходяться у власності релігійних організацій.

Протягом 1992-2018 рр. віруючими різних релігійних напрямів зведено та здано в експлуатацію 417 культових споруд.

Найвищий відсоток забезпеченості релігійних організацій культовими будівлями має УПЦ, яка на Буковині в структурі релігійної мережі посідає домінуючі позиції, і забезпеченість культовими будівлями складає 90 %.

Забезпеченість храмами УПЦ КП складає майже 55%. Необхідно зазначити, що окремі громади (понад 30) від свого утворення ще жодного разу не здійснювали богослужіння. Вони були створені паралельно з існуючими громадами УПЦ для поліпшення кількісних показників та можливості претендувати на культові споруди у населених пунктах області.

Крім того, зменшення статистичних показників не входить до планів жодної з конфесій області.

Церкви ЄХБ забезпечені культовими будівлями на 78 %, ХВСП – на 87 %, АСД – 100 %, УГКЦ – 65 %, РКЦ – 72,7 %, Свідків Єгови – 56 %.

Подальше вирішення питання нестачі культових будівель може бути здійснено лише за рахунок будівництва нових

культових споруд, яке через настання економічної кризи дещо ускладнене.

Характеризуючи релігійну мережу області, зауважимо, що більше половини від загальної кількості релігійних організацій належить до православ'я – 650 релігійних організацій (або 53,6 %). Цей напрям перший за авторитетом і рівнем впливу серед населення. Найпомітніші події релігійного життя Буковини були пов'язані саме з процесами, що відбуваються в середині зазначених релігійних течій.

Православ'я на Буковині представлено 3 напрямками: УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ. Водночас уже на початку наступного року очікується, що буде діяти 2 релігійних напрямки – ПЦУ та Російська Православна Церква в Україні. Спрогнозувати відсоток переходів до Православної Церкви України важко, у 2018 році відбулося 3 таких переходи.

Зазначені цифри свідчать, що в цілому православне віросповідання не може претендувати на домінування в області. Адже 46,6% зареєстрованих релігійних організацій належать до інших релігійних напрямів. Окрім того, в області діють ще 117 релігійних незареєстрованих громад, жодна з яких не належить до православ'я.

Отже, Чернівецьку область можна вважати поліконфесійною областю, в якій переважає православ'я.

Список літератури

1. Докаш В. Релігійна мережа України в її інституціональних вимірах: компаративний аналіз. Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. № 1(7). С. 50-56.
2. Докаш В. Релігійна мережа Буковини в її інституційно-трансформаційних змінах (2000-2012 рр.). Релігія та соціум у контексті глобальних трансформацій: Матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. 29-30 травня 2012 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 43-51.
3. Докаш В. Релігійна мережа Буковини у контексті соціокультурних трансформацій. Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні: Матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. 30-31 травня 2013 р. (За заг. ред. проф.

- Докаша В. І.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. С. 45-56.
4. Дудар Н. Релігія і віра в житті українців. Національна безпека і оборона. Київ: Центр Разумкова, 2000. № 10. С. 83-98.
  5. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. 504 с.
  6. Інформаційний звіт Міністерства культури за 2011 рік «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?=com_content&view=article&id=1034%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk
  7. Новиченко М. Особливості розвитку державно-церковних відносин і релігійно-церковного комплексу в сучасній Україні. Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 29-30 квітня 2010 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. С. 127-132.
  8. Стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Чернівецькій області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.oda.cv.ua
  9. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості. Національна безпека і оборона. Київ: Центр Разумкова, 2002. № 10. С. 14-21.
  10. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин. Національна безпека і оборона. Київ: Центр Разумкова, 2013. № 1. С. 15-40.
  11. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційні матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р. Київ, 2013. 47 с.
  12. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми. Національна безпека і оборона. 2011. № 1-2. С. 37-61.
  13. Шангіна Л.І. Віра і релігія в житті українців. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ucpps.com.ua/ukr/all/ourna/2000-10/html/83.shtml

РОЗДІЛ 9. ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР ЯК ВАЖЛИВІ КРИТЕРІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ

З поступовим утвердженням в українському суспільстві демократичних засад обов'язково має проводитись реформування і трансформація державної кадрової політики. Із засобу боротьби за владу або її утримання вона повинна перетворитися на найважливіший ресурс стійкого і динамічного розвитку суспільства, ефективного соціального управління за допомогою раціональної реалізації найціннішого суспільного капіталу – професійних можливостей людини, з урахуванням її морально-духовних і культурних характеристик.

У рамках будь-яких трансформацій, особливо в сучасних умовах відкритих суспільств, треба мати на увазі, що існують фактори, які відіграють ключову роль у державотворчому процесі, у тому числі в кадровій політиці. Такими факторами є якість людського ресурсу: інтелектуальні задатки, система знань, умінь і навичок, професіоналізм, творчість, моральність, відповідальність, результативність, працелюбність тощо. Звідси людський фактор є основою стабільного розвитку держави і суспільства.

Унаслідок невдалої реформаторської практики в Україні з часів одержання незалежності людський потенціал сьогодні не визначається як пріоритет у формуванні ефективної державної кадрової політики. Але він має бути тим інтелектуальним і професійним ресурсом, який робить суспільство культурним, освіченим, професійно працездатним, забезпечує динамічний і стійкий розвиток.

Важливо підкреслити, що більшість державних організацій практично згорнули внутрішню підготовку та підвищення кваліфікації робітників. Істотно скоротилася кількість висококваліфікованих і творчих науковців, значно зріс відтік фахівців за кордон. Україна поступово стала кадровим донором для інших країн, а втрачаючи свій людський потенціал, країна знекровлюється і деградує. Виїзд з країни вчених, представників творчої еліти, політичних діячів завжди вважався втраатою для

народу, а відкритість кордонів інших держав для талановитих, грамотних, висококваліфікованих фахівців – умова і надія подальшого їх розвитку. Ця відкритість вигідна й людині, яка не потрібна своїй країні, тому реалізовує себе там, де може забезпечити гідне життя для себе і своєї сім'ї.

Окрім цього, сучасні механізми державної кадрової політики характеризуються переважанням принципу протекціонізму над принципом професіоналізму. Кадри підбираються без урахування професійної придатності, лише на основі неформальних відносин, приналежності та лояльності до певного клану чи групи осіб. Головним інструментом відбору кадрів для державної служби служить рекомендація впливової особи, вона ж є і головним засобом подальшого просування по службі. Більшість держслужбовців як найважливіший чинник кар'єрного просування розглядають зв'язки і приватне заступництво з боку вищестоящих осіб. Професійна компетентність, якість освіти, зрозуміло, мають певне значення, але підтримка покровителів видається чиновникам більш значущим показником кар'єрного просування. Інтелектуальна спроможність, підвищення кваліфікації або управлінська ефективність не є визначальним пріоритетом, а підтримка тієї чи іншої економічної й адміністративної структури вважається пріоритетною. Процедура відбору кандидатів згідно з їх професійною компетентністю відсутня. Замість управління найбільш талановитих та обдарованих, ми маємо неефективну, важку, неповоротку і безпринципну бюрократичну систему.

Одночасно відбувається зниження професійної компетентності правлячої еліти як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Роботу посадовців оцінюють не за досягнутими успіхами та результатами в конкретній галузі або певному регіоні, а за формальним виконанням отриманих наказів.

Отже, у багатьох структурах регіональної та центральної державної влади вкоренилися системні негативні тенденції і явища. Серед них:

- девальвація професійних і моральних цінностей, розподіл посад не за принципом професіоналізму та компетентності, а на основі «земляцтва», «приятельських стосунків», «особистої вигоди», інших протекціоністських угод;

- закритість кадрової сфери, відсутність гласності у механізмі відбору вищих управлінців;
- деформація критеріїв професіоналізму, що сприяє надходженню в міністерства і відомства, державні корпорації, компанії часто професійно непридатних родичів заможних, високопоставлених представників державної або фінансової еліти;
- утвердження на державній службі принципу «все можна купити і продати», що веде до відкритої торгівлі посадами, корупції, непрофесіоналізму і як наслідок – кадрової кризи;
- рутинний бюрократизм, насичений інтригами і маніпуляціями;
- недостатня правова і наукова забезпеченість основ кадрової політики, розмитість принципів її проведення [4, с. 117-118].

Очевидно, що векторами ділової поведінки управлінців є цинічне і нестримне споживацтво, що породжує свавілля в організації та функціонуванні державного апарату.

Усе це спричинює низькі, порівняно з іншими країнами, показники економічного та соціального розвитку, низький рівень оплати праці, відсутність конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках і слабкий інвестиційний потенціал української економіки.

Сучасна кадрова ситуація вимагає серйозної уваги з боку керівників усіх рівнів, наукових і громадських інститутів, учених, практиків у застосуванні сучасних інноваційних підходів до розробки і реалізації кадрової політики на загальнодержавному, регіональному, відомчому, внутрішньовиробничому рівнях. Реалізація інноваційних програм ефективного управління має здійснюватись на основі сучасних технологій управлінської діяльності, відтворення кадрового потенціалу та раціонального використання таланту вітчизняних керівників, учених, фахівців. Необхідно сформулювати прагнення до оволодіння цінностями, заснованими на законності, справедливості, прозорості, добросовістості, стриманості, новій професійній культурі, чесності.

Потрібна також державна політика у напрямку формування і розвитку кадрового та інтелектуального ресурсу суспільства,

створення умов для зацікавленого й вільного використання людиною своїх здібностей, формування системи управління інтелектуальними та кадровими ресурсами країни, своєрідний державний протекціонізм по відношенню до її головного багатства і національного надбання – фактору людини. Сама людина, а особливо людина-професіонал, має розглядатися як найважливіша національна цінність.

Пріоритетним напрямком постає освітня політика, досягнення сучасної якості освіти, її відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства, держави.

Нова філософія державної кадрової політики вимагає визнання унікальності кожного фахівця, виявлення реальної цінності і заслуг конкретного працівника. Потрібна модернізація кадрової політики, метою якої має стати робота по відповідності її змісту фактичному станові та нагальним проблемам суспільства.

Для здійснення глибинних перетворень у системі державної кадрової політики слід визнати, що центральною проблемою всіх реформ є розвиток людського фактору, на що слушно звертає увагу М. Головатий [3]. Необхідно шукати різні можливості, насамперед, наукові, для пошуку шляхів активізації і включення професійних здібностей, досвіду, потенціалу персоналу та інших ресурсів (зокрема духовно-моральних) у процеси стабілізації, стійкості, передбачуваності, ефективності державного управління та кадрової політики. Людина, на відміну від природних ресурсів, є вічним, невичерпним, універсальним, інтелектуальним і професійним капіталом. Тому перехід на інноваційний шлях розвитку країни пов'язаний, завперш, із масштабними інвестиціями в людський потенціал.

У всі часи відбір вищих чиновників та правителів був першою державною і життєво необхідною справою. Вважалося, що держава, в якій люди розподіляються за посадами невідповідно до їх знань, заслуг і талантів, не може бути міцною і сильною.

Демократична кадрова політика покликана створити умови відкритого відбору кращих людей для заміщення вищих управлінських посад держави, причому людей, які відповідають найвищим вимогам і стандартам професіоналізму, відповідальності, працелюбності, самовідданості. Україні необхідні фахівці, обдаровані управлінським талантом, здатні

якісно оживити практику державного управління та місцевого самоврядування, підприємництва, наповнити її дійсно продуктивним змістом на основі творчого підходу, моральності, інноваційності, цілеспрямованості.

Кадрова політика залежить від високопрофесійного кадрового складу органів влади, організацій, ефективних та результативних керівників, а також від прогресивних кадрових технологій і методів роботи. Її призначення полягає не тільки в тому, щоб у масовому порядку забезпечувати виробництво і розвиток кадрового потенціалу, а й виходячи з інтересів та безпеки суспільства і держави, культивувати ретельну професійну селекцію кадрів.

Характерною рисою кадрової політики має стати не адміністративний тиск, стандартизація, уніфікація, регламентація професійних вимог до працівника, а максимальне надання йому можливостей для розкриття свого таланту і забезпечення загального успіху через окультурення професійного середовища, розвиток ініціативи і творче застосування своїх здібностей. Тільки сукупність працівників, унікальних за своїми здібностями і методами застосування знань, сприяє появі того, що в кінцевому підсумку дає найвищий результат у будь-якій професійній сфері. Тому обов'язковим має бути прояв працівником творчої ініціативи у справі, службової, виробничої креативності як умови інноваційного та демократичного етапу державотворення.

В інтересах держави і суспільства кадрова політика має носити об'єктивний, науково обумовлений і практико-орієнтований характер. Вона не повинна формуватися довільно, лише в залежності від волі вищих посадових осіб, політичних лідерів, їх оточення, зацікавлених лобістів, олігархічних кіл і кланів, а тим більше – представників кримінального середовища. Не можна також допускати, щоб передумови і стандарти кадрової політики, а також умови і схеми для високих кадрових призначень створювалися маніпуляторами професійного ринку політичних технологій, завжди налаштованих лише на отримання прибутку.

Важливо сформувати правила чесної і відкритої професійної конкуренції людей, здатних приймати й ефективно здійснювати грамотні управлінські рішення, виконувати складні соціально-економічні, технологічні, інженерні, наукові, спеціальні завдання. Ця система будується на визнанні

унікальності кожного фахівця, виявленні реальної професійної цінності і заслуг конкретного працівника, ґрунтується на принципі неповторності професійних здібностей, знань, навичок і вмій, якими володіє людина. Адже очевидно, що у кожного працівника є свій професійний почерк, стиль, манера виконання суспільно-корисних обов'язків. Кадрова політика і програми її реалізації мають стимулювати всіх громадян на основі рівності і без будь-якої дискримінації розвивати і застосовувати свої здібності до праці як з метою задоволення власних інтелектуальних потреб, професійних устремлінь, так і в інтересах розвитку суспільства, в якому вони живуть і працюють.

Система влади, яка прагне до розвитку, повинна формувати таку конфігурацію своїх структур і наділяти їх такими повноваженнями, які б затребували людей з видатним інтелектом і талантами, дозволяли оновлювати їх кадрами нової генерації, здатними успішно працювати не тільки в часи стабільності, але й в умовах кризи чи війни. Паралельно з іншими реформами необхідно провести кадрову модернізацію, мета якої – приведення у відповідність змісту, видів і форм кадрової політики фактичному стану суспільства і його бажанням.

Кадрова модернізація – це логічно побудована сукупність цілеспрямованих програмно-управлінських заходів щодо актуалізації, збереження, розвитку людських і кадрових ресурсів держави в період подолання фінансово-економічної кризи і трансформації суспільства. Модернізація кадрового складу держави вдосконалює її структуру, характер професійної діяльності, а також стиль реалізації функцій, повноважень, виконання поточних антикризових й перспективних завдань [2. с. 39].

Отже, до найбільш важливих напрямків формування, реалізації та вдосконалення кадрової політики в Україні, на наш погляд, слід віднести:

- розробку на новій людиноцентричній основі державної політики в галузі управління людськими, трудовими, кадровими ресурсами та раціональне використання наявного кадрового потенціалу в інтересах суспільства;
- формування, з урахуванням демографічної ситуації та геополітичної складової, сучасної концепції державної кадрової

політики, а також програми її реалізації як системного управлінського механізму і носія кадрових інвестицій, що забезпечує реалізацію кадрового потенціалу країни найближчим часом і на перспективу;

- розробку інтегрованої системи наукових знань, спрямованої на науково-практичне забезпечення ефективної реалізації кадрового потенціалу країни, підготовку якісного кадрового складу органів державної влади, установ, організацій. Основною метою цієї системи знань повинні бути виявлення й осягнення закономірностей, пов'язаних з випереджаючим відображенням наслідків прийняття кадрових рішень: формуванням кадрових систем, їх гармонізація, дебіюрократизація кадрових процесів; раціональний розподіл персоналу по посадах; оптимізація кадрового складу за рахунок зниження непрофільного адміністративного навантаження на виробничий персонал; забезпечення ефективності процесу формування та результативності державної кадрової політики;

- формування, підготовку й виховання патріотично налаштованої державної еліти, якісного високопрофесійного ядра керівників усіх ланок управління, що володіють державним мисленням, високою управлінською, професійною, правовою та моральною культурою, здатністю до конструктивної діяльності;

- розробку ефективної системи недискримінаційного допуску осіб на вищі державні посади, засновану на строгих професійних стандартах і технологіях відбору;

- оптимізацію на основі функціональних потреб і можливостей країни структури, складу та чисельності органів державної влади, військово-силових і правоохоронних органів, бюджетних організацій та установ;

- кардинальне вдосконалення нормативно-правової бази, логіки і критеріїв оцінки ефективності належного управління державними справами, координацію роботи щодо прийняття управлінських і кадрових рішень в оперативному й нестандартному режимах;

- створення стрункої системи формування, підготовки та ефективного професійного використання кадрового резерву органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій

(державних установ, підприємств, компаній);

- приведення системи освіти, підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів державних органів у відповідність потребам практики їх функціонування на основі застосування сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, дистанційних, індивідуалізованих програм, спрямованості системи реалізації кадрової політики на розвиток професіоналізму кадрів за рахунок надання персоналу сучасних знань; розвитку та зміцнення їх службово-трудоових навичок; диверсифікації, універсалізації професійних умінь та спеціалізації; упорядкування державно-службових і власне кадрових відносин;

- прогнозування і регулювання кадрових процесів на основі громадської довіри до роботи державних органів; створення системи ротації публічних посадових осіб, потужної мотивації кожного працівника до ефективної та продуктивної і результативної праці, матеріальної підтримки та забезпечення соціально-правових гарантій як державних службовців, так і інших працівників державного і недержавного секторів;

- надання нової ролі кадровим службам та службам управління персоналом, перетворення їх з переважно контрольно-статистичних та обліково-діловодних підрозділів в інформаційно-аналітичні, консультаційні та прогностичні центри.

Держава за допомогою кадрової політики покликана використовувати свої можливості для консолідації суспільства, збереження єдиного соціально-культурного простору, зростання благополуччя кожного громадянина, забезпечуючи:

- розробку основних принципів і пріоритетів в області професійного розвитку кадрового потенціалу суспільства;

- застосування принципів та механізмів економічного стимулювання суб'єктів управління по затребуваності кадрового потенціалу суспільства;

- формування правових і організаційних засад щодо захисту суспільства від непрофесіоналізму;

- створення системи гарантій, компенсацій і захисту інтересів громадян, зайнятих у професійних видах діяльності;

- формування економічних механізмів з розподілу кадрового потенціалу в регіонах для створення соціокультурного

простору, що забезпечує гідні людини умови проживання, розвитку і застосування своїх здібностей [12].

Державна кадрова політика в інститутах державної влади, органів місцевого самоврядування покликана забезпечити ефективність функціонування системи державних органів, органів місцевого самоврядування шляхом формування і затребуваності їх кадрового складу, що володіє необхідними якостями державного та суспільного служіння.

Ті докорінні трансформації, які відбулися в розвинених країнах Європейського Союзу, стали запорукою його економічного успіху та соціальної стабільності, характеризуються, насамперед, зміною ставлення людини до праці, розширенням її професіоналізму, інтелектуальних засад тощо. Стрімкий економічний і соціальний розвиток країн ЄС спричинений, на наш погляд, врахуванням значущості людського фактору в державній кадровій політиці. Відбулось усвідомлення того, що розвиток економіки – не самоціль. Виробництво товарів і послуг необхідне людині. І в центрі економічних трансформацій знаходиться людина, що виступає і суб'єктом, і об'єктом будь-яких змін. Вона і тільки вона може виробляти і споживати, а отже, не може залишатися «за кадром» державних реформ і перетворень. Якщо щось і необхідно змінювати, то першою в цьому списку має бути людина і умови, в яких вона працює. Так здійснюється перехід від технократизації до гуманності, людиноцентризму у формуванні нових державних цінностей.

Досвід функціонування органів державної влади, компаній промислово розвинених країн показує, що ефективне управління організацією неможливе, з одного боку, без підвищення конкурентоспроможності персоналу, створення механізму протидії корупції, протекціонізму та їх різновидів, а з іншого – на основі споживацького підходу до людини, свавілля щодо кадрів. Остання обставина особливо важлива, оскільки, як слушно відзначав австрійський мислитель Людвіг фон Мізес, «... свавілля у поводженні з кадрами є проступком, який б'є по тому, хто його здійснює» [10, с. 177]. У діяльності організацій слід керуватися перевіреною формулою, сенс якої такий: від масштабу кадрових ресурсів та професійного рівня кадрів вирішальною мірою залежить ефективність функціонування будь-якої держави, органів державної влади, комерційних структур і громадсько-

політичних об'єднань.

Культурно-історичні реконструкції розвитку кадрових процесів у ряді держав свідчать, що кадрова політика – важливий механізм оновлення державної та політичної еліти. Вона забезпечує діалектичний процес зміни старої еліти на нову, створює необхідну напругу, яка змушує діючу еліту функціонувати ефективніше, продуктивніше, гуманніше.

Список літератури

1. Акайомова А. Маркетингові підходи до формування успішного іміджу політика. Політичний менеджмент. 2009. № 3. С. 112-119.
2. Алехина О. В. В поисках «идеала» или как определить здоровье кадровой политики компании? Персонал-микс. 2005. № 8-9. С. 37-41.
3. Головатий М. Політика у людському вимірі. Політичний менеджмент. 2010. № 1. С. 189-191.
4. Державне управління регіональним розвитком України: монографія. (За заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла). Київ: НІСД, 2010. 288 с.
5. Кірюхін Д. Відповідальність і справедливість. Філософська думка. 2014. № 1. С. 64-77.
6. Пержун В. Політика органів місцевого самоврядування: сутність, постановка проблеми. Місто як простір формування і реалізації соціального капіталу: українські та польські візії: Матеріали Міжн. наук.-практ. відео-конф. 20-21 квітня 2018 р. (За заг. ред. проф. Докаша В. І.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. С. 338-342..
7. Пержун І. Людський фактор у процесі реалізації кадрової політики на місцевому рівні. Місто як простір формування і реалізації соціального капіталу: українські та польські візії: Матеріали Міжн. наук.-практ. відео-конф. 20-21 квітня 2018р. (За заг. ред. проф. Докаша В. І.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. С. 345-350.
8. Пержун І. В., Пірен М. І. Людський фактор в управлінській культурі та державній службі України. Вісник НАДУ при Президентіві України. Київ: НАДУ, 2015. С. 76-82.

9. Пірен М. І. Державна кадрова політика: шляхи елітизації. Навчальне видання: монографія. Київ: Талком, 2014. 353 с.
10. Пірен М. І. Європейські цінності – детермінанта змін в сучасній Україні: навч. посібник-практикум. Чернівці: Друк Арт, 2016. 356 с.
11. Туленков М. Концептуалізація понять «менеджмент» і «управління» в сучасному науковому дискурсі. Політичний менеджмент. 2009. № 3. С. 101-111.
12. Турчинов А. И. Государственная кадровая политика как фактор динамического развития России в условиях глобализации. Будущее и настоящее России в зеркале синергетики. Москва: Либроком, 2011. С. 166-175.
13. Трубнікова О. В. Трансформація гуманізму: сучасний стан, проблеми. Філософія науки: традиції та інновації. Науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка. Суми: СДПУ, 2010. № 1 (2). С. 119-126.
14. Фурман А. В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект). Психологія і суспільство. 2013. № 1. С. 6-20.

РОЗДІЛ 10. ДИНАМІЗМ ЕТНІЧНОСТІ В ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ: АНАЛІЗ НАРАЦІЙ

Сучасні дослідники найчастіше використовують «онтологічний» та «функціональний» підходи до аналізу етнічності й раси. У західній традиції численні теорії природи та змісту етнічності зводяться до трьох концепцій: інструменталізму, конструктивізму та примордіалізму [2, с. 42-43]. Спроби здійснити їх синтез не припиняються до сьогоднішнього дня. Зарубіжні та вітчизняні вчені задаються питанням: чи можна в принципі поєднати два несумісні погляди на суб'єктивне та об'єктивне? Нерідко соціологи у своєму виборі коливаються між функціоналістською парадигмою Т. Парсонса та символічним інтераціоналізмом Дж. Міда. Модель соціальних змін, запропонована Т. Парсонсом, пояснює адаптаційні можливості спільноти, натомість жоден еволюційний процес, як підкреслює Дж. Рітцер, не відбувається однакою чиною [9, с. 307-308]. Інтерпретативна парадигма натомість надає значення індивіду як творцю власного соціального світу [1, с. 42-44].

Деякі вчені вважають, що синтез протилежних підходів можна здійснити завдяки теорії габітусу П. Бурд'є, адже етнічний габітус добре пояснює, в який спосіб група виробляє власні практики й не розчиняється в соціальному просторі [4; 10]. Теорія П. Бурд'є дозволяє подивитись на етнічну групу як результат подвійної структурації: на об'єктивному рівні етнос структурований ментальними ознаками, на суб'єктивному – моделями сприйняття, що відображають зв'язок суб'єкта з певним етносом. Аналізуючи сукупність соціологічних інтерпретацій етнічності, Г. Бабінський пропонує чотири рівні розуміння: 1) етнічність як етнічна група; 2) етнічність як етнічна ідентифікація; 3) етнічність як суспільний рух; 4) етнічність як різновид соціального зв'язку між членами спільноти (що мають спільну релігію, мову, походження) [5, с. 191].

Щоб зрозуміти зв'язок суб'єкта з етносом, дослідник повинен «зануритися» в локальне середовище. Трансформаційні зміни, які відбулися в українських регіонах, наклали відбиток на сферу етнічного. Між тим, етнічно-культурна динаміка

притаманна всім пограничним областям України. Не виняток Чернівецька область, якій властиві поліетнічність, змішані міжнаціональні шлюби, індивідуальний дрейф етнічності. Саме ці ознаки свого часу запропонувала А. Клосковська, окреслюючи «пограниччя». Але тут важливо відзначити, що повної відмови від попередніх культурних зв'язків у випадку дрейфу не відбувається [6, с. 125].

Цікавий і перспективний спосіб «заглиблення» в етнічність конкретної спільноти – глибинні інтерв'ю. Використовуючи інтерпретативні напрями, як свого часу писала Н. Костенко, результати дослідження «не можуть бути верифіковані прямим чином, оскільки уміння дослідника розуміти значення культурних актів і культурних кодів, їх інтерпретувати виявляється в ці результати включеними» [3, с. 10]. У дослідженні етнічних спільнот якісна стратегія дуже популярна. Серед палітри методів збору й обробки матеріалу традиційно використовують метод глибинного інтерв'ю для вивчення етнічної ідентичності. Як стверджує А. Пйотровський, нараційне інтерв'ю – найкраща дослідницька техніка, яка дозволяє знайти автобіографічний матеріал, який при цьому не редагований, створений *ex tempore* [8, с. 7]. У 2012-2018 роках у Чернівецькій області автором цього матеріалу проводилось дослідження, присвячене етнічній ідентифікації румунів і молдован. Глибинні інтерв'ю охоплювали історію сім'ї респондента, етнічне, національне, релігійне та мовне самоокреслення співрозмовця, членів його родини. Дослідження не носило кількісний характер, його не можна вважати репрезентативним для всієї України й усіх представників зазначених етнічних груп. Однак воно відображає деякі тенденції та специфіку формування етнічної ідентичності респондентів.

Рефлексія щодо національної належності молдован починається тоді, коли частішають контакти з українцями, зокрема під час навчання в технікумі чи вузі. *«До того як я приїхала в місто вчитися, я говорила в основному на молдовській мові. Я живу на границі з Молдовою, я не румунка, я в основному молдованка в більшості. Я вчилась в молдовській школі, у нас усі предмети вчилися на молдовській школі. Перед тим як поступити в училище в місті, я пішла на підготовку, десь 8 місяців, бо батьки боялись, що я не поступлю, щоб не було акценту»* (Мар'яна, молдованка, 25 років).

«Я молдованка! У нас була молдовська мова. У нас село молдовське. А потім різко перейшли на російську мову. Мені спочатку було важкувато, а потім привикла» (Стелла, молдованка, 38 років). «А: В Магале была только молдавская школа? Дмитро: Да, только молдавская. В то время украинский язык это была редкость. Я впервые услышал украинский язык от одноклассницы. Одна из них была из Черниговской области, по-моему, и они между собой разговаривали на украинском языке. В Черновцах украинский язык был редкость. Чаще можно было услышать еврейский. А: Сложно было перейти на русский? R: Крайне тяжело. Все предметы в школе изучались на молдавском языке. Хотя предмет ты можешь знать отлично, но если ты не знаешь язык, очень сложно потом выразится. Очень сложно мне было. Психологически это была большая травма. Первые два года было очень тяжело, это были общие предметы, химия» (Дмитро, молдован, 55 років).

У розповідях респондентів практично відсутні прямі відсилання до теми «кордону з Молдовою» (хіба що у зв'язку з отриманням закордонного паспорту для перетину границі). Напрошується висновок, що молдовани не надають значення територіально-символічним поділам. Однак, як показує аналіз опитування, молдовани часто підкреслюють значення транскордонного спілкування та посилаються на історичні перипетії, пов'язані з встановленням державного кордону між СРСР та Румунією. На перший план виходить не економічна, а швидше територіальна границя культури обох груп. Особливо виразно це проявляється у тих, хто походить з прикордонних із Молдовою сіл. У розповідях помітний поділ: Новоселицький район – молдовський, Герцаївський – румунський, що зрештою віддзеркалює існуючу поселенську структуру області. *«Новоселицький район – це молдовани. А румуни вже йдуть далі. Герцаївський район? Так, Герцаївський» (Стелла, молдованка, 38 років). «Дело в том, что в советское время, когда устанавливалась советская власть на Буковине, они исходили из принципа, что весь правый берег Прута был румынской национальности, а весь левый берег были молдаванами. И так оно и сохранилось. Хотя сегодня левый берег старается меняться на румынский. Потому что молдавской национальности как таковой и нет, она искусственная... Даже письменность на молдавском сделали. Хотя как таковой ее не было,*

ирифт итальянский, но молдавский язык – искусственный» (Дмитро, молдованин, 55 років).

У розмовах виразно помітно, що кордон не асоціюється із закритістю та непрозорістю. Зрештою, треба пам'ятати, що для поїздки з України до Молдови досить мати закордонний паспорт, тоді як донедавна часу в'їзд до Румунії регулювався візовим режимом. Навіть маючи румунське чи молдовське походження, туди було не просто потрапити. А отже, родинні та дружні зв'язки з Молдовою сьогодні підтримувати значно легше, а через них – мовні контакти. Не зупиняючись на відмінностях між мовами, опитувані часто просто констатують факт мовної різниці між румунською та молдовською. Пояснюючи, чому молдовську мову з Молдови розуміти легко, респонденти нерідко спираються на норми літературної/нелітературної мови. *«Да, очень румынский отличается от молдавского. Ну...просто они разные. Произношение разное, например. Вот, например, Волока, где румынской национальности, так они более культурно. «Севорбим», например, а молдаване говорят «граим». Но у нас тут, на Украине, все говорят как молдаване. А если послушать, как говорят румыны с Румынии, это красиво, культурно. Я тоже могу так, но уже забыл»* (Гарік, молдованин, 41 рік).

Додатково можна зауважити, що, прагнучи підкреслити різницю між румунською та молдовською мовами, молдовани порівнюють її з українською та російською мовами. *«Ви ж відчуваєте різницю між російською та українською? Так»* (Мар'яна, молдованка, 25 років). Для старшого покоління прикладом фонетичної відмінності між румунською та молдовською часто є телебачення. Однак з опитувань випливає, що мова телебачення як місцевих чернівецьких телепрограм (які орієнтуються на літературний румунський стандарт), так і продукту з Румунії, іноді складна для розуміння. На противагу цьому, респонденти обирають телевізійний продукт з Молдови, який вони вважають більш зрозумілим. Можна припустити, що тут справа не у літературних нормах мови. Ймовірно, молдовський продукт більше орієнтований на пострадянський контекст. *«Телевидение надо смотреть постоянно для того, чтобы понимать. Когда разговаривает диктор на румынском на телевидении, – это понятно. У него внятная дикция. А когда не*

диктор, когда местный язык, иногда не все понятно, другой акцент. И когда смотришь другие передачи, не новости, не так понятно... Ну и это телевидение местное румынское не очень качественное. Молдавское телевидение (Кишинев показывает) интереснее. Там есть программы интересные» (Дмитро, молдованин, 55 років). «У Молдавії, наприклад, є села біля кордону, де люди оженились, вийшли заміж і там і проживають. Ось коли вони дехто мого віку. І коли вони приїжджають до нас, я їх добре розумію. Хіба що одне-два слова, що можу перепитати, що це означає. А з румунами я так не спілкувалася, а ось по телевізору я майже половину слів не розумію, що вони означають» (Мар'яна, молдованка, 25 років).

У світлі описаної ситуації важливо підкреслити, що не всі молдовани окреслювали молдовську як свою рідну, декларуючи натомість румунську. Паралельно з цим троє респондентів вагалися з національністю, коливаючись між молдовською та румунською. З них опитувані старшого віку або уникали самоідентифікації, або використовували вираз «молдовська мова» як синонімі до «румунська мова». «А: Сьогодні в паспортах немає графи «національність». Але якби її повернути, ким би Ви себе вписали? Дмитро: «Для меня это не играет никакой роли. Но если бы она нужна была, я бы вписал себя правильно исторически румын. А: Вам приходилось читать книги на румынском уже после окончания школы и института? Дмитро: Приходилось. У меня племянник и племянница ходят в румынскую школу, получается. А у нас была раньше молдавская, а потом румынская. Но теперь мне не очень легко читать на румынском. Выразаться легче на молдавском, а вот читать – на русском» (Дмитро, молдованин, 55 років).

Подвійність проявляється також крізь призму зміни стандартів правопису (латиниця / кирилиця). «А: У вашому селі є мішані сім'ї молдавсько-українські? R: Є. А: Як вони вибирають собі мову спілкування? Стелла: А там тільки румунська мова. А: Ця мова румунська чи молдавська? R: Зараз румунська. Зараз молдавської немає. Ось тоді була молдавська мова, але російськими буквами. А зараз усе латинськими» (Стелла, молдованка, 38 років).

Цікаві в цьому плані такі два приклади. Обидві нараторки

наполовину молдованки (по матері), наполовину українки (по батькові), обидві провели дитинство у молдовських селах. Перша співрозмовниця після переїзду до міста її батьків, які розмовляли між собою російською, пішла до російської школи. Декларуючи свою молдовську національність, вона признається, що іноді відчуває дискомфорт. Друга, яка закінчила сільську українську школу називає себе українкою. «А: Кто ты по национальности? Наталія: Я молдаванка, но правильнее было бы сказать, что я румынка. Когда спрашивают, все зависит от того, ну как бы.... Вот многие говорят: престижнее быть кем? Русской или украинкой? А молдаване они как бы забыты, что ли. Вот не знаю, как сказать. Как нация они не были признаны. А румыны, они сейчас в Евросоюзе. Румыния была спокон веков более образованная, и нашим молдаванам было престижнее говорить, ты кто? А: В советское время тоже было такое разделение? Твоя мама тоже так считала? Наталія: Я не знаю почему, но было не очень престижно говорить, что ты молдаванка. Мама моя работала на комбинате, и до сих пор никто не знает, что она знает молдавский» (Наталія, молдаванка, 33 роки). «А: Кто ты по национальности? Мар'яна: У мене мама молдованка, а тато українець. Я українка. Хоча я можу сказати, що я наполовину молдованочка. Але питання чи я би вийшла заміж за молдавана, чи ні.... А: Чому? Ну як сказати... Але якщо за молдаванина чи румуна їхнього, то так, може. Тому ще є різниця між їхніми та нашими. І може бути, що там мені сподобається» (Мар'яна, молдованка, 25 років).

Вживання двох назв для рідної мови можна трактувати як класичний прояв ситуативності мовного самовизначення, оскільки зовнішні обставини вимагають певного пристосування. У той же час з інтерв'ю можна зробити також інший висновок: респонденти усвідомлюють, що свою соціальну мобільність можна підвищити, лише добре оволодівши державною мовою. У цьому процесі натомість є певна загроза асиміляційних процесів, відчуття того, що національний колорит може загубитися. Ось як передає свої враження один з респондентів: «Я считаю, что сейчас в национальных школах немножко неправильная политика. Им каждый учитель должен преподавать на украинском. Учитель должен хотя бы раз в неделю проводить предмет на

українському мові. Людина повинна мати поняття про українську мову, як звучить термінологія на українському мові. А то потім він потрапляє як ніби за кордон. Загальні питання і спілкування він знає, але спеціальні предмети – йому дуже важко. Те, хто більше настирливий, вони можуть, а решта їм важко. Це національний питання. Так зробили в Молдові, в Чагрі. Але в тих селах, де залишили національний колорит, діти вдома розмовляють на румунському. А в тих, інших, молодь зараз розмовляє на українському. І навіть дорослі теж розмовляють на українському. Тому втрачається національний колорит. Тому це неправильно. А як краще? Збільшити обсяг предметів на українському мові? Це дуже складне питання. С одного боку, хочуть зберегти свій національний характер, а з іншого – життєво необхідно збільшити кількість предметів на українському. Це паличка о двох кінцях» (Дмитро, молдованин, 55 років).

Аналіз матеріалів якісних досліджень дає змогу помітити, що етнічна група немонолітна. Наприклад, зв'язок між членами спільноти формується також за допомогою мови. Як бачимо, практики молодого покоління не завжди спираються на рідну мову. Для старшого покоління чимраз більшого значення набуває категорія «назва мови». Цей висновок важливий з огляду на дві функції мови: комунікаційну (щоб розуміти людей) та символічну (ідентифікаційну), яка зумовлює ідентифікацію людини з конкретною мовою, а отже, вводить людину до спільноти [7, с. 23]. «Використання або принаймні ідентифікація з мовою, яка має конкретну назву, формує приналежність до народу (етнічної групи), який, як правило, має таку ж назву, що й мова» [7, с. 42].

Під час проведення інтерв'ю помітна відмінність між поколіннями, «дрейф» у бік осучаснення етнічності і сприйняття власної позиції в групі. Використання габітусу як перемінну між об'єктивною структурою та суб'єктивною свідомістю вирішує протиріччя між примордіалізмом й конструктивізмом етнічності. Тому, наприклад, не викликає сумніву, що окремі представники етнічної групи визначають свою належність «за паспортом» (старше покоління), або «за відчуттями». Формальна належність до групи помітна у представників старшого й середнього поколінь, які пам'ятають паспорти радянського зразка та графу «національність».

Декларуючи належність до групи, респонденти середнього і молодшого віку нерідко використовують два поняття – «громадянство» та «національність». Імовірно, етнічність тут – різновид соціального зв'язку, який формується завдяки пограниччю, адже саме воно задає тон інтеракційним процесам (рання соціалізація, мовне середовище, формування мовного репертуару, входження в етнічну культуру та культуру національної більшості).

Список літератури

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация: пер. с нем. Санкт-Петербург: Алетейя, 1999. 266 с.
2. Бутковська Н. Етнічність: множинність інтерпретацій. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2012. №3. С. 42-46.
3. Костенко Н. Кількісне і якісне: взаємні претензії та спільні перспективи. Якісні дослідження в соціологічних практиках: навчальний посібник. Київ: Інститут соціології НАНУ, 2009. С. 8-26.
4. Лучшева Л. В. Проблемы этничности с позиций теории П. Бурдьё. [Електронний ресурс]. Вестник Казанского университета. Социология. 2006. С. 302-306. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-etnichnosti-s-pozitsiy-teorii-p-burdie>
5. Babiński G. Etniczność. Encyklopedia Socjologii. T. I. Red. nauk. A. Kojder. Warszawa: Oficyna Naukowa, 1998.
6. Kłoskowska A. Kultury narodowe u korzeni. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. 470 s.
7. Pałeczny T. Socjologia tożsamości. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne Oficyna Wydawnicza AFM, 2008. 188 с.
8. Piotrowski A. Wstęp (Biografia a tożsamość narodowa) Pod red. Marka Czyżewskiego, Andrzeja Piotrowskiego, Alicji Rokuszewskiej-Pawełek. Łódź: Katedra socjologii i kultury Uniwersytetu Łódzkiego, 1996. S. 5-12.
9. Ritzer G. Klasyczna teoria socjologiczna. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2004. 248 s.
10. Smaje Chr. Not just a social construct: theorising race and ethnicity. Sociology. Vol. 31, no. 2 (May 1997). P. 307-327.

РОЗДІЛ 11. МЕТОДОЛОГІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ «ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ МОНІТОРИНГ» У 2017 – 2018 РР.

У 2017 р. Центром соціологічних досліджень філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича спільно з громадськими організаціями – «Інститут місцевого самоврядування» та Чернівецька обласна організація товариства ”Знання» України започатковано проведення регулярних опитувань громадської думки із суспільно-політичних питань у місті Чернівці.

Перше таке опитування під назвою «Чернівці та чернівчани» проведене з 18 по 27 червня 2017 р. [1]. Обсяг вибірки склав 1515 осіб (мешканці Чернівців старші 18 років). Вибірка – стохастична, двоступенева, стратифікована (із PPS і квотним скринінгом); репрезентативна за районом проживання (в Шевченківському районі опитано 57% респондентів, в Першотравневому – 31%, в Садгирському – 12%), статтю (вибіркова сукупність на 47 % складалася з чоловіків і на 53 % – з жінок) і віком (30,5 % респондентів належать до молоді (18 – 34 роки), 37,5% – до людей зрілого віку (35 – 59 років) і 32 % – старше 60 років. Гранична статистична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) – 2,53 % при $P=95\%$. Збір інформації у формі особистого формалізованого інтерв'ю («face to face») проводили 43 людини, переважно студенти-соціологи. Обробка та аналіз інформації здійснювався за допомогою програми SPSS.

Під час другого опитування, яке відбулося з 30 березня по 5 квітня 2018 р. і мало назву «Чернівецький моніторинг» [2], за такою ж методикою було опитано 1200 респондентів. Статистична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) склала 2,8% при $P=95\%$.

Третє опитування «Чернівецький моніторинг» відбулося протягом 14 – 19 листопада 2018 р. [3]. Методом особистого інтерв'ю («face to face») опитано 1260 респондентів, що репрезентують виборців Чернівців (по 30 респондентів з кожного із 42-х виборчих округів). Статистична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,75% при $P=95\%$.

Питання змістової частини анкети опитування стосувалися декількох блоків, а саме: (1) основних проблем України і Чернівців; (2) електоральних очікувань і рейтингів; (3) мас-медіа та їх впливу на виборців.

Отже, найбільш важливі проблеми для більшості респондентів наприкінці 2018 р. – проблеми соціально-економічного, безпекового та управлінського плану. Передусім це низький рівень зарплат і пенсій (75%), воєнний конфлікт на Сході України (66%), підвищення тарифів на комунальні послуги (65%), підвищення цін на товари та послуги (61%), хабарництво та корупція у владі (50%), безробіття (50%), трудова міграція (37%), зростання злочинності (32%), недостатній рівень соціального захисту (32 %) тощо. Відтак ця проблематика буде визначати порядок денний виборчих кампаній 2019 року [3]. При цьому 77 % опитаних вважають, що події в Україні розвиваються в неправильному напрямі [3]. Це може свідчити про ставлення людей до поточної ситуації та тих змін, які відбуваються в країні.

13 % опитаних дотримуються патерналістських позицій у житті, вважаючи, що держава має про них турбуватися в розв'язанні всіх їх проблем. Проте більшість (55%) очікують від держави створення умов для вирішення питань громадян. Крім цього, 30% сподіваються, насамперед, на власні сили [3]. Отже, переважна більшість населення є активними громадянами.

62 % респондентів (від 57 до 65 % по районах міста) підтримують утворення в Україні незалежної православної церкви та надання Томосу про автокефалію [3]. Це питання актуальне з погляду тогочасних подій.

Найпроблемнішими сферами, які хвилюють чернівчан, є стан доріг (визначили 80% респондентів), стан тротуарів (48%), збір сміття (44%), безлад у міській раді (44%), водопостачання і каналізація (41%), корупція у міській владі (37%), доступність для людей з обмеженими можливостями (34%), стан навколишнього середовища (32%), опалення (32%), розподіл бюджету міста (26%), стан прибудинкових територій (26%), вуличне освітлення (23%), вулична злочинність (21%), стан парків та скверів (21%), пробки на дорогах (20%), використання комунального майна (17%) та ін. [3]

Приблизно третина опитаних задоволена якістю надання різних публічних послуг, зокрема закладами культури – 33%, закладами освіти – 28%, спортивними закладами – 26%, медичними закладами – 16%. Водночас послугами громадського транспорту задоволені лише 9% опитаних, послугами адміністрацій ринків – 7%, послугами комунальних підприємств і управляючих компаній – 4-5%, а роботою міських чиновників – 3% респондентів [3].

Цікавий розподіл відповідей на питання стосовно проблеми громадського транспорту: «На Вашу думку, як краще вирішити питання громадського транспорту?». За даними дослідження, 63,5 % респондентів обрали варіант «купувати нові тролейбуси, залучивши кредитні кошти»; 30,3 % – варіант «купувати вживані тролейбуси»; 3 % запропонували інші варіанти і 3,2 % – не визначилися з відповіддю [1].

Питання «Чи підтримуєте Ви ідею будівництва тунелю під аеропортом?» найбільш емоційно сприймалося респондентами. Не підтримують цю ідею 66,2 % опитаних, а дехто вважає цю ідею безглуздою і неактуальною. Водночас 25 % респондентів висловили підтримку цій тезі, а 8,8 % не змогли визначитися з цього питання [1].

Якщо оцінювати рівень задоволеності своїм життям в цілому за 5-ти бальною шкалою, то середнє значення оцінки чернівчан – 3,1 [1]. Власне, рівень задоволеності власним життям формується під впливом соціально-економічних і політичних аспектів навколишньої дійсності.

Основною перешкодою в залученні у Чернівці інвестицій зазначена «місцева корупція» – такий варіант обрали 79% опитаних. Хоча під «місцевою корупцією» треба розуміти не лише посадовців міської ради чи депутатів, але й інших чиновників різних структур. Також респонденти відзначили спротив депутатів міської ради – 37% [2].

Порівнюючи оцінку різних сторін життя Чернівців протягом двох років, можна зробити висновок, що основні проблеми не змінилися. Найбільш болючими проблемами міста вчергове визначено дороги, тротуари, прибудинкові території, транспортну інфраструктуру, паркування, доступність для людей з інвалідністю, стан медичного обслуговування – все те, з чим більшість людей стикаються щоденно і стосуються громадського простору. І це те, що люди не можуть змінити самотужки. Тому порівнюючи показники середнього значення по більшості проблем за останні роки, можна стверджувати, що ситуація в міському господарстві, на думку людей, погіршується. І причини цього як об'єктивні, так і суб'єктивні.

23% респондентів позитивно сприйняли дострокове припинення повноважень Чернівецького міського голови в липні 2018 р. Натомість 39% (майже вдвічі більше) висловили своє негативне ставлення до цього. Водночас 32% опитаних займають

байдужу позицію в цьому питанні. Більшість опитаних (47%) вважають винними в цьому обидві сторони конфлікту – і депутатів, і міського голову. Крім цього, 26% респондентів покладають вину лише на депутатів, а 15% – лише на міського голову. Водночас 9% ухилилися від відповіді [3].

48% респондентів погоджуються з думкою, що причиною відсторонення О. Каспрука з посади є боротьба за фінанси та комунальне майно чернівчан. Водночас 15% не підтримують цю тезу, а 25% – заявили про свою байдужість щодо цього питання [3].

72% чернівчан не відчули жодних змін з приходом до влади в Чернівцях команди В. Продана і 7% навіть відчули негативні зміни. Водночас 11% відчули позитивні зміни в останній час [3].

43% респондентів вважають найкращим виходом з цієї ситуації дострокові вибори Чернівецької міської ради та міського голови. Натомість 24% опитаних бажають збереження поточної ситуації до чергових місцевих виборів 2020 року, а 20% – хочуть поновлення міського голови на посаді рішенням суду [3].

Підсумовуючи, можна сказати, що 10-20% чернівчан підтримують дії депутатів міської ради на чолі з В. Проданом, 30-40% – потенційно підтримують О. Каспрука, а 40-50% – займають байдужу позицію до розвитку подій у місті.

Що стосується електоральних рейтингів, то майже дві третини опитаних (64%) висловили думку, що Президентом має стати кандидат зі значним досвідом державного управління, і 29% вважають, що Президентом може бути кандидат навіть без досвіду державного управління. Це свідчить про певні електоральні очікування щодо кандидата в Президенти [3].

Електоральні рейтинги кандидатів на президентські вибори в деяких аспектах корелюють із лідерами національних опитувань. Лідерами електоральних симпатій мешканців Чернівців є Юлія Тимошенко (19% від тих, хто має намір голосувати і визначився з кандидатом) і Володимир Зеленський (17%). При цьому, В. Зеленський презентує себе як «нове» обличчя, а Ю. Тимошенко виступає з програмою «Нового курсу». Третю позицію займає П. Порошенко з рейтингом у 13%. Далі йдуть кандидати, які асоціюються в очах електорату з «новими» політиками, зокрема А. Гриценко (7%), О. Шевченко (7%), О. Ляшко (7%), С. Вакарчук (6%), А. Садовий (6%). Близько 5% має Ю. Бойко. Отже, найпотужніші позиції на старті президентської кампанії, якщо брати реальних політиків, мала Юлія Тимошенко [3].

43% респондентів підтримують ідею виборчої реформи, оскільки бажають голосувати за пропорційною системою з «відкритими» списками. Водночас 25% респондентів влаштовує нинішня «змішана» виборча система, 13% бажали би повернутися до мажоритарної системи, а 9% – до пропорційної системи із «закритими» списками [3].

Результати питання про рейтинги політичних партій на парламентських виборах прямо корелюють з президентськими рейтингами, що свідчить про лідерський характер українських політичних партій та залежність партійного рейтингу від певного політичного лідера. Отже, парламентський рейтинг партії «Батьківщина» (21%) корелює з президентським рейтингом Ю.Тимошенко (19%); рейтинг партії «Слуга народу» (19%) – з рейтингом В. Зеленського (17%); рейтинг об'єднання «Самопоміч» (9%) – з рейтингом А. Садового (6%); рейтинг «Солідарності» (11%) – з рейтингом П. Порошенка (13%); рейтинг «Громадянської позиції» (7%) – з рейтингом А. Гриценка (7%); рейтинг «Радикальної партії» (7%) – з рейтингом О. Ляшка (7%); рейтинг «Опозиційного блоку» (5%) – з рейтингом Ю. Бойка (5%) і т.ін. [3]

Серед чинників, які істотно впливають на обрання виборцем певного політика, виступають: його попередня діяльність – 67% опитаних, програма дій – 51%, особисті якості – 48%, команда соратників – 30%, публічні виступи у ЗМІ - 21%, поради близьких людей – 20%, публікації у ЗМІ – 14 % і наочна агітація – 9 %. При цьому 46 % вважають, що на їх вибір вплине те, від якої партії висунутий кандидат, а 48% – що не вплине. Це свідчить про паритет партійного фактору порівняно з лідерським.

Найбільш упізнаваними політиками, які наразі можуть змагатися за ключові виборні посади в Чернівцях, є О. Каспрук (95%), В. Продан (70%), М. Федорук (69%) і В. Михайлішин (67%). Рейтинг впізнаваності В. Продана з весни піднявся на 20%, а В. Михайлішина – впав на 10% [3]. Рейтинг електорального вибору команд О. Каспрука і В. Продана з весни практично не змінився, відбулося лише «перетікання» між союзними кандидатами.

Щоб перемогти на виборах, треба мати достатню впізнаваність і викликати позитивні емоції. Тому були проаналізовані рейтинги впізнаваності, антипатії та електорального вибору ймовірних кандидатів на посаду міського голови. З наведеного списку достатню впізнаваність мають лише О.Каспрук, В.Михайлішин і В.Продан (зростання за останній рік). Натомість

близько 38% від тих опитаних, хто знають двох останніх, не проголосують за них за жодних обставин. Відтак це значно нівелює їх електоральні рейтинги. Хоча О.Каспрук втрачає відсотки у рейтингу вибору, він наразі залишається лідером, випереджаючи свого найближчого конкурента втричі [2].

Відповіді на питання «Якби найближчої неділі відбувалися вибори до міської ради, за кандидата від якої партії Ви проголосували б?» без прив'язки до конкретних виборів і конкретних осіб, які представляють партії, не дає нам повної картини, оскільки багато людей тут насправді висловлюють своє суб'єктивне сприйняття всеукраїнських партійних брендів. Хоча воно цікаве в контексті політичної аналітики. Основний висновок полягає в тому, що чернівецькі партійні рейтинги багато в чому відображають сучасні загальноукраїнські політичні тренди.

У питанні про вибори депутатів міської ради була змодельована ситуація наявності «Партії чернівчан» на чолі з О. Каспруком. Отже, така уявна партія має перспективу зайняти перше місце на виборах з понад 20% голосів виборців. Далі йдуть такі загальнодержавні бренди, як «Батьківщина» і «Слуга народу» (асоціація з В. Зеленським). До 10% голосів може взяти партія команди В. Продана «Рідне місто». Увійти в міську раду з 5% прохідним бар'єром можуть партії «Самопоміч», «БПП Солідарність», «Народний фронт» і «Радикальна партія» [3].

Щодо оцінки суспільно-політичної ситуації в місті респонденти найбільше прислухаються до журналістів та експертів (44 %), які доносять свої думки через медіа, а далі – до друзів, сусідів, колег, родичів (25 %), які використовують міжособистісне спілкування. До блогерів та міського голови прислухаються близько 10 % опитаних. Це вказує, що у формуванні громадської думки дуже важлива роль медіа та медіа-комунікаторів [1].

Аналіз відповідей респондентів за статтю не виявив помітних розбіжностей. Дещо більше як джерелом отримання політичної інформації чоловіки користуються Youtube (54% чоловіків і 46 % жінок), а також зустрічами з політиками (53 % проти 47 % відповідно) [2]. Разом з тим, виявлені помітні відмінності у відповідях респондентів різного віку. Зокрема, телебачення як джерело інформації використовують набагато частіше респонденти віком 35-59 років (50%), тоді як решту аудиторії розподілили між собою респонденти віком 18-35 років (26 %) та 60 і старше (24 %). Інтернет-сайти частіше використовують молоді люди (43%

респондентів) та люди середньої вікової групи (49%). Респонденти старше 60 років використовують інтернет-сайти набагато рідше (лише 8 %). Варто звернути увагу на роль соціальних мереж як джерел політичної інформації. 50% молодих респондентів користуються ними, дещо менше (43 %) – респонденти віком 35-59 років і лише 7 % респондентів віком 60 і старше. Взагалі особливістю сучасних ЗМІ є те, що соціальні мережі перетворилися на важливе джерело інформації, яким користуються (в тому числі інтернет-сайти, телебачення, радіо і т.ін.) [2].

Цікавою особливістю є те, що колеги стають найважливішим джерелом інформації для людей віком 35-59 років. Це свідчення того, що політика, попри міжвиборний період і відносний спокій у державі, залишається темою для обговорення під час спілкування на роботі [2].

З усіх ЗМІ як джерел політичної інформації домінує телебачення, яке дивляться 65% опитаних. Далі йдуть інтернет-джерела (38-42%). Преса (27%) і радіо поступово втрачають аудиторію (15%) [3]. Довіра до різних медіа корелює з частотою їх використання. Від 60 до 90 % аудиторії певного ЗМІ довіряють інформації, яку він подає [1].

Із видів трансляції телебачення 28% респондентів вказали цифрове телебачення (через приставку T2), 25% – супутникове телебачення. 13% опитаних через провайдера користуються кабельним телебаченням, 7% – інтернет-телебаченням і 7% дивляться телебачення через комп'ютер. 4% користуються тими аналоговими каналами, що залишилися. Водночас 14% респондентів узагалі обходяться без телебачення [3].

Понад 40% взагалі не цікавлять місцеві телеканали, 28% респондентів дивляться телеканал «ТВА», 25% – «Чернівці», 24% – «Чернівецький промінь» і 12% – телеканал «Буковина» (Суспільне мовлення) [3]. 52% опитаних не читають місцеві інтернет-сайти. Найбільш популярні користуються – сайт газети «Молодий буковинець», інформаційний сайт «Bukinfo», сайти Buknews і 0372, сайти телеканалів «Чернівецький промінь» і «ТВА», сайт «Чернівці-Таймс», газет «Погляд» і «ЧАС» і т.ін.

Найбільш рейтинговими телепрограмами на місцевих телеканалах є випуски новин (від 20 до 35 % опитаних). При цьому рейтинг новинних передач пропорційний до охоплення каналом телеаудиторії. Він коливається від 70 до 85 % аудиторії телеканалу. Далі за рейтингом йдуть аналітичні телепрограми, хоча їх аудиторія

вдвічі – втричі менша за аудиторію новин [2].

60 % респондентів користуються Інтернетом з мобільного телефону [3]. Рівень користування Інтернетом залежить від віку респондентів. Зокрема, використовують телефон для доступу в Інтернет майже половина респондентів (49%) наймолодшої вікової групи (до 35 років), незначно менше – 45 % – вікової групи 36-59 років і лише 6 % респондентів старшої вікової групи [2].

Значна частина опитаних користуються різними соціальними мережами Інтернет. Найбільш затребувана мережа Facebook, якою з різною регулярністю користуються понад 55% опитаних. Мережу Instagram використовують близько 45% опитаних. Причому в щоденному використанні вона навіть обганяє Facebook. Соціальну мережу Twitter використовують лише до 10% респондентів. Після законодавчої заборони помітно зменшилася аудиторія російських соціальних мереж ВКонтакте та Однокласники, хоча першою продовжують користуватися 25, а другою 20% респондентів [3].

Стратегія поведінки в соціальній мережі Facebook не залежить від статі – щодня нею користуються 64 % чоловіків та 63 % жінок. Вікові особливості користування соціальними мережами виражені більш яскраво. Так, серед тих, хто користується Facebook щодня, молодь до 35 років складає 49,4%, люди віком 35-59 років – 45,5%, а респонденти старшої вікової групи – лише 5,1 %. Соціальна мережа «Instagram» має деякі гендерні особливості. Серед зареєстрованих у цій мережі чернівчан щодня до неї заходять 67 % чоловіків і 74 % жінок. Дана мережа має найбільш яскраво виражену особливість – нею користується переважно молодь – 79,2% респондентів щодня. Можна припустити, що колишні користувачі ВКонтакте перейшли саме до цієї мережі. Разом з цим, респонденти віком 35-59 років також використовують цю соціальну мережу щодня (таких 20,2 % аудиторії), а найстарших респондентів дана соціальна мережа не приваблює (в неї заходять щодня лише 0,6% віком старше 60 років). Не зважаючи на відсутність відкритого доступу до мереж ВКонтакте та Однокласники, чернівчани користуються ними, використовуючи спеціальні програми. Найбільш популярна ВКонтакте серед молоді – щодня до неї заходять 76 % зареєстрованих молодих людей, 23,2 % респондентів віком 35-59 років і лише 0,8 % респондентів старше 60 років. Отже, ВКонтакте продовжує залишатись молодіжною соціальною мережею. Соціальна мережа Однокласники також продовжує користуватись популярністю у частини респондентів. Ця мережа приваблює респондентів старших вікових груп – зокрема,

щодня користуються нею 36 % респондентів до 35 років, 53 % від 35 до 60 років і 11 % старше 60 років. Можна припустити, що згадана мережа втратила частину своїх користувачів із найстарших вікових груп через те, що вони не вміють користуватися програмами, які дозволяють виходити в мережу через інші країни [2].

51% опитаних узагалі не читають місцевих газет. Але з тих, що читають, найбільш рейтингові є «Молодий буковинець» (29%), «Погляд» (11%), «ЧАС» (10%), «Від і до» (9%), «Чернівці» (8%), «Буковина» (8%), «Версії» (3%) тощо [3]. Майже 27 % чернівчан не слухають жодних радіостанцій [1].

Газети залишаються впливовим засобом інформації для респондентів віком 35-59 років (їх згадали 47 % опитаних цієї вікової групи), а також для людей старше 60 років (32 %) [2]. Можна припустити, що старші покоління звикли сприймати інформацію в друкованому вигляді, тоді час як молодь є поколінням візуальної культури.

Література

1. Опитування «Чернівці та чернівчани – червень 2017» провели серед городян (відео). 4 липня 2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mtrk.com.ua/news/30771-sotsiologichne-opytuvannya-chernivtsi-ta-chernivchany-cherven-2017-provely-sered-horodyan.html>
2. Соціологи назвали ймовірних конкурентів діючого мера Чернівців. 11 квітня 2018 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/sociologi-nazvali-ymovirnih-konkurentiv-diyuchogo-mera-chernivciv-8>. Сайт <http://acc.cv.ua/>
3. Хто може стати мером Чернівців: соціологи розповіли про настрої виборців міста. 04 грудня 2018 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://molbuk.ua/chernovtsy_news/161656-khto-mozhe-staty-merom-chernivciv-sociology-rozpovily-pro-nastroyi-vyborciv-mista.html

ВИСНОВКИ

Проведені авторським колективом кафедри соціології, соціального забезпечення та місцевого самоврядування теоретичні та емпіричні дослідження за темою «Соціологічні інтерпретації соціоструктурних процесів в Україні» дозволяють зробити певні висновки, які мають не тільки науково-теоретичне, але й практичне значення.

По-перше, визначено, що для суспільства, де тривають трансформаційні процеси, важливими й актуальними залишаються соціоструктурні процеси, які постають одними з основних факторів позитивного розвитку держави і суспільства.

По-друге, доведено, що значну роль у стабілізації українського суспільства відіграють соціальні, економічні, політичні, релігійні, етнічні та інші відносини. Вони впливають на консолідаційні можливості об'єднання суспільства в єдину політичну націю.

По-третє, обґрунтовано, що соціоструктурні процеси в українському суспільстві є не тільки духовно-культурними підвалинами, але й базовими факторами формування та утвердження практичних смисложиттєвих орієнтацій соціуму.

По-четверте, виявлено, що соціально-економічна, політична, міжконфесійна, мовно-етнічна, регіональна поляризація українського суспільства є основною причиною суперечностей і загострень в Україні.

По-п'яте, як свідчить аналіз, в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, починають функціонувати нові інституційні форми життєдіяльності – міграція населення (особливо інтелектуальна), індивідуалізація, політизація релігії, мовно-етнічні та регіональні особливості, реформи у системі освіти, медицини, місцевого самоврядування та ін.

По-шосте, спостерігається розходження між реальним соціально-економічним становищем пересічного населення і тими постулатами, які декларує влада.

І останнє, в умовах глобалізації, інкультурації, трансформації та інших соціоструктурних процесів українське

суспільство залишається достатньо строкатим, соціально не солідаризованим і не консолідованим. Це певною мірою пояснює ті проблеми і пошуки виходу з них, які характерні для українського суспільства як суспільства перехідного типу.

Отже, ми розглянули деякі аспекти функціонування соціоструктурних процесів в Україні, які мають вплив на розвиток і життєдіяльність сучасного українського суспільства. Зауважимо, що монографія містить окремі дискусійні, не повністю розкриті положення, вивчення яких буде сприяти подальшому осмисленню й дослідженню цих проблем. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що сучасність з її конфліктними ситуаціями та протиріччями зобов'язує знаходити й утверджувати нові соціальні технології та методи, здійснювати теоретичні обґрунтування, робити практичні кроки у напрямку вирішення питань оптимізації соціоструктурних процесів і якісних змін в Україні. Потенційні можливості для цього є. Адже життя не стоїть на місці, а разом із ним змінюються соціальні технології, підходи, методи, принципи, духовно-моральні засади суспільства, яке своїм рівнем сформованості та консолідації допомагає виділити й утвердити основні цінності подальшого поступу в цивілізаційний світ.

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦІОСТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Колективна монографія

За загальною редакцією В. І. Докаша, С. Ю. Ципко,
В. В. Пержуна, К. Ю. Шестакової

Відповідальний за випуск *В. В. Пержун*

Літературний редактор *О. В. Колодій*

Комп'ютерний набір : *М.І.Готич, В. В. Пержун*

Технічний редактор *О.М. Кудрінська*

Дизайн обкладинки *В.Д. Петрова*

Підписано до друку 24.06.2019. Формат 60x 84/16

Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 7,4.

Обл.-вид. арк. 8,0. Тираж 50. Зам. 1005.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.